

Muassislar:
**O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi,
O'zbekiston yoshlar ittifoqi**

1982-yildan chiqa boshlagan.

Tahrir hay'ati:
**Sirojiddin SAYYID
Minhojiddin MIRZO
Nodir JONUZOQ
G'ayrat MAJID
O'razboy ABDURAHMONOV
Farrux JABBOROV**

Jamoatchilik kengashi:
**Qahramon QURONBOYEV
Iqbol MIRZO
Murodilla ESHMATOV
Muhammad ALI
Rustam NOSIROV
Rustam QOBILOV
Ahmad OTABOYEV
Shuhrat SIROJIDDINOV
Serobiddin ISMOILOV**

Bosh muharrir:
Faxriddin HAYIT

Bosh muharrir o'rinbosari:
Nurilla CHORI

Mas'ul kotib:
Sa'dullo QURONOV

Mas'ul muharrir:
G'iyosiddin O'NAROV

Adabiy muharrir:
Husan MAQSUD

Muharrir:
Yahyoxon FAYOZ

Manzilimiz:
Toshkent shahri, Chilonzor tumani,
Bunyodkor ko'chasi, Adilblar xiyoboni,
O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi binosi.
Indeks 100066
E-mail: yoshlik-jurnali@umail.uz
Veb sayt: www.yoshlikjurnali.uz
Tel.: (0371) 231-20-58, 231-20-59

Navbatchi muharrir: Husan MAQSUD
Bosishga 09.04.2019-yilda ruxsat berildi.
Qog'oz formati: 60x90 1/4
Nashriyot hisob tobog'i: 8,7
Indeks – 822.
ISSN 0207-9137. Jurnal 2007-yil 4-mayda
O'zbekiston Matbuot va axborot agentligi
tomonidan № 0253 raqami
bilan ro'yxatga olingan.
Jurnal dan ko'chirib bosilganda
"Yoshlik" dan olindi" deb izohlanishi shart.
"SILVER STAR PRINT" MChJ
bosmaxonasida chop etildi.
Buyurtma № 13. Adadi: 1500
Toshkent shahri, Uchtepa tumani,
22-mavze, 17-uy.

MUNDARIJA

MUNOSABAT

3 O'rolboy Qobil
Kitob ko'targan
ayol

SUHBAT

5 Ibrohim Haqqul:
Adabiyot – shaxsiyat va
san'at ko'zgorisi

NASR

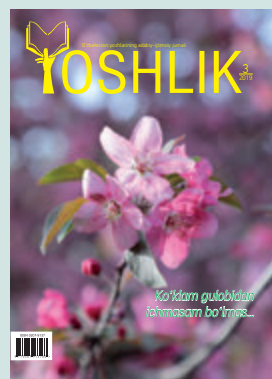
12 Jamila Ergasheva
Yopiq derazalar

NAZM

9 Nodira Afoqova
Bog'lardan nay chalib o'tdi
shamollar

32 Gulnoz Mo'minova

Daraxtlar ko'ksida
hayot yorlig'i

Muqovada:
Ahmad TO'RA
olgan surat.

5

12

34

61

29 SO‘ZOYNAK
Yurakdan chiqqan so‘z yurakni topar

34 TADQIQOT
Qozoqboy Yo‘ldosh
Ijodkor olamiga safar

54 SIZNINGCHA...
Muzaffar tug‘ ko‘targanlar

53 BIRINCHI UCHRASHUV
Zuhriddin Ro‘ziyev
Ishq olovi dilda ko‘p...

60 Muhammad Siddiq
Senga qanday yetay, ayt...

61 Raxshona Ahmedova
Men, bobom va bo‘ri

64 SABOQ
Gustav Flobber
Muhabbat baxt
berishi kerak

29

KITOB KO'TARGAN AYOL

Xalqimiz azaldan kitobni sevadigan, mu-tolaani kanda qilmaydigan xalq. Ota-bobola-rimiz davra qurib, xalq dostonlari-yu mumtoz shoirlarımız g'azallarini o'qib, tong ottirishgan, ona-buvilarimiz o'z dilbandlariga ertak, afso-na-yu rivoyatlar aytib, bolalarining ko'ngli va shuurini shu'lalatishgan. Kitobsiz uyni fayzsiz deb bilgan o'zbek borki, farzandlariga kitob yig'gan, uyli bo'lsa hadya qilib yuborgan...

Norxol xola yetmish yetti yoshda. O'g'ildan-o'g'il, qizlaridan-qizi ko'paygan piru badavlat onaxon. Xolaning suyagi mehnatda qotgan, o'n ikki yoshidan to nafaqaga chiqqunicha kolxoz-da ishladi, ketmon chopdi, g'alla o'rdi, paxta terdi, pilla ham boqdi. Saharmardonda dalaga ketib, shomda qaytdi. Ammo o'tgan umridan nolimaydi, bariga shukur qiladi.

Xolaning boshqa qishloq ayollariga o'xsha-maydigan bir jihati bor. U ham bo'lsa, kitobga, ilmga o'chligi va yangiliklardan boxabarligidir. Xolaning o'zi ta'biri bilan aytganda, "ichi dardga to'lib ketgan", dardini kimgadir yorgi-si keladi, ammo tinglaydiganlar kam, hozirgi yoshlar esa o'zingizga ma'lum, "xo'p-xo'p" deyishadi-yu, yana bilganlaridan qolishmaydi.

Ubaydulla muallim mashinada to'ydan qaytar ekan, orqa o'rindiqdagi onasi Norxol xolaga qarab dedi:

– Ha, ena, to'y yoqmadimi, kayfiyatingiz yo'qroq?

– Yo'q, bolam, to'y yaxshi bo'ldi, hammasi binoyiday ekan-u, ammo...

– Ammosi nima, ena?

– O'g'lim, oshnang yaxshi odam emas ekan! Ubaydulla muallim onasining gapiga hayron bo'ldi.

– Nega, ena? Oshnam tumanning zo'ri-ku, uyini, mehmonlarni ko'rdingizmi? Bir emas, naq uchta "Neksiya"si bor-a?!

– Bo'lsa bordir... Lekin onasi, xotini, singillari – hammasi faqat kiyim-kechakdan, tilla taqinchoq-dan gurung qilisharkan. Uyining barcha xonalarini ko'rib chiqdim, to'lib ketgan ekan, biroq bitta narsa yo'q-da...

– Nima yo'q ekan, ena?

– Kitoblari yo'q ekan, kitob o'qimas ekan ular. Kitob tugul birorta gazeta-jurnal ham ko'rmadim. Kitob o'qimaydigan, kitob o'qishni xushlamay-digan odam esa mehirsiz, oqibatsiz, mol-dunyo-ning quliga aylanadi, bolam.

Norxol xola shu soʻzlarni aytdi-yu, oʻgʻliga oshnasi haqida qattiq gapirib yubormadimmikan, – deb oʻylab qoldi va oʻzining bolaligini yodga oldi.

Onasi rahmatli vafot etganda u oʻn yoshda, ukasi Eshpoʻlatjon esa olti yoshda edi. Otasi Rahmatilla maxsum qishloqning mullasi, zamonasining ziyolisi boʻlib, uylaridan mehmon arimas, mis samovari doim qaynab turardi.

Qamashidan Abdulla qori Gulshaniy, Qamaydan mulla Bozor baxshi, Ahmad maxsum, mulla Ibrohim, Boymurod raislar kelib suhbat qurishar, Navoiy, Mashrab, Yassaviy, Soʻfi Olloyorning devonlarini oʻqib, muhokama qilishardi. Otasi esa dutor chertib, ashula aytardi.

Oʻshanda Norxol oʻchoq boshida turib ularning suhbatlariga quloq tutar, ukasi esa gʻizillab choy tashirdi. Kitobga, soʻz sehriga oshnolik oʻsha yillarda uygʻondimikin?..

Olti yoshida savodi chiqqan boʻlsa-da, oʻsha paytlarda chekka qishloqda yashagan qizlarga shaharga borib oʻqimoq ayb sanalardi. Zamon shunday edi. Soʻngra otasining fatvosi bilan ota-onasi yoshligida oʻlib ketgan – sagʻir yigitga turmushga chiqdi. Yaratganga shukr, yomon yashashmadi. Erining bir yaxshi tomoni nihoyatda mehnatsevar va sodda edi. Hatto pul sanashni ham bilmasdi. Koʻpincha bo-

zor-oʻcharni Norxolning oʻzi qilar, yoshlikdagi odati qolmay dasta-dasta kitob olib kelardi.

Norxol xola uy toʻridagi kattakon sandiqni ochib, “boyligi” boʻlgan kitoblarni chiqardi. Koʻpchiligi xalqimizning bebaho merosi sanalmish dostonlar, roman va qissalar, hatto kamina qancha oydan beri izlab topolmay yurgan Sadridin Ayniyning 1952-yili nashr etilgan “Qullar” romani ham bor ekan. Xola “Alpomish”ni qoʻlga olib varaqladi-da, soʻngra koʻzlarini yumdi va ohista ayta boshladi:

Qurru-yo qur, hayt-a, toʻramning oti!

Oq toʻshim-yayloving, sochim shipirtki.

Xola aytaverdi, biz bolishga yonboshlab eshitaverdik. Soʻzlarning sehirli sadosi uyda shamol yangligʻ aylanaverdi. Nihoyat Norxol xola toʻxtadi. Koʻzlaridan oqqan yoshlarni yengi bilan artdi. Oʻrtaga noqulay jimlik choʻkdi. Yurak yutib xolaga soʻz qotdim:

– “Alpomish”ni yod bilar ekansiz, bunga qanday erishdingiz?

– Atay yod olganim yoʻq, oʻqiyverganimdan yod boʻlib ketgan, baʼzan urchuq yigirganimda yoki nevaramning beshigini tebratganimda esimga kelsa aytaman. Tagʻin Zulfiya, Halima Xudoyberdiyeva, Oydin Hojiyeva, Momoxol Elmurodovalarining sheʼrlarini yaxshi koʻraman. Ayniqsa, ularning qishloq ayollariga atab yozganlarini, barisi sodda, yurakdan chiqqan, yolgʻoni yoʻq.

U turmushga chiqqach ham bir qoʻlida beshik, bir qoʻlida kitob bilan yashadi, mehnat qildi.

Darvoqe, xolamiz uyda koʻp oʻtirmaydi. Koʻngli chopsa pensiya pulini choʻntakka solib kelinining poson qopchigʻini qoʻlga oladi-da Toshkent, Xorazm, Fargʻona taraflarga tomoshaga ketaveradi. Endigi niyati Naqshband hazratlarini ziyorat qilish uchun qadim Buxoroga...

Xolamiz, albatta, shahardan quruq kelmaydi. Yangi chiqqan kitoblardan olib, oʻgʻil-qizlariga, kelinlariga, nabiralari- riga ulashadi.

Keyin boshqa tashvishlari ham koʻp. Qishloqchilik deganday, toʻy bor, maʼraka bor...

Oʻrolboy QOBIL

ADABIYOT – SHAXSIYAT VA SAN'AT KO'ZGUSI

Sanobar To'laganova (filologiya fanlari nomzodi): *Ustoz, bugungi suhbatni adabiyot va adabiy shaxsiyat mavzusiga bag'ishlasak. Buyuk adabiyotni ulkan shaxslar yaratadi. Shaxsiyat va adabiyot bir-biriga bog'liqmi yoki ayro tushunchalarmi? Sizningcha, adabiy shaxsiyat tushunchasining mohiyati nimadan iborat?*

Ibrohim Haqqul (filologiya fanlari doktori, professor): Bu masalaga ham keng, ham konkret qarash lozim. Zohidning shaxsiyati zuhdga, obidniki toat-ibodatga, oshiqniki ishq-muhabbatga yoki orifniki ma'rifatga tayangani bois ulardan har birining ichki hayoti va dunyoqarashi o'ziga xos tarzda shakllanadi. Va shaxsiyatning tamali bo'lmish Iroda kuch-quvvati ham bir-biridan farqlanadi. Zero, zuhd holi kamolga yetmaguncha zohid, ishq zavqi bilan to'lib-toshmaguncha oshiq, borliqni ma'rifat nuri ila mushohada etmaguncha orif asl qiyofasini namoyon aylay olmaydi. Xuddi shunga o'xshab adabiyotning tub mohiyati va oliy xususiyatlarini tamsil etolmagan qalamkash hech qachon chin ma'nodagi shoir yoki adiblar safiga kirolmaydi. O'zini adabiyotda, adabiyotni o'z shaxsida ko'rsatishga qodir iste'dodlar esa juda-juda siyrak uchraydi.

Adabiy shaxsiyat, eng avvalo, Alloh in'om qiladigan iste'dod, shu iste'dodning yaratuvchan-

lik ilhomi. Mukammal adabiy shaxsiyatgina ijodkorni kosiblikdan, taqlid va turli o'zlashtirmachilikdan saqlaydi. Adabiyotdagi shaxsiyatsizlik hayotdagi, ya'ni inson qavmiga xos shaxsiyatsizlikdan ming karra yomon va zararlidir. Shuning uchun shaxsiyat va adabiyotni bir-biridan aslo ayri tasavvur qilish mumkin emas.

S.T.: *Adabiyotda ijodiy qiyofa bilan insoniy qiyofaning o'zaro uyg'un kelishi juda kam uchraydigan hodisa. Ijodiy va biografik "men" orasida chegara bormi, bo'lsa qay mezon asosida o'rganmoq lozim?*

I.H.: Yozuvchi yo shoirning hayoti va ijodi o'rganilganda uning bashariy "meni"ni aslo chetlab bo'lmaydi. Ko'pdan-ko'p hissiyot, taassurot, hol va holatlar yozuvchi biografiyasi "chashma"sidan oqib keladi. Biroq did, saviya va bilim pastligi bularni yo'qqa chiqarishi ham tayin, albatta. Chinakam ijodiy "men" tasavvur etib bo'lmas zaylda o'zgarishi, yuksalib Mansur Xalloyga o'xshab "Anal Haq" – "Men Xudoman" deyishi ham hech gapmas. Ulkan san'atkorda so'fiylariga monand bir jazba bo'ladi. Buni men

ma'rifat va mohiyat jazbasi degim keladi. Hayotga ichkaridan qarab, uning yaxshi va yomon, nurli va qorong'u tomonlarini teran mushohada etgani sayin ijodkor shaxsini dard va iztirob balandga ko'taradi. Ana shunda hech kim ko'rmaganni ko'rish, o'zgaralar bilmaganni bilish "eshik"lari unga keng ochiladi. Shunday qilib, tug'ma shoir yoki yozuvchi yangi tuyg'u va tushunchalarni zohirdan emas, balki ruh orqali botindan, siyratidagi fikriy siljish va tug'yonlardan topadi. Bunday holatda bashariy "men" ijodiy "men" kechinma va maqsadlarini tushunolmagani sababli tashqaridan kuchliroq bir ta'sir o'tkazilsa, uning turmushning umumiy oqimiga qarshi borishini ham, isyonini ham quvvatlolmaydi. Bizning bu fikr-mulohazalarimiz faqat va faqat nafsi tozalangan, go'zallik hissiyoti yuqori iste'dod egalariga tegishli. Qolganlariniki esa mustaqil ijodiy shaxsiyat sifatida na o'rganish, na ibrat olishga arziydi. Ijodiy shaxsiyat ilmda asosiy mezon mavqeyiga ko'tarilganda nainki adabiyot, adabiyotshunoslikdagi yolg'on va safsatarning yo'li keskin to'siladi.

S.T.: *XX asrda yangi o'zbek adabiyoti bo'y ko'rsatdi. Yangi*

adabiyot o'zi bilan birga yangi qiyofalarni olib keldi. Ayni davrda Yaratgan millatni ulkan shaxsiyatlar bilan siyladi. Fitrat, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon ularning har biri – ulug' shaxsiyat. Qodiriy shaxsiyatining o'zi alohida fenomenal hodisa. Adib shaxsiyatining o'ziga xosligi va siri nimada?

I.H.: Azim daryo va mahobatli tog' qa'rida yashiringan xazina va boyliklarni to'rt jumlada tasvirlab bo'lmaganidek, aytaylik, Abdulla Qodiriy adabiy shaxsiyatining o'ziga xosligini ham so'z bilan ifodalash bag'oyat dushvordir. Bir qarasangiz, Qodiriy ko'pchilik qatori oddiy, xoksor, faol odam. Biroq butun odam, millatga, yurtga, adabiyotga o'zini bag'ishlangan benazir shaxs. Uning jasorati, samimiyatida, samimiyati fidoyiligida, fidoyiligi e'tiqod va diyonatida. Uning izidan borib, adabiyotda ham, hayotda ham Qodiriyning din-u diyonati va maslagidan chekinilmaganda (Sovet

davlati qaramog'idagi ko'p el va millatlar qatori) bizda dahriy, ya'ni ruhoniyyat va ilohiy shuurdan mahrum g'arib, sayoz, nochor bir adabiyot gurkirab rivoj topmasdi.

Ahmad Yassaviy hazratlari bir hikmatlarida "Haqni bilgan beg-u xon-u xalqni bilmas", deganlar. Bu – Haq ishqi odamni moddiy hamma to'siqlardan xalos qiladi va fikr-u saviya ham shunga muvofiq samoviy bo'ladi, deganidir. Mustabid sho'ro davlati siyosati va "madaniyat" in'omini xalqqa, dinga, diyonat va istiqbolga xiyonat deb bilgan Qodiriy kabi Fitrat, Cho'lpon qalbini ham ilohiy sodiqlik va tarixiy sobitlik ish'ol etgan. Mumtoz shoirlarimiz odamlarni ehtiyotga chorlagan eng yomon ofat – tama. Xolis va ibratli adabiy shaxsiyat mana shuning uchun til, tarix, din, falsafa, siyosat, san'at nuqtayi nazaridan qaraganda ham o'zini va o'zligini bemaol namoyon eta oladi.

Masalaning eng yashirin qirralarigacha e'tiborga olib aytilsa, dunyodagi hech bir narsa yozuvchi – san'atkor shaxsiyatiga sig'maydi, biroq olamdagi hamma borliq uning siyratiga sig'adi. Shu ma'noda buyuk Nasimiyning:

*Menga sig'ar ikki jahon,
Men bu jahona sig'masman,
degan so'zlari lof ham,*

mubolag'a ham emas. Shaxsiyat zamini va osmoni cheksiz orif shoir, Haqqa oshiq darveshlar buni chuqur mushohada etishgan. Mustabit siyosat qo'li bilan sindirilib, asta-sekin parchalanganiga qaramay Abdulla Oripov, sarkash va isyonkor Rauf Parfi, Shavkat Rahmon shaxsiyatlarida shu jihatlar mavjud edi.

S.T.: *O'tgan asrning boshida zamona zayli ijodkorni qayta-qayta elakdan o'tkazdi. Shaxs tushunchasi zavol topdi. Ijodkor shaxsi sindirildi, shaxssizlik epidemiyaga aylanishi oqibatida "men"idan ayrilgan adabiyot paydo bo'ldi. Obrazli aytganda, adabiyot "qibla"sini yo'qotib qo'ydi. Bu hodisaning izlari bugungi adabiyotda hali-hamon sezilmoqda. Buni qanday izohlash mumkin?*

I.H.: Bu savolga qisman javob berdim, shekilli. Mustabid siyosat va mafkura badiiy ijodda ham maddoh, targ'ibotchi malaylarini oldinga olib chiqdi va shoir aytmoqchi, "bulbul"ning taqdiri "boyqush"-ga topshirildi. Boyqushning fe'l-atvorini bilasiz: baribir buzg'unlik va vayronadan orom topadi. Adabiyot jallodlari, deya ta'riflaganlar ko'ngli hur, maslagi toza, talantlarni nishonga olib, ularning umrini ermakka xazon qilishgan. Bundan tug'ilgan qo'rquv va mash'um tahluka shaxsiyatsizlikni kuchaytirib yuborgan.

O'zlikni qatag'on etish, shundoq ham kuchsizlanib qolgan millat hislarini yemirib, diniy-irfoniy e'tiqodning ildiziga bolta urishini birinchilardan bo'lib Fitrat domla anglab yetgan. Cho'lpon va Qodiriyning dunyoqarashi shu nuqtada birlashib, xalqni "erk ertaklari"ga aldanmaslikka chorlovchi Ovoz vazifasini o'tagan. Fitrat, Cho'lpon, Qodiriy jisman mahv etish aslida ana shu muazzam Ovozni o'chirish va adabiyotdagi intiqom yo'nalishini butunlay boshqa tomonga burib yuborish edi.

S.T.: *Ijodkor o'zligini ifoda etish uchun badiiy shakldan foydalanadi. "Men"lik hissini qondirish niyatida yozuvchi ijod tomon yuzlanadi. Badiiy ijod nafs bilan bog'liq hodi-sami? Ulug'larimiz Rumiy, G'azzoliy, Navoiy, Bobur asarlarida nafs da'vosi ta'nami yoxud tavba? Navoiy "o'zlik imorati", "o'zlik hijobi" deganda nimani nazarda tutgan ekan?*

I.H.: Agar "jilov"ni qo'lga olib qarshilik ko'rsatilmasa, haqiqatda nafs g'orat qiluvchi quvvatdir. Tasavvufshunos Izziddin Koshoniy nafsning kibr, nifoq, riyo kabi xususiyatlari haqida so'z yuritib bunday deydi: "Nafsning yana bir sifati uluhiyat da'vosi va Haq subhonahu va taolo bilan ziddiyatga kirishuvidir". Mana shuning uchun Allohdan madad yetmasa, nafsni

yengib bo'lmaydi. Podshoh va katta amaldorlar taqdiri bilan qiziqilsa, ulardan ko'pchiligi nafsiga avval mag'lub, keyin qurbon bo'lganligi ayonlashadi. Navoiyning "o'zlik imorati", o'zlik hijobi"dan nazarda tutgani ham nafs. Buyuk shoir nafs va nafsoniy hayotni shunchalik keng o'rganganki, uning quyidagi ruboiysi mag'zini chaqib mushohada qila bilgan kishi o'z-o'zidan nafsshunos bo'lgisi keladi:

*Nafs amrida har nechaki talping'aysen,
Ko'p garchi butunluq tilasang, sing'aysen.
Kom ista-yu, necha elg'a yoling'aysen,
Nafsingg'a xilof aylakim, ting'aysen.*

Hamma gap nafs amriga teskari tura bilishda: shunda butunlikka ham yetishish mumkin. Lekin bu juda qiyin. Hatto ilm va ijod ham ushbu natijani qo'lga kiritishga yordam berolmaydi. Ayrim adib va olimlarning goh qahr otiga minib, ba'zan og'izdan ko'pik sohib adabiyot va adabiyotshunoslik to'g'risidagi gaplarini tinglab "Nahotki shular ham Yassaviy, Navoiy, Fuzuliy o'qigan bo'lishsa?", deya o'ylanib qolaman. Kimdagi baxillik, qitmirlik, xusumat, riyo, kibr, ichiqoralik, laqqilik sharpasi sezilib tebranib tursa, bilingki, u nafs tutquni. Jamiyat yetarli darajada nafs ilmini egallamaguncha, axloq, qalb, ruh, nafosat, ma'rifatga doir fikr-mulohazalar taxminiy yoxud xayoliy bo'lib qolaveradi. Adabiyotning umumiy holati hozirgidan-da, og'irlashadi. Axir, janobi Payg'ambarimiz bekorga "Nafsini bilgan, Rabbini bilur", demaganlar...

S.T.: *Domla, adabiyot maydoniga Siz bilan birga kirib kelgan avlod bugun kayvoniyarlarga aylanishdi. Ular hamon adabiyot maydonida o'z aytar so'ziga ega bo'lsa-da, nima uchundir adabiy jarayonda bu "ega"lik sezilmayapti. Umuman, adabiy shaxsiyatlar qayerda va sukutning ma'nosi nimada deb o'ylaysiz?*

I.H.: Siz nazarda tutgan ijodkorlarning ko'rinmay qolishi-yu sukutining ma'nosini kechagi zamondan izlash kerak. Bilasizmi, saltanat va siyosat adabiyotdan hamisha qurbonlik, o'z manfaatiga muvofiq badal talab qiladi. Keyingi badal oldingilariga nisbatan og'ir va og'riqli bo'lgani bois o'zni o'nglab qat'iyat-la so'z aytish ba'zilarda qiyin kechayotir. Chunki turlanib-tuslanishni qoyillatadiganlari mening safdoshlarim orasida yo'q hisobi...

S.T.: *Internet saytlaridan birida mustaqillik davri adabiyoti haqidagi fikrlaringiz bugungi ijodkorlarni o'ksitganday bo'ldi. Chunki adabiy jarayon tinimsiz yangilanishda, o'zgarishda. Bu davr adabiyotidan ko'z yumib bo'lmaydi-ku! Bunday munosabat ularning ijodini tan olmaslikmi yoki boshqacha izohi bormi?*

I.H.: Ochig'ini tan oladigan bo'lsak, qariyb yigirma besh yildan ortiq davrda biz bir-birovimizning ko'zimizga qarab yolg'on so'zlash, oldingiga qaraganda ham aldovga asoslangan so'zamollikka mahorat kasb etgandik. Riyo va maddohlikda, ayniqsa, yosh ijodkorlar shu qadar oldinlab ketishdiki, ba'zilar nomus, uyat, ma'naviy mas'uliyatni ham unutishdi. Bular o'ziga o'zi kech bo'lsa-da, hisob bera bilsa-ku, na xo'b, malomat neligin fahmlamay yashayversa, avvalgi yo'l va usulni sal-pal o'zgartirib oldinga talpinaveradi. Shuning uchun kimgadir yoqadimi yoki yoqmaydimi – to'g'risini so'zlash kerak. Quvg'in etilgan to'g'rilik va jur'atni jamiyatga qaytarish oson kechmaydi. "Turon24.uz" saytidagi suhbatga kelsak, mening nomimdan unga ayrim gaplar qo'shilib, tanqid ohangi bir qadar kuchaytirilgan. Aytilgan so'z – otilgan o'q – bu haq gap. Mas'uliyatni men o'zimdan soqit qilmoqchi emasman. Demoqchimanki, "ijodkorlarni o'ksitgan" tanqidiy fikr va xulosalarni yana-da chuqurlashtirib, dalillar bilan keng va puxtaroq asoslab berilsa, e'tiroz, balki kamayardi. Yana kim biladi

deysiz? Ijodkor o'zini agar haq seza olsa, asarlariga vijdon ko'zi bilan qarab, ularni har nechuk to'g'ri baholay bilsa, hech payt tanqiddan ranjimaydi.

Adabiy jarayonning sifatli-sifatsiz, yaroqli yo yaroqsiz kitoblar bilan to'lib-toshishi bu – tub ma'nodagi o'zgarish bo'lmagani singari, yangilanish ham emas. Adabiy jarayondagi o'z o'rni va ahvoli-ni bilmagan "daho"larning ijodini kimdir tan oldi nima-yu, tan olmadi nima – axir, bundan hech nima o'zgarmaydi-ku! Ustoz adiblardan birining ko'rinish uchun yozilgan narsa yozuvchini ko'rsatmaydi, aksincha – ko'madi, mazmunidagi fikri menga maqbul. Ming afsuslar bo'lg'aykim, qanchadan-qancha shoir-u adiblar ijod orqali ham inson o'zini-o'zi ko'mishini xayolga keltirolmaydi. Bu ham bir foje qismat.

S.T.: *Ibrohim aka, mazmunli suhbatingiz uchun tashakkur. Bu yil qutlug' yetmish yoshni qarshiladingiz. Shu munosabat bilan sizni o'zim va butun jurnalxonlar nomidan chin dildan muborakbod etaman. Salkam ellik yillik ilmiy-ijodiy yutuqlaringiz o'zbek adabiyotshunosligini boyitgani rost. Bundan keyin ham ilm-u ijod yo'lida tolmang, deb qolamiz.*

Nodira AFOQOVA

Bog'lardan nay chalib o'tdi shamollar

* * *

Salomingiz keldi – safolar keldi,
 Duolar qilibsiz – gulladi yurak.
 Iso nafasiday havolar keldi,
 Ey do'st, bizga yangi hayot muborak.
 Bir sharob ichdim-u...
 Yo falak!
 Kimman?
 Yulduzlar kuydirdi oyoqlarimni.
 Ey do'st!
 Muborak deng!
 Endi o'zimman!
 Olovga irg'itdim bayroqlarimni.
 Endi izlamasman na haq-adolat,
 "Nechun?" deb o'zimga etmasman zulm.
 Bu manzilga yetdim qalb bilan faqat:
 Faqat muhaqqaqdir Hayot va O'lim.
 Na-da rutbalar bor – bilmas ahli nafs,
 Mukofot emas ul va na-da jazo:
 Muhaqqaq, ahli dil to so'nggi nafas
 Muhabbat jomidan ichurlar azob.
 Ey do'st!
 Ayting, meni izlaminlar,
 Ketdim.
 U yo'llarda endi yurmayman.
 Imkonida bog'lar shovullab qolgan
 Zaminga urilib qaytgan nurdayman.
 Darchangiz sharaqlab ochilsa tunlar,
 Qo'rqmang. Oydan so'rang. Bilsa ul zora –
 Men endi shamolman – uysiz qalandar,
 Yo'qlik muborakdir, borlik muborak...
 Ey do'st!
 Ikkimizga zorlik muborak!

* * *

Boshimda uchdilar qalandar qushlar,
Arang ilg'ab qoldim vido sasini.
Yelkaga ridoday solib ketmishlar,
Umrimning eng go'zal bitta faslini.
Barglar o'ynab uchar o'ng-u so'limda,
Bog'lardan nay chalib o'tdi shamollar.
Tonglar tumanparda osdi yo'limga,
Erinchoq bulutlar qolgach xayollab.
Borliq yangiladi ranglarin butkul,
Entikib bo'g'zimga tiqildi-ku jon.
Yam-yashil shovvaday qaynardi orzu,
Xirmon shopiradi, endi-chi, armon.
Novdalar ship-shiydam.
Qarayman mahtal,
Hasratday bir umid solar titroqqa:
Ul qalandar qushlar, balki shu mahal
Sening osmoningdan uchib o'tmoqda...

* * *

Oy bu kecha negadir qizg'ish.
Uyg'otadi billur sukunat.
Havoni turtganday shaffof qush,
To'kar, to'kar xinorang qorlarni daraxt.
«Gapirma, gapirma. Hammasi yolg'on».
Soyalar gul otar... ko'zim-la varaqlab
Kecha uzun qirmiz jimlikka qarab
Shunday deyman ichimda har on.
Dunyoning tubiga yetganman, illo,
Sharqiy shamol esar va xulyo oqar
O'zimni qurbonday his etmoq yoqar
Bu qanday balodir, bu qanday balo.
Qirmiz shu'lalarda yarqirar borliq.
Yulduzlar qo'nganday charaqlar qorlar.
Soya otgan gullardan horib
Men Seni o'ylayman hayotni chorlab.
Qish kechasi xuddi tubi yo'q ummon.
Men go'yo kechadan bino bo'lgan xalq.
Poyimda yo Xudo, osmon urar barq,
Peshonamda yulduzlari yulingan bir tong.

* * *

Buvi, buvi! Tushimga bir qush kirdi.
Hushdan ayri yodimga yo tush kirdi.
Eski hovli. Yulduz, Quyosh, Oy kirdi.
Tuni bilan shovullagan soy kirdi.
“Payg'ambarning o'n bir o'g'li bor edi.
O'n biridan Shohyusuf gulzor edi”...
Osmon yaqin. Eski hovli keng edi.
Har yulduzi bir quyoshga teng edi.
“Shohyusufni ovga olib chiqdilar”...
To'xta! Osmon ustimizga yiqilar!
Yetar! Murg'ak dilim to'la zor edi.
Suv zarbidan diydiragan tol edi.
Nahot, qo'rqmay “bo'ri yedi” desalar?
Shafqatsizmi hamma go'zal qissalar?
Eski hovli quduqdanam tor bo'ldi.
Karvon kelmay, ufq uzun dor bo'ldi.
Yoydi – tongning ko'ylaklari ol bo'ldi.
Oh desam, nafaslarim shol bo'ldi...
Men bilaman, buvi, hanuz uyg'oqsan.
Suzgan bulut, daryo, tirik tuproqsan.
Gulchaglarni olib uchgan shamolsan.
Suvlar uzra hovurdayin xayolsan.
Yog'olmayin, ma'yus tushgan tumansan.
Qizg'aldoqsan – qir uchinda kulgansan.
Tuni bilan shovullaydi soy hanuz.
Sojidadir navqiron ul Oy hanuz.
Hanuz qissang ichindaman... Bag'rim cho'g'.
Endi “qo'rqma...” demakka bir Sendek yo'q.
Men bilaman, uyg'oqdirsan... Gohi dam
So'z deysan-u, ovozing yo'q, shafiqam.
Qachon ohsiz yerlariga yetarman?
Yakuniga yetmay oyo ketarman?
Qush edim-a... Shol ayladi g'ussalar.
Qayg'ulimi hamma go'zal qissalar?

SIMMETRIYA

O'rtamizda azim bir daryo,
Yulduz kirdi tushingga bu tun.
Derazangga urildi yaproq,
Uyqusirab xo'rsinding uzun.
Dunyo moviy xazonlarga g'arq,
Xotiralar gullagan qiyg'os.
Daryoning bir qirg'og'ida Sharq,
Men yog'ida botadi quyosh.
Chulg'adi bir noma'lum quvonch,
Xo'rsindim-u uyg'onib ketdim.
Guldiraklar solardi suron
Daryo uzra betin-betinim.
Derazamga urildi yaproq,
Moviy ko'lga quladim tuyqus.
To'ldirgandi osmonni shundoq
Yonayotgan bir dona yulduz.

ARAFa

Hademay osuda tortadi quyosh,
Zaminni o'raydi gulday havolar.
Olis kechalarda bamisli ko'z yosh
Oqib kelaverar g'amgin navolar.
Olis kechalarda uzoq-uzoqdan
Oy nurida yo'lga tushadi kimdir.
Erigan zumradlar oqqan soyloqda
Balki mahzun bo'lar, cho'kmaydi ko'ngil.
Ayvondan qaraysan xotirfaromush:
Tuproqqa tushguncha o'ynar xazonlar.
Qaydandir sokinlik, yot bir osoyish
Ruhingda suzadir moviy oqshomlar.
Har jism shaffofday...
Qa'da ichinda
Ko'ksingga termulib, chekursan iyzo.
Behuda umidlar qiynamas endi.
Boricha anglaysan – ne bo'lsa dunyo.
Hademay azaliy sokinlik inar.
Munojot aytasan subhi kozib payt.
Ko'klardan ilohiy bir nafas enar:
"So'ragil, so'ragil... so'ragil faqat..."

* * *

Bu gavjumda, bozor dunyoda
Sizni qanday topdim, bilmayman.
Shundan beri oq-oydin shomda
Oyning chiltorini chalgayman.
Kezar edim kuz bog'larinda,
Har bitta barg – yo'qlikdan chopar.
Dedingizki, qaroqlaringda
Nastarinlar ochilib yotar.
Tirnar edi bo'g'zimni dam-dam
Ovozimning singan qilichi.
Dedingizki, bazmdir kuz ham,
Barglar – noxin, bog'lar – cholg'uchi.
Dedingizki, asotirlardan
Tushib qolgan tushga o'xshaysan.
Qanotingda chopqilar izi,
Afsonaviy qushga o'xshaysan.
Birdan oyning yuziga boqib
Dedingizki, qayg'urma, kuyma...
Tepamizda yulduzlar yoqib
Suzar edi muazzam kema.
So'ng ketdingiz... O'shandan buyon
Ruhim aro uyg'otar larza
Bulutlarday uchrashib, bir on
Yetti osmon yorishgan lahza.
Tasodifmi topganim Sizni,
Bu gavjumda ro'y berdi tilsim:
Qanday tortdi nigohingizni
Mening siyoh chaplangan ismim?

Jamila ERGASHEVA

Yopiq derazalar

Qissa

*Gul deganing nima sening?
Uch-to'rt tikon, biroz yaproq,
Nedur sen sevgan bu hayot?
Uch-to'rt nafas, so'ngra tuproq...*

Jaloliddin RUMIY

Ilyos onam yana ming yil yashaydi, butunlay ish topmay bekor qolgan kunim yo'qlab borarman, deb yurganmidi, xizmat safaridan qaytib eshitgan xabardan ko'z oldi qorong'ulashib ketdi, kutilmagan boshiga osmon qulab tushgandek bo'ldi. Ichida nimadir yondi. Tanglayi qotib, xonasiga o'tib ketdi. Shu topda na ayolini, na ikki haftadan buyon har kun qo'ng'iroq qilib, uni juda sog'inishganini aytib charchamagan farzandlarini ko'rishni istamadi. Qo'lidagi paltosini karavot ustiga tashlab, deraza yoniga o'tdi. So'nggi barglarini ham to'kib

bo'lgan daraxtlarning mahzun holati, osmonning irkit rangi yuragini ezdi, dunyo ko'ziga tor va biqiq, ko'chada yurgan odamlarning yuzi sovuq va begona bo'lib ko'rindi. Allaqayerlarga bosh olib ketgisi keldi. Dunyoga sig'may borayotgan edi. Ammo qayerga boradi?! Bemalol borishi mumkin bo'lgan bittagina oston bor edi, bu ham ota uyining ostonasi. Bu ostonadan zarda bilan chiqib ketganiga o'n uch yil bo'ldi. O'n uch yil.. Beshafqat shaharning talato'p ko'chalarida diydirab yurib, har safar boshi devorga urilgan damda shu ostonani, o'sha qadrdon uyni, unda yolg'iz qolgan mushfiq onasini esladi. Dunyodagi hech bir koshona o'sha uydek ko'ngliga osoyishtalik, hech kim onasidek betama mehr bera olmasligini bildi. Har safar boshiga tushgan muammolari hal bo'lgandan so'ng birinchi qiladigan ishi – onasini yo'qlash ekanligini o'ziga uqtirardi. Ammo har safar boshidagi qorlar kuralib, hayoti izga tushib ketgach, o'ziga bergan va'dasini unutardi: “Eh, anov ish, manov ishni bir yoqli qilib olay... O'zi bir mavridi kep qoladi, o'shanda boraman”, derdi. Doim ko'ngli to'q edi: “Onam meni tushunadi, ishim ko'p, ilojisizman, onam hamisha kechirgan, yana kechiraveradi”, der edi.

Mana, zap mavridi keldi. Endi bormasa bo'lmaydi. Ammo qaysi yuz bilan, qanday qilib boradi? So'nggi daqiqalarda boshida bo'la olmagan, so'nggi manzilga kuzatib, qabriga bir hovuch tuproq tashlay olmagan olim o'g'il!..

Shu kecha u sira uxlay olmadi. Oxirgi marta, ko'chib ketishayotganda darvoza oldidagi shotutga suyanib qolgan onasi ko'z oldidan ketmadi. Nonushta payti qarorini aytdi: “Men bolalar bilan qishloqqa ketaman”. Ayolining rangi uchdi: “Menchi?”, “Sen keyinroq, bir to'g'ri kelganda o'zing borarsan”. “Nega unday deyapsiz? Qishloqdagilar nima deydi, axir? Bolalar keyin borsa ham bo'laveradi-ku”, jig'illadi ayol. “Yo'q, men bolalar bilan ketaman”, kesib gapirdi u. “Onam seni nima qiladi? Xo'jako'rsinga to'kiladigan ko'z yoshlaring, hamdardliging kimga kerak? Nabiralari ziyoratiga borsa, onaginamning ruhi shod bo'ladi. Men gumroh, hech bo'lmasa, shuni qilay! O'zimdan, sendan, sening orzu-havaslarindan orttirib onam uchun nima qildim, nima qila oldim, axir?” deb ayta olmadi. Aytgisi ham kelmadi.

Shu kayfiyat bilan uzoq yo'lda mashina boshqara olmasligini bilar edi, bu yog'i vaqt tig'iz, allaqachon asosiy ma'arakalar o'tib ketgan bo'lsa-da, negadir tezroq, tezroq borib, onasining qabri- ni quchoqlab bo'lsa-da, o'kirib-o'kirib yig'lagisi kelayotgan edi. To'g'ri aeroportga bordi, odam juda ko'p ekan, bir amallab chipta oldi. Chiqish yo'lagida uch-to'rt qishloqdoshini uchratib qoldi. Garchi ular Ilyosga hech narsa deyishmagan bo'lsa-da,

unga qandaydir achinibmi, nafratlanibmi qarayotganga o'xshab tuyildi. Xijolat tortib, ular bilan durustroq so'rashmadi ham, darrov nariroqqa borib turdi. Samolyotdan tushgandan keyin ham ular bilan birga ketishga to'g'ri kelmasin, deb birinchi duch kelgan mashinaga o'tirib jo'nadi.

Mashinaga o'tirgach, ko'nglidagi g'ubor biroz tarqagandek bo'ldi. Yutoqib atrofga qaradi, u qanchalar sog'ingan edi bu yo'llarni! Biroq sochlari to'z'g'igan darveshdek havoda besunaqay bir holatda muallaq qotgan daraxtlar, osmonlarga tutashib ketgan yo'llar, unda yurgan odamlar, biri o'tib, biri qaytayotgan mashinalar – barcha-barchasi qandaydir begona, butun borliq xira va sovuq rangga burkangan. U atrofga boqib, o'ziga juda ham tanish va qadrdon nimalarnidir izlar, xayolidan shu yo'llarga bog'liq xotiralarni titkilar, ammo izlaganini topolmay, hafsalasi pir bo'lar, hamma narsa unga begonadek xomush va xo'mrayib qarab turardi.

O'n uch yill.. O'n uch yil ilgari mushtipar onasini katta hovlida yolg'iz qoldirib, bola-chaqasi bilan shaharga yo'l olganda ham, ehtimol, butun borliq aynan bugungidan ham sovuqroq, xo'mrayibroq boqqandir. Ammo o'shanda u buni his qiladigan holatda emasdi. "Besh kunlik dunyo", degan iborani "Umrning har daqiqasi, atrofingdagi har bir yaqining g'animat", deb emas, "Dunyoga bir marta kelasan, rohat-farog'atda yashab qol", deb yakunlashni ma'qul ko'rardi. U bolalikdan yaxshi yeb-ichib, yaxshi kiyinishni, cho'ntagida hamisha pul bo'lishini, yangi do'stlar orttirishni, sho'x-shodon davralarda yurishni, sayohatlarni juda yaxshi ko'rardi. Onasi ham, opasi ham nima topsalar, uning og'ziga tutar, egniga ilar, qo'lga berar, uyda uning aytgani aytgan, degani degan, edi. Ammo u odamlardan ham, yashab turgan muhitdan ham juda tez zerikardi. O'rni kelganda maktabda ishlaydigan onasini ham boshqargisi kelib turar, mudom "Uni kiyvang, buni kiyvang, bu juda odmi. Sinf-

doshlarim ustingizdan kulishlarini istamayman", deb onasining kiyim-boshiga, yurish-turishiga ham aralashaverardi. Ota-onasining kamtarona turmushidan uyalgani uchun uyga hech qachon do'stlarini olib kelmas, o'zi qancha qaysar bo'lsa, shuncha arazkash edi – sal gapga araz urib, yeb o'tirgan rizqidan ham, qadrdon do'stidan ham bir lahzada voz kechib ketaverardi. Shuning uchunmi, og'ir damlarda yon-atrofida suyansa bo'ladigan biron do'st topa olmay qolardi. Eng yomoni, u hamisha hamma narsadan norozi bo'lib yurar, kambag'al, miskin odamlarga achinib emas, g'ashi kelib, g'ijinib qarardi.

Bolaligida otasi bilan maktabda ham, institutda birga o'qigan "shaharlik amaki"ga havas bilan qarardi. Bu odam institutni bitirgach, shaharda qolib ishlagan, bola-chaqa qilgan, yo'lini topib, keyinroq alohida hovli-joy qilib, ota-onasi, ukalarini ham olib ketgan edi. Xizmat safari bilan viloyatga kelganda, albatta, ularning uyiga ham kirib o'tar, onasi tayyorlagan oshni yeb o'tirib, ko'pincha otasidan gina qilardi: "E-ee-e, Shukurboy, shaharda qolmading-da... Sening bosgan izingga arzimaydigan allakimlar portfel ko'tarib, professor bo'li-i-ib, g'o'ddayib yuribdi. Sen bo'lsang!.. G'azna topgandek shu qishloqqa yopishding-qolding! Shunday iste'doding bilan o'rta maktabda ishlab yuribsan. Esiz!.." Otasi beozorgina jilmayib bosh irg'aydi: "Oshna, shaharning noni qattiq, uniyam eplagan yeydi. U nonlarga bizning tishimiz o'tmaydi". Mehmon norozi chimiriladi: "Bu nima deganing? Mana, yuribmiz-ku ochdan o'lmasdan. Sen ham och qolmasding". Otasi yana jilmaygan ko'yi bosh irg'aydi: "Oshna, sening yo'rig'ing bo'lak. Sen omadli yigitsan. Qandingni ur. Sening bo'lganing bizning bo'lganimiz".

Ilyos dasturxonning bir chetida o'tirib, peshona sochlari butkul to'kilib ketgan, ovqat ustida ham ko'zoynagini yechmaydigan qorindor mehmonga qiziqish va havas bilan qarar, otasi "tashlab kel-

Rahmatli Jamila Ergasheva jurnalimizning ko'p yillik o'quvchisi, muallifi va hamkori edi. O'tgan yillar davomida adiba jurnalda biror asar o'qib qolsa tahririyatdan xursand bo'lib, qo'ng'iroq qilib, gohida kelib o'z munosabatini bildirib yurardi. O'zining adabiy maydonda nom qozonganiga "Yoshlik"ni sababchi deb bilardi. Boisi "Zulfizar", "Qir ustidagi ayol" kabi qator asarlari jurnalimizning mazmun-mundarijasini boyitgandi. O'tgan yili jurnalimizning 2-sonida muallifning "Mehmondorchilik" hikoyasi e'lon qilindi. Ko'p o'tmay adiba "bir o'qib ko'ringlar-chi", deb siyohi qurimagani qissa berdi. O'qidik. Muallifga "Yaqinda hikoyangizni chop etdik, agar kutaman desangiz, zaxiraga olib qo'yamiz", dedik. Opa kutishga rozi bo'ldi. Ammo qismatning beshafqat qarori kutib turmadi – adibani oramizdan olib ketdi.

Va'daga vafo qarz, mana, adibaning so'nggi asarini o'quvchilarga yetkazish imkoniyati tug'ildi, yelkamizdagi og'ir yukning ariganidan ko'nglimiz taskin topganday bo'lyapti.

Xalqimizning suyuqli ijodkori, chin insoniy fazilatlar sohibasi Jamila opamizning joylari jannatda bo'lsin!

Tahririyat

gan” shahardagi hashamatli hayotni ko’z oldiga keltirar, so’ng o’zicha otasidan xafa bo’lib ketardi: “Shaharning noni qattiq emish!..”

Ilyos maktabni bitirib, institutga hujjat topshirish uchun otasi bilan shaharga borishganda, o’sha jo’rasining uyida ham bir kecha mehmon bo’lishdi. Ana uy, mana uy! Naq qasrning o’zi! Bu uyni ko’rib, otasidan astoydil xafa bo’ldi. O’zlarining uyi g’aribxonalardek befayz va sovuq ko’rindi. Beixtiyor kambag’aligidan uyaldi, yelkalarini qisdi. O’shanda u “shaharlik amaki” bu hashamatlarga bir amaldorning yolg’izgina qiziga uylanib erishganligidan, otasi “Sening yo’rig’ing bo’lak, sen omadli yigitsan”, degan so’zlarida bir chimdim piching ham borligidan u, albatta, bexabar edi.

Qaytishayotganda amaki qayta-qayta tayinladi: “Yo’q bo’p ketma. Otang seni menga topshirib ketyapti. Istasang, biznikida tur, ko’p emas, beshtagina qizim bor, beshta shaqildoq, onasi bilan oltita. To’g’risi, ular dars qilishga qo’yishmaydiyov, shunisi bor. Lekin yotoqxonada tursang ham, har yakshanba kelib, bir ko’rinib ket”.

Ilyos ularning uyiga bormadi. Nima deb, nima uchun borsin? Shaqildoq oypopuklarga tomosha bo’lish uchunmi? Ammo kun kelib, mana shu katta shaharning o’rtasidan ularnikidan ham hashamatliroq uyga ega bo’lishni niyat qildi... Qabul e’lon qilingan kuni tumonat ichida tasodifan “shaharlik amaki”ni ko’rib qoldi. Uning yonida “shaqildoq”laridan biri nimagadir qoshlarini norozi chimirib, tumtayib turardi. Amaki uni ko’rib, ko’rinmay ketganligi uchun biroz tanbeh bergan bo’ldi, keyin natijani surishtirdi. Uning eng yuqori ball bilan kirganligini eshitib, qo’lini siqib tabrikladi, so’ng xomush tortib, “Bizniki esa bo’lmadi”, deb qo’ydi.

Uni o’qishga kirgizgan yuqori ball taqdiriga fatvo bo’lganini o’shanda bilmagan edi. Uyga borgach, otasi “Amakingning qiziga repitorlik qilasan, ularning uyida yashayversang ham bo’ladi, amaking shunday dedi”, deb tayinladi. Ilyos haftada uch kun darsdan so’ng borib, amaking “shaqildog’i”ga saboq berdi. Bunisi o’qishga kirgach, keyingi yili yana ikki qiziga repitorlik qildi...

O’qishni bitirayotgan yili qandaydir yumush bilan viloyatga kelgan amaki otasi bilan onasiga quda bo’lishni taklif qildi: “Shaharda men bilan quda bo’laman, degan odamlar juda ko’p. Shaharning talabi darajasida sarpo-suruq qilish ham qo’limdan keladi, oshna. Ammo u yerlarda qaynonalarning tutumi juda qattiq. Ikki qiz uzatib, ko’rib o’tiribman. Qizlarim ezilib ketdi. Sen so’rama, men aytmay, oshna. Qaynonalari o’lmaguncha ularga kun yo’q. Qaynonalar esa hali yana ming yil yashaydi... Shu-u-u, uchinchisini sizlar olib qo’ya qolinglar. Nima deysan-a? Ilyos juda ajoyib yigit,

kiroyi kuyoving bo’lsa, shunday bo’lishi kerak. Kamtar-kamsuqum, iqtidorli. Uni hammamiz yaxshi ko’ramiz”.

Ilyos shuncha yildan beri ularning uyiga kirib-chiqib yurgan bo’lsa ham, bu qizlarga ola qarash emas, ular haqida o’ylashga ham jur’at qilmagan edi. Butun a’zoyi badanidan olov chiqib ketganday bo’ldi. O’rnidan sapchib turib, oldidagi choynakni ko’targancha, eshikka yo’naldi. Ammo uzoqroqqa ketish uchun na majoli, va na xohishi yo’q edi. Ochiq eshik ortida butun vujudi quloqqa aylanib, devorga yelka berdi. Ammo bo’g’ziga tiqilgancha, gupillab urayotgan yurak zarblaridan bo’lak hech qanday sado eshitilmadi. Anchadan so’ng onasi bir tomoq qirib, gap boshladi: “Endi, aka, bizniki yolg’iz o’g’il, o’lgunimizcha yonimizda bo’lishi kerak. Uy-joyimizni ham ko’rib turibsiz, kamtargina turmushimiz bor. Shaharda yashagan qiz bizning sharoitlarga ko’nikishi juda qiyin. Bo’lmasa, sizday odam bilan quda bo’lishdan qocharmidik?”. “E-ee, kelin, sharoitni insonning o’zi yaratadi. Yaxshi sharoit kerak bo’lsa, yoshlarning o’zi, mehnatlari bilan yaratib olaverishadi. Mana, biz ham qarab turmaymiz. Yarimta non – huzuri jon, deyishadi. Qaniydi, narigi qizlarim ham shunday oddiygina ziyoli xonadonga kelin bo’lib tushishganda edi!.. E-ee, mening yaramni tirnamang”, “Bilmasam, ertaga qizingiz shaharni qo’msab qiynalmasa...”, “Bexavotir bo’ling, siz bilan biz qayerni ma’qul ko’rsak, shu yerda yashaydi”.

Shunday degan odam “shaharga ko’chish” mashmashasini birinchi bo’lib o’zi boshladi: “E-ee, qoyil-ye, na svet, na gaz, na suv bor. Jahannamning o’zi-yey! Voh-voh, yozda terlab, qishda muzlab o’ladi-ye odam. Hammadan ham manavi bolaginalarga ichi achiydi odamning”. Bu gaplar oshkor aytila boshlanganda otasi yurak xurujidan vafot etgan, nafaqa yoshiga yetgan bo’lsa ham ishlab yurgan onasining tobi qochib, uyda o’tirib qolgan, o’zlari ikki farzandli bo’lgan edi. Onasi bu xil iddaolarni ko’pincha eshitib, mehmonning yuzidan olmaslik uchunmi, eshitmaganga olar, quda esa ming’ir-ming’ir qilib, gapni chuvalataverardi: “Endi-i-i, qudag’ay, yoshlar – bizning kelajagimiz. Ularga sharoit yaratib berish biz uchun ham qarz, ham farz. Manavi nabiralaringiz ham shaharda o’ssa, bir alomat odamlar bo’lib ulg’ayardi, deyman-da”.

Bunday iddaolar boshlangan payt otasining do’ndirib qo’yishidan ko’ngli to’qligidanmi, kelin indamay hovliga chiqib ketardi. Ilyos esa arosatda jig’ibiyron bo’lardi. Garchi qaynotasi u bir umr orzu qilgan “jannat”ni targ’ib qilayotgan bo’lsa ham, kasalmand onasiga hadeb iddao qilaverishidan nafsoniyati og’rir, shuning barobarida onasining qaysarlik bilan “kelgan davlatga kesak otib”, menga

hech qanday shaharning keragi yo'q, ota-bobom saksovul yoqib, qora chiroqning yorug'ida yashab o'tgan, lekin hifzu tilovatda ularning oldiga tushadigani bo'lmagan, bizning sharoitimiz ularnikidan ming marta afzal, deb o'tirishi battar asabini buzardi. Ona-o'g'il andisha qilgani sayin xotining ming'ir-sing'irlari, "uf-uf"lari ko'payib borar, bu uni qancha bezor qilgan bo'lsa, onasining diliga shuncha ozor berayotganini ko'rib, ba'zan ohanrabodek chorlab turgan shahar hayotidan ham, xotinidan ham voz kechib yuborgisi kelar, ammo kundan kunga bo'y yetib kelayotgan bolalarini o'ylab, yana nafasini ichiga yutar, yana va yana onasini ayblay boshlardi: "Qaysarki, na qopga keladi, na ipga! Mening qiziqishlarim, mening ko'nglim onam uchun sira ahamiyatsiz!"

Qaynotasi oxirgi marta kelganda Navro'z arafasi edi. Kutilmaganda yoqqan qor hammani besarishta qilib qo'ydi. Butun oila yana g'ishtin pechli uyga tiqilishdi. Ilgari bu sira ham g'ayritabiiy tuyulmasdi. Xonaning bir burchida opasi onasi bilan, ikkinchi tomonda esa u otasi bilan yotar, onasi to ular uxlab qolgunlaricha ertaklar aytib berar, ulg'ayishgandan keyin ham ular pech ustida chovgum bozillab turadigan ertakli qish kechalari sog'inch bilan eslab yurishardi. Bu, tabiiyki, xotinigga sira yoqmadi. Osh-ovqati shu xonada bo'lsa ham, bolalarni momosi bilan qoldirib, o'zlari uxlash uchun muzlab yotgan yotoqlariga chiqib ketadigan bo'lishdi. Quda kelganda bolalar darsdan kelib, endigina ovqatlanib bo'lishgan, o'rtada dasturxon, papkalar, ustki kiyimlari xona yuzida yoyilib yotar, shamollab qolgan kelin esa burnini tortib, tinimsiz yo'talib o'tirardi.

Uydagi besarishtalik va kelinining betobligidan onasi sho'rlik ayb ustida qo'lga tushgan boladek mulzam bo'ldi: "Qishning kuni shu-da, hamma-miz bir xonada uymalashib o'tkazamiz, qudajon. UZR-da endi. Kelinga ham shu xonada yotaver, deyman. Muzdek xonaga chiqib yotishadi. Keyin shamollab..."

Qaynotasi izzati uchun to'shalgan yangi ko'rpaning bir chetiga omonatgina o'tirib, yuziga fotiha tortdi. Uning kayfiyati yo'q edi. Onasi bilan bepisandlik bilan xushlamaygina til uchida so'rashdi. Dasturxon ham yozdirmadi: "Hojati yo'q. Xizmat safarida edim. Birrovga kirdim. Shoshib turibman", deya qovog'ini ham ochmadi.

O'ychan holda yerga biroz tikilib o'tirib, so'ng ilkis boshini ko'tardi-da, ko'nglidagi gaplarni shart-shurt aytib tashladi: "Endi-i, qudag'ay, gap bunday. Bekor turgan bir uyimiz bor. Shuni avval boshdan Ilyosboy bilan qizimizga ataganmiz. Kunlar isigach, shunga ko'chib o'tinglar. Istayangiz, bu hovli ham turaversin, birov-yarimni ijaraga qo'yib qo'ya-

sizmi, qulflab ketasizmi, u yog'i o'zingizga havola. Qishloqni sog'inganda kelib, besh-olti kun dam olib ketaverasiz. Xafa bo'lmang-u, endi bolalarni qiynashingizga qarab turolmayman. Ilyosboy juda iqtidorli yigit, shaharda unga ish gaplashib qo'rganman, necha yildan beri kutib yotishibdi, ikki yilda olim bo'ladi. Uni kollejda oddiy o'qituvchi qilib qo'yish uvol".

Ilyosning sho'rlik onasiga juda rahmi keldi, lekin na qaynotasiga va na xotinigga "Bizning shaxsiy hayotimizga aralashmanglar", deb ayta olmadi. Qaynotasining hech qanday xizmat safari bilan kelmagani ham, xotini onasiga arzi-hol qilib, sharoit yo'qligidan shamollab qolganini aytgani ham, qaynona qo'yarda-qo'ymay erini jo'natgani ham aniq edi. Onasining yuziga qarashga uyaldi. Qaynotasini kuzatgan ko'yi hovlida qolib ketdi. Havo juda sovuq edi. Birpasda ich-ichidan muzlab ketdi. Shu ahvolda qor bosgan bostirmaning tagida ancha o'tirdi. A'zoyi badani uvisha boshlagach, hovlidan ham sovuqroq yotoqxonasiga kirdi...

Onasi kechki ovqat mahali go'yo oradan hech gap o'tmaganday ularga ochiq chehra bilan izn berdi: "Bolalar yilni tugatib, kitoblarini topshirib olsin. Sizlar ham birvarakayiga ta'til pullaringni olasizlar. "Bir kunga ho'kiz o'lmaydi, ikki kunga egasi bermaydi". O'quv yili tugashiga ikki oygina vaqt qoldi. Shu o'tsin. Keyin bimalol ko'chaveringlar". Bu uzil-kesil "Men ko'chmayman, hovli ham sotilmaydi, o'zlaring ketaveringlar", degan gap edi. Unga javoban hech kim, hatto nabiralari ham hech narsa demadi.

Ilyos onasidan juda xafa bo'ldi. Hammasini boshqacha hal qilishning iloji bor edi. Qaynotasi bermoqchi bo'lgan uyga tiqilmasdan, hovlilarini sotib, o'zlari uy olishlari, qaynotasining ko'magisiz ham ishga joylashib, beminnat, beg'alva, yelka qismasdan yashashlari mumkin edi. Shunday imkoniyat bo'la turib, onasi... Shundan so'ng ona-bola "salom va xayr"larni aytmaganda, ta'tilgacha deyarli gaplashishmadi. Ketadigan kunini ham jo'rttaga onasining derazasi oldida kimningdir qo'ng'irog'iga javob berayotgan kishi bo'lib, ma'lum qildi: "Ha-a, oshna, ko'chib ketyapmiz. Ertaga yuk mashinasi chaqirtirganman. Yuk-yopimizni jo'natib yuborsak, keyingi kun bolalarni olib, o'zimiz yengil mashina bilan yo'lga tushamiz".

* * *

Ayni shu daqiqalarda Fotima derazaning bu tomonida nafis pardadan to'kilayotgan oqish nurga tikilgan xayol surib yotgandi. O'g'lining gapini eshitib, ichiga muzdek ilon kirib olgandek seskani, o'rnidan sapchib turib ketdi. Ilyos telefonga gapira-gapira derazadan nari ketdi...

O'zi rozi-rizolik bilan, "ta'tilga chiqib olinglar", deb muddat belgilab qo'ygan bo'lsa ham, ko'nglining qaysidir burchagida Xudoning adolatiga, o'g'lining insofiga umid bor edi. "Bir hovliga boyo'g'lidek yolg'iz o'zimni tashlab keta olmaydi", derdi. Mana, mashina aytibdi, ertaga yuki ketadi, indin o'zi, bolalari bilan... Lekin endi Fotima qanday yashaydi? Ertalab ishga ketsa, kechgacha sog'inib qoladigan bolasini ming chaqirim olis joylarga yuborib qo'yib, qanday yashaydi?! Nevaralari-chi? Ularsiz qanday yashaydi?! Ko'zlaridan duvullab yosh quyildi. Bo'kirib yubormaslik uchun og'ziga kaftini bosdi. Xonaga nevaralari kirib, yig'layotganini ko'rib qolishlaridan cho'chib, to'shakni ochib, ichiga kirdi va boshigacha burkanib oldi. Ko'z yoshlari tugaguncha yig'ladi. So'ng o'ziga kelib olishi uchun boshini ko'rpadan chiqarib, ancha vaqt tek yotdi. Ha-a, endi bu yog'iga taqdirda borini ko'radi. O'g'li, to'qqiz oy yuragining tubida ko'tarib, jonidan jon, ko'ksidan sut bergan o'g'li onasining ko'nglidan shahar hayotini afzal ko'rdi. Na iloj!..

U o'rnidan turib, ko'chalik kiyimlarini kiydi. Hovliga chiqib, oshxonada kuymalanib yotgan keliniga "Bir dugonamning to'yi bor edi. Maslahatli gaplari bor ekan, shunga chaqiryapti. Kelmasam, xavotirlanmanglar", dedi. Kelin oshxona eshigidan mo'ralab, "Yaxshi borib keling", deganida, u allaqachon darvozaga yetay deb qolgan edi. Kelinga yig'idan qizargan ko'zlarini ko'rsatgisi kelmadi.

Bozor juda gavjum edi. Hamma qayoqqadir shoshgan, katta darvoza kirib-chiqayotgan odamlar-u po'sh-po'shlagan aravakashlar bilan tirband. Ichkariga kirib olguncha, ko'ngli behuzur bo'ldi. U ho'l mevalar sotiladigan rastalar tomon yurdi. Uyib qo'yilgan gilolar, har donasi boshbarmoqdek keladigan qulupnaylar, qoramtir qizil shotutlar, bulturgi, bu yilgi olmalardan taralayotgan totli hidlar ko'ngliga xush yoqdi. Birontasidan kursi so'rab, shu rastalarning bir chetida biroz o'tirgisi keldi. Ammo shu zahoti niyatidan qaytdi. Odamlar erta-indin o'g'li ko'chib ketganini eshitsa, uning xayolga cho'mib o'tirganini ko'rgan birov-yarim, "Ha-a, bozorda o'tirgan edi. Xayoliyam joyida emasdi. Uyiga sig'may qolgan-da, sho'rlik", deyishi aniq. Chiroyli gilolar, qulupnay oldi. Bu mevalarni u hamisha yaxshi ko'rgan, ayniqsa, qulupnayga shakar sepib yeyishni yaxshi ko'rardi. Lekin u bir umr pulni tejab-tergab ishlatgan, masalan, yo gilolar, yoki qulupnay olgan. Bugun ikkalasini ham oldi. "Nima uchun, kim uchun tejayman?"

Keyin go'sht rastaga o'tib, yumshoqqina qo'y go'shti xarid qildi. Sal narida suzmalar sotilayotgan ekan, tanlab-tanlab qaymoqdek shirin suzma ham oldi. Guruch, sabzi-piyoz, kartoshka, ko'katlar, yangi pomidor bilan bodring, xullas, xaridlarini

aravaga ortmasa, darvozadan sog'-omon chiqa olmaydigan darajada bozorlik qildi. Tumanning narigi boshida bir qadrdon dugonasi bor. Mash'um qirg to'rtinchi yili Qrimdan birga kelishgan. Bir poyezdda. Onasi tikuv mashinasini ham olib olgan edi, ikkalasi shu mashina qopqog'ining ustiga o'tirib kelishgan. O'shanda Fotima besh yoshda, Ziynat to'rt yarim yoshda edi. Ikkalasi-ning ham onalarining qo'li yosh bola bilan band. Vagon odamlar bilan tirband, issiq va dim. Badbo'y hiddan nafas bo'g'iladi. Kim yig'lagan, kim baqirgan, so'kingan. Uning ukasi endigina ikki yoshga to'lgan, yo'lga chiqqunlaricha isitmalab yotdi. Onasi tikuv mashinani ham olishni istadi. "Axir, begona joylarda nima bilan tirikchilik qilamiz? Uyimda erkagim bo'lmasa... Birov-yarimning kiyimini tikaman, juda bo'lmasa, sotaman, pul bo'ladi", - dedi Ziynatning onasiga. "Bechora erkaklarimiz urush tugagach, bizni qanday topisharkin?" - xo'rsindi Ziynatning onasi. Birov-birovga yordamlashadigan payt emas edi, hamma o'zi bilan ovora, onasi ham bir qo'lga ukasini, ikkinchi qo'li bilan tikuv mashinasini ko'tarib oldi.

Avval usti yopiq mashinada, keyin poyezdda, so'ng yana usti brezent bilan yopilgan mashinada necha kecha-kunduz och-nahor yo'l yurishdi. Va nihoyat kechki payt eshik-derazasi yo'q, hamma joyi go'ng bo'lib yotgan bir tashlandiq binoga keltirib tashlashdi. Otxonaga o'xshash bu binoning orti shovullagan daraxtlar ichidagi qandaydir notanish qishloq, oldi bepoyon qumloq, unda dik-kaygan biron cho'p ko'rinmasdi. Uzoq davom etgan yo'l mashaqqatlaridan tinkasi qurigan odamlar endi go'ng sochilib yotgan xonalarga kirib, yig'lab-siqtab, taqdirlarini qarg'ab-qarg'ab, o'zlariga boshpana hozirlashga tushib ketishdi. Ularga ham kichkinagina bir xona tegdi. Onasi ukasini bir chetga yotqizib qo'yib, tashqaridan terib kelgan uch-to'rt cho'pni birlashtirib, supirgi yasadi-da, xonani supirgan kishi bo'ldi. So'ng xonaning to'riga tikuv mashinasini qo'yib, qo'shni xonaga joylashgan bir kampirni chaqirib keldi: "Jonim opam, men sherigim bilan hozir qishloqqa borib kelishim kerak. Bolam poyezdda kelayotganimizda o'lib qoldi. Mirshablar bilsa, derazadan uloqtirib yuborishadi, deb bag'rimga bosib kelaverdim. Hech kimga bildirmadim. Manavi qumloqqa ko'mib bo'lmaydi. Qishloqning qabrisonini topib, yerga qo'yib kelaylik, uni juda qiynab yubordim. Siz qizchalari-miz bilan mana bu mashinkamizga qarab turing, iltimos". Kampir qoqsuyak qo'li bilan og'zi-burnini berkitib, bosh chayqadi: "Ay, sho'rlik-a!.. Bor, boraver! Bolalaringga o'zim qarab o'tiraman". So'ng onasi ukasini ko'tarib olganicha, yig'lab chiqib ketdi. Uning izidan Ziynatning onasi chiqdi...

Kampir xonasidan yuqqagina ko'rupa olib chiqdi. Uning ko'zlari ham jiqqa yosh edi. Ko'rpani bir chetga yozib, qizlarni ikki yoniga olib, cho'zildi. Ancha vaqtgacha ko'zlarini artib, burunlarini tortib yotdi.

Fotima Ziynat bilan o'sha kunlardan buyon birga. Birga yashashdi, birga ko'chishdi, birga o'qishdi, to turmush ularni o'zga-o'zga oilalarga ajratib yubormaguncha birga bo'lishdi. Ammo turmushga chiqqanlaridan keyin ham bordi-keldilari uzilmadi, onalari esa opa-singildek umrlarining oxirigacha bir uyda yashashdi, birgalikda erlarini kutishdi, birgalikda izlashdi, birgalikda aza ochishdi.

Ziynat unga ana shunday do'st. Ziynatning yolg'iz qolganiga ancha bo'lgan. Eri avtohalokatdan vafot etganda qiziga homilador edi. O'g'li chet elga o'qishga ketib, o'sha yurtlarda bola-chaqa qilib, qolib ketdi. Qizi Ukrainaga o'qishga ketib, u ham o'sha yerda birovni yaxshi ko'rib... Ammo Ziynat na bolalaridan, na turmushidan hech qachon nolimasdi. "Bu hayot qonuni, jonginam! Yoshlar hech qachon sen chizib bergan chiziqdan yurmaydi. Ular sen bilan mendan ko'ra ko'proq narsani bilishadi. Ularning qonlari gupirib turibdi, dunyo ko'rgilari keladi. Ularni g'aribona kulbangda yashashga majbur qilishing nomardlikdir. Indama, yursin, ko'rsin, hayotdan zavqlanib yashasin", der edi doim. "Yo'q. Men bunga chiday olmayman. Bolalarim hamisha yonimda, ko'z oldimda bo'lishlari kerak. Sog'inch bilan xavotir meni adoyi tamom qiladi", bosh chayqardi Fotima.

Ularning fe'l-atvorlari, hayotga munosabatlari, qarashlari har xil bo'lsa ham bir-birilarisiz yashay olishmasdi. Fotimaning onasi ham o'ziga o'xshagan juda ta'sirchan, har narsani yuragiga yaqin oladigan kuydi-pishdi ayol edi. Ziynatning onasi esa ortiga qarayvermaydigan, borini boricha qabul qiladigan, gapga chechan, bir gapirib o'n kuladigan sho'x-xandon xotin edi. Fotimaning onasiga "Biz plyus-minuslarmiz. Bir-birini suyab yursin, deb Xudo bizni shunday yaratgan", derdi doim. Ular birga bo'lgan damlar ko'pincha Fotimaning onasi "O-o-o, Qrim! Bizning nima gunohimiz bor ediki, kindik qonimiz tomgan yurtdan, qondoshlarimizdan, mehr qo'ygan uy-joyimizdan, jonbaxsh meva-yu soya beradigan daraxtlarimizdan, qo'shiq aytib oqadigan suvlarimizdan, ota-bobolarimizning xoki yotgan mozorimizdan ajratdilar? Bizning osmonimiz, oy-u quyoshlarimiz ham juda boshqacha edi. Har doim tushlarimga kiradi ular. Bizlarni ovora-yu sarson qilishdi, xo'rlashdi, bular hammasi menga juda alam qiladi. Balki, erlarimiz dunyo bo'ylab bizni izlab yurishgandir. Biz bechoralar esa qilmagan gunohlarimizga tovon to'lab o'tdik", deb yig'lardi ba'zan. Ziynatning onasi esa

mijjalarini artib-artib, o'zicha uni urishardi: "Tavba-a-a! Boshqacha osmon, boshqacha oy-quyosh emish. Bunday gapni birinchi marta eshitishim. Ey noshukr! Ko'zing ko'rib, yuraging urib, oyoqlaring yurib turganligi uchun Allohga hamd-u sano ayt. Bu yerda birov seni turtayotgan, haydayotgan bo'lmasa! Qrimni sog'ingan bo'lsang, yozda yo'llanma olib, bir aylanib kelamiz. Bozoriga ham, mozoriga ham boramiz". Aslida, Fotima bilan Ziynat aynan plyus-minus edilar. Goh unisi, goh bunisi bir-birining eshigini qoqib kelaverar, ba'zan kulib, ba'zan yig'lab tongotari gurung qilishardi.

...U mashinani darvozaning yoniga to'xtatdi. Haydovchi yigit uning yuklarini olib, darvoza yoniga qo'ydi. Eski mashina shaldirab jo'nab ketgandan keyin ham Fotima bir muddat darvoza oldida turib qoldi. U o'zini qo'lga olib kirmoqchi edi. Nima bo'lganda ham qadrton dugonasini ko'rganda yig'lab yubormasligi kerak... U holda gap eshitishi aniq. Shunday, biroz tobim bo'lmadi, seni sog'indim, deydi. U hali xayollarini yig'ib olmasidan kichkinagina daricha g'iyq etib ochilib, ichkaridan Ziynat chiqib keldi. Hovlichasida g'imir-simir qilib yurgan, shekilli, chang qo'llarini peshbandiga artib, unga quchoq ochdi: "Voooy, men kimni ko'ryapman? Ertalabdan buyon qovoqlarim pir-pir uchadi. Hayron bo'laman. Kim meni suyuntirar ekan, deyman. Bu senmidning qovoqlarimdan tortqilayotgan, Fotima? Fotimam mening!.." Fotima o'ylab turgan gaplarini aytib chaynaldi: "Tobim bo'lmadi, seni sog'indim" va birdan xo'rliqi keldi, ovozi titrab, ko'zlarida yosh qalqdi. "Obbo, yana qanday burga tepa qoldi mening erkagina dugonamni? Qani, ichkariga kir-chi! Voy-bo', nimalar ko'tarib yuribsan? Bozorni ko'chirib kelibsan-ku."

Fotimaning rostdan ham tobi yo'q edi: "Menga qizingning xonasidan joy qilib ber. Bugun sen bilan yotolmasam kerak, juda mazam yo'q. Bir choynak choy bilan, bir likopchaga shakar sepib, qulupnay olib kel. Nimagadir ko'nglim behuzur bo'lyapti. Bir o'ranib yotay. Sen yumshoqqina, achchiqqina bir ovqat qil".

Ziynat uni masxaraladi: "Bu kishim kasal ekanlar, lekin qulupnayni shakar sepib yeydilar. Erkalik ham evi bilan deпти-da".

Kulib, erkalab, ko'chalik kiyimlarining o'rniga yumshoqqina uy kiyimlari keltirib berdi. So'ng patnisni to'ldirib likopchalarga shakar sepilgan qulupnay, gilos, oq-qizil aralash tutmayiz, o'rik keltirib qo'ydi: "Sen yoti-i-ib yeyaver. Mana, qoshiqcha ham obkeldim. Men ovqatni osib qo'yaman-da, so'ng yoningga kelaman".

Ovqat tayyor bo'lgach, Ziynat shu xonaga dasturxon yozib qo'ya qoldi. U juda pazanda edi, sho'rva juda shirin bo'libdi. Fotima odatdagidek

qoshiq ham urib o'tirmadi, kosani ko'tarib, ho'plab ho'plab ichib qo'ydi. So'ng laganda yaltirab turgan go'shtga qo'l uzatdi. Ziynat kuldi: "Necha kun bo'ldi ovqatdan qolganingga?" Fotima ichiga kirgan issiqdan peshonasiga tepchigan terni sidirib kuldi: "Ancha bo'ldi. Yo'l ozuqasini sening qo'lingdan yeb ketay, degandim", "He, nafasingni yel uchirsin sening! Qizim uzoqda, o'g'lim uzoqda, ishonganim bir sensan. Yo'q joydan bahona topib, unaqa qiyshayaverma!"

Ovqatdan so'ng Ziynat dugonasiga qizining karavotiga guldor choyshablar to'shab, joyni hozirlab berdi. Uning juda toliqqanini ko'rib, "Endi bir uxlab ol, ertalabgacha otdek bo'lib ketasan", deya xonadan chiqib ketdi. Fotima ichi to'lib turgan bo'lsa-da, dugonasiga hech narsa demadi. Sho'rlik kulib-kulib yursa ham, bolalarini juda sog'inishini, yolg'izlik azobi suyak-suyagidan o'tib ketganini u yaxshi bilardi. Fotima ham yolg'iz qolayotganini eshitsa, "Shuning nimasiga xafa bo'lasan? O'g'lingning kelajagini o'ylasang-chi!" deb urishib, ich-ichidan yig'lashi aniq.

Shomdan so'ng boshlangan shamol tuni bilan bolasini yo'qotgan bo'ridek uvullab chiqdi. Zim-ziyo tun qa'ridan goh yirtqich hayvon bo'kirayotgandek, goh go'dak yig'layotgandek vahimali tovushlar eshitilar, Fotima eski karavotning bir chetida derazadan tushib turgan ko'cha chirog'ining xiragina yog'dusiga termilganча qunishib o'tirardi. Aslida u hech narsani ko'rmas, hech narsani eshitmas, ich-ichida uvullab yotgan bo'ronning zahridan a'zoyi badani tobora muzlab borar, buni ham deyarli his etmas edi.

O'ylab qarasa, uning butun umri yo'qotishlar bilan o'tdi. Otasi urushga ketganda u juda kichkina bo'lgan, otasini eslay olmaydi, ammo hayotida biron muammoga duch kelsa, qiynalsa, hamisha otasiz ekanligi yodiga tushdi. "Otam bo'lgandami...", deb armon qildi. U Qrimni ham onasining armonli hikoyalari orqali tanigan, lekin kimdandir nohaq jabr ko'rsa, ona qishloqlaridan nohaq haydalganlarini, dim va issiq, badbo'y vagonni, onasining allaqachon joni uzilgan bolasini uch kun bag'riga bosib kelganini esladi. "Nima gunohimiz bor edi?", deb yuragi kuydi o'sha damlar. Qizi juda chiroyli edi. Sarvi sanovvar!.. Sinfdoshlari bilan bitiruv kechasidan qaytib kelayotganda... Qizning o'zidek navqiron g'ussasi ko'nglidagi bor armonlarni siqib chiqardi. Bu dunyoda Fotima uchun qizining g'amidan katta g'am-armon qolmadi. O'ngga boqib ham, so'lga boqib ham, osmonlarga tikilib ham, yerga, poyonsiz yo'llarga termulib ham ko'zlari faqat qizini ko'rdi. Kecha-kunduz juvonmarg ketgan qiziga qilolmaganlarining kamini to'ldirish yo'lini izladi. Katta-katta ma'rakalar

o'tkazdi, sadaqalar berdi, eri bilan Samarqandga borib, eshikday keladigan qora marmartoshga suratini o'ydirib, qabrtoshi yasatib keldi: "Qizim bechora bu dunyoda nima ko'rdi? Boradigan joyi faqat maktab bo'ldi, eng qimmat libosi maktab formasi bo'ldi... Hech bo'lmasa, arziydigan tosh qo'yaylik".

Eri usta bilan o'g'lini olib qabristonga ketgan kun sira vaqt o'tmadi. Yotdi-turdi, uyga kirib soatga qaradi, hovliga chiqib quyoshga qaradi, nazari-da soat millari ham, quyosh ham uning sabrini sinash uchun bir joyda qotib qolgandek edi. Nihoyat quyosh mag'ribga qarab og'a boshladi, soyalar ikki hissa uzaydi. Qishloq masjidida asr azoni aytili. Shu payt horib-tolib, usti-boshi chang-g'ubor ota-o'g'il kirib kelishdi. Fotima ishni tugatib qaytishsa, men ham borib kelaman, deb o'tirgandi. Avvaliga eri rozi bo'lmadi: "Ikki namozshomning orasida qabristonda nima qilasan? Ertaga ertalab oborib kelaman". Ammo Fotima "Besh daqiqaga boramiz-u, kelamiz. Iltimos", deb yalinavergach, rozi bo'ldi.

Qabriston qorovuli juda savobtalab mehnatkash odam edi. Katta qabristonning atrofiga aylantirib archa ekilgan, chinnidek sip-silliq yo'laklar girdida atirgullar yashnab yotibdi. Yaqindagina suv qo'yilgan sadarayhonlar shabadada mayin tebranib, atrofga xushbo'y ifor taratadi. Fotima hayoti bardavom bu yashillikni ko'rganda hamisha ezilib ketadi: "Mening qizim bir archachalik yashay olmadi. Atirgullar ham undan baxtiyor. Rayhonlar har yil gullab, urug' tugadi, keyingi yil yangi hayot boshlaydi. Mening qizim esa shu rayhonchalik ham bo'la olmadi".

Ammo bugun na gullarga va na rayhonlarga qaramadi. Qabr oralab yotqizilgan tor yo'laklar bo'ylab qizining boshiga yugurdi, xuddi hashamatli qabrtoshidan so'ng uni qizi minnatdor kutib oladiganday... Ammo qabr boshida savlat to'kib turgan qoratoshdan bo'lak hech narsa o'zgaragan edi u yerda. Yig'lab-yig'lab Qur'on tilovat qildi, ko'z yoshlaridan nam bo'lgan kaftlari bilan qoratoshda jilmayib turgan suratning yuzlarini siladi. Sekin qabr boshidagi yog'och o'rindiqqa o'tirdi-yu, dunyoni unutdi. Ayolining ahvolidan diqqat bo'lgan eri nihoyat yelkasiga ohista turtib, "Bo'la qol, ketdik", deganida allaqachon ufqning rangi uchgan, qosh qoraya boshlagan edi. U yana bir marta tilovat qilib, yuziga fotiha tortdi. Bor-yo'g'ini boy bergan bechoradek o'zini behol, bemador his qildi. O'ziga ishonmay, beixtiyor eriga qo'l uzatdi. U ham bir so'z demasdan, bilagidan ushlab o'rni-dan turg'azdi. Ketayotib, ortiga burilib, qizining suratiga qaradi: "Yaxshi qol, qizim..." Unga qizining kulib turgan ko'zlarida qandaydir qo'rquv, vahima

Rasmlarni Asiddin Kalonov chizgan.

hissi qalqib turganga o'xshab ko'rindi. To'xtab, atrofga qaradi. Archalar soyasida qolgan qabristonga allaqachon qorong'ulik cho'kkan edi. Asrdan buyon tinmasdan chag'illab yotgan qushlar ham sukutga cho'mgan. Kimsasiz qabriston qandaydir vahimali bo'lib ko'rindi. Ana shu qo'rqinchli borliq ichra kechasi o'z hovlisiga chiqishdan ham qo'rqadigan qizi qabrtoshi yuzida ko'zlari piriqirab yolg'iz qolayotgan edi... Uning yuragi seskanib ketdi.

Shu kecha umuman uxlay olmadi. Qoratoshning yuziga chizilgani shunchaki surat ekanligiga hech o'zini ishontira olmadi. Har kecha, qorda ham, yomg'irda ham, momoqaldiroq guldirab, chaqmoq chaqqanda ham kimsasiz qabristonda qizginasi ko'zlarini jovdiratib, vahima bilan atrofga tikilib turishini tasavvur qilib, o'zini yeb-yutib qo'ydi. Endi bu toshni olib, ko'mib tashlasa, qizini qayta ko'mgandek bo'ladi. Suratni qirdirib tashlasa, yana qizining joni ozor topadigandek tuyuladi. Xullas, shu hashamni niyat qilgan kunga mingming la'natlar o'qidi.

Keyin erini yo'qotdi... Eri sho'rlik qizini juda yaxshi ko'rardi. Bir marta "oh-uf" demadi, hech kimga ko'z yoshini ko'rsatmadi, ammo ich-ichidan kuyib, o'zini adoyi tamom qildi.

Bu yo'qotishlarini Allohdan ko'rди. Taqdir-peshona, dedi. Ammo navbatdagi yo'qotishni kimdan ko'rsin? Ona rizoligi va duosidan shahardagi ohanjama turmushni afzal ko'rgan o'g'lining xudbinligidanmi? Ammo Fotima o'zini ham oqlay olmaydi. O'g'li qancha yalinib-yolvord: "Onajon, shu hovlini sotib, puliga shahardan bir uy olaylik. Meni qaynotamning uyiga tiqilishga, o'shalarning oldida yelka qisib yurishga majbur qilmang. Qarigan chog'ingizda sizga ham sharoit kerak". U o'zini majburlay olmadi. Onasi, eri, qizi shu yerda... Umri o'tgan hovli-harami, ko'chalari, o'zangi yo'ldosh yoru birodarlari... Qanday ham tashlab ketsin?! Odamzot o'n kun yotib davolangan shifoxonaning yonidan o'tayotib, shu yerda nimasidir qolib ketgandek beixtiyor ortiga burilib qaraydi. Butun umri o'tgan bu joylardan ketar bo'lsa, qolgan umri yo'l qarab o'tsa kerak. Yo'o'q, u ketmaydi, ketolmaydi.

Ziynatni ham o'g'li yuz marta Amerikaga taklif qildi. "Hech bo'lmasa, borib, bir ko'rib keling. Yoqsa qolasiz, yoqmasa, yana uyingizga olib kelib qo'yib ketaman", deb olib ham ketdi. O'sha yoqlarda yurib ham, Fotimaga har oqshom qo'ng'iroq qilardi, hovliqib taassurotlarini bo'lishardi: "Zo'o'ri!". U bilan gaplashib turib, Fotimaning yuragiga vahima tushib ketardi: "Nahotki, u Amerikada qolib ketsa?!" Ammo u ikki oyda qaytib keldi. Kelishidan uch kun avval unga qo'ng'iroq qildi: "Men qaytyapman. O'g'lim xafa bo'ldi. Men unga, meni qarigan chog'imda sarson qilmagin. Qishloqda yashasam

ham, Amerikada yashasam ham, menga tegishli narsa – bitta karavot bilan bittagina deraza, derazadan ko'rinib turadigan bir parcha osmon. Bir marta yurtdan ayrilib ko'rganman, endi bunday zulmni ko'tara olmayman, dedim. O'g'lim bari-bir meni tushunmadi. Lekin sen xafa bo'lmagin, senga hech narsa ololmadim. Do'konlarida shortik bilan maykadan boshqa narsa yo'q. Sen shortik kiymasang... Ha, aytmoqchi, ikkovimizga bir xil qilib olmos ko'zli isirg'a oldim. Birga-birga taqib yuramiz. Qilgan bor-yo'q xaridim shu bo'ldi". O'shanda Fotima so'nggi ikki oy hisobiga birinchi marta o'pkasini to'ldirib nafas oldi. Yelkasidan yuk ag'darilgandek yengil tortdi.

Bugun Ilyosning uni tashlab shaharga ko'chib ketayotganini aytsa, "Yoshlarning yo'liga to'g'onoq bo'lma", deb urishsa ham, ich-ichidan ezilishini biladi. Shuning uchun indamay qo'ya qoldi. Besh-olti kun o'tib uyiga borsa, o'zi ko'radi. Shunisi ma'qul.

Keliniga ham indamadi. Faqat har birini ne bir orzu-havas bilan qilgan jihozlarning bo'linishini ko'rmaslik uchun emas, o'g'il bilan kelinning bemalol, bexijolat, ko'ngillariga nimani mulk qilgan bo'lishsa, shuni yuklab ketaverishlari uchun sharoit yaratib bergisi keldi. "Nimani xohlashsa, olib ketaverishsin, menga hech narsa kerak emas!.." Shamolda salanglab chayqalayotgan daraxt shoxlariga qarab, o'z-o'ziga gapirdi, duvullab ko'zlariga yosh keldi. Ziynat allaqachon pinakka ketgandir, kelganidan beri tingani yo'q, oshxonasini chiqargan ekan, charchadi sho'rlik. Butun borliq shamolning izmida. Doim uni izlab yurguvchi iztiroblarga o'xshab, o'zini to'rt tomonga urib, topa olmaganidan "dod" soladi. U yana ko'zlariga erk berdi.

Fotimaning qaysarligi tufayli o'g'il ichkuyovlikni bo'yniga olib ko'chib ketmoqda. U onasidan qattiq ranjigan edi. Fotimani ikki kun davomida bir marta ham izlamadi. Uchinchi kuni choshgoh payti qo'ng'iroq qildi: "Onajon, bittagina duoingizni bizdan qizg'onmang. Uyga keling, biz ketyapmiz". Fotimaning go'shakni tutgan qo'llari qaltirab ketdi: "Xo'p, bolam. Hozir yetib boraman". Go'yoki, ular noshukrlik qilib, onani yolg'iz tashlab ketayotgan emas, Fotima ota uyini sotib, ularga ergashmaganligi uchun ichkuyov bo'lishga majbur bo'lib ketayotgandek, bir iddao bor edi o'g'ilning ovozi.

Fotima kelganida hamma narsa taxt, mashina darvoza oldida turar, hovli supurilib, suvlar sepilgan, go'yo hamma narsani chirpirak qilib uchirgan kechagi shamol bu hovlida umuman bo'lmagandek edi. "Yosh-da... Supurgini to'rt sermasa, hamma yoq chinnidek yaraqlab qoladi", o'yladi u. Ilyos bolalari bilan kiraverishdagi yog'och supada uni kutib o'tirishgan ekan. Nabiralari yugurib kelib uni quchoqlab olishdi: "Momojon, biz ketyapmiz.

Toshkentga ketyapmiz! Siz ham biz bilan yuring". Fotima ularni uzoq bag'riga bosib turdi. Bu bolalarni har kuni maktabdan qaytgunlaricha sog'inib qolar edi... Endi qanday qiladi?

Ilyos o'rnidan turib, unga salom berdi. So'ng yonidan joy ko'rsatdi: "Keling-chi, onajon". Shu orada kelin ham kelib, ularning davrasiga qo'shildi.

– Qani, – kaftlarini ochdi o'g'li – bizga bir duo bering, onajon. Vaqt ketyapti. Qorong'i tushmasdan yetib olaylik degandim.

Fotima ham kaftlarini ochdi. Uning tomog'iga nimadir tiqilib, dimog'i achishdi. Bir muddat gapira olmay qoldi, so'ng bir yutinib, duo berdi:

– Yo'llaring bexatar bo'lsin. Eson-omon yetib olinglar.

Ilyos chaqqonlik bilan o'rnidan turdi-da, uning yelkasidan olib, yuzlaridan o'pdi:

– Onajon, biz urushga ketayotganimiz yo'q. Fojia yasash umuman shart emas. O'ylaymanki, besh-olti kundan so'ng meni sog'inmasangiz ham, nabiralaringizni sog'inib, izimizdan yetib borasiz.

Fotima nimtabassum bilan horg'in bosh irg'adi:

– Qayerda bo'lsanglar ham, Xudo boqsin...

– Rahmat.

Ilyos shoshib mashina tomon yurdi. "Bo'! Ey, tez!" deb bolalarini ham shoshirdi. Fotima ularning ortidan izma-iz yurib, darvozadan chiqqanida mashina allaqachon g'irillab, o't olib turardi. O'g'il mashinani burib olayotib, unga qaramasdan xo'shlashgandek bosh silkib qo'ydi. Fotimaning ko'ksidan yuragi uzilib tushgandek, o'zini to'kilib ketayotgandek his qildi, yiqilib ketmaslik uchun darvoza oldidagi kekxa tut daraxtiga ohistagina suyandi. Daraxt tanasidek quruq va serajin qo'llarini yuziga bosdi: "Ey karami keng Alloh, men ranjism ham, sen ranjimagin bolamdan. Yo'llarini bexatar qilgin. Boshlarida o'zing panoh bo'l".

So'ng mashina oyoqlaridan ko'tarilgan chang sekin-asta bosilayotgan ko'chaga biroz termilib turdi-da, sudralib hovliga kirdi. Yaqindagina suv sepib, supurilgan sarishta hovlisi huvullab qolgandi. Sudralib oshxonaga kirdi. Dimog'iga yangi pishgan taomning totli hidi urildi. Beixtiyor gaz o'choq ustida turgan qozonchanning qopqog'ini ko'tarib ko'rdi. Ovqatning tagi yaqindagina o'chirilgan, shekilli, qozon issiqqina edi. Qozonni yarimlatib turgan taomning masallig'lariga suviga sig'masdan ovqatning yuzini to'ldirib turardi. Fotima ovqatga qarab, beixtiyor yutindi. Tokchadan kosa bilan qoshiq olib, ovqat suzdi. Xona o'rtasidagi xontaxta yoniga o'tirib, ovqatlana boshladi. Azaldan shunday odati bor, kayfiyati buzilganda, ishtahasi ochilib ketadi. Taom juda mazali bo'lgan edi. O'zining qozon-o'choqqa urinmaganiga ko'p yillar bo'lib ketgan. Endi... kelin yo'q, hammasini o'zi qilishi kerak.

Kelin hamisha ishga ketishdan oldin kechki ovqatni tayyorlab ketar, lekin u hech qachon yolg'iz ovqatlanmas, o'g'lini, nabiralari kutib o'tirardi. Bugun... oshxonaning ochiq qolgan eshigiga qarab, beixtiyor qaroqlari namlandi. Og'ziga olgan luqmani zo'rg'a yutdi. Endi u yolg'iz ovqatlanadi, har kun, har doim... Har qancha kutmasin, na o'g'li, na nabiralari bu eshikdan kirib, unga hamtovoq bo'lishlari ko'p qiyin.

O'g'li "ko'chamiz"ga tushgandan buyon onasini tashlab, tengdoshlari bilan Buxoroga ketgan yolg'iz o'g'il haqidagi rivoyat qayta-qayta yodiga tushadi. O'g'il onasiga "Hamma jo'ralarim ilm olish uchun Buxoroyi sharifga ketishyapti. Ular hali zamon Hofizi Qur'on bo'lib qaytishadi. Men esa savodsiz bo'lib qolaman", deya yalinib-yolvorib ruxsat oladi, yo'lda bir joyga yetib, tahorat olayotganda ustiga najosat tegib, shusiz ham xijil bo'lib turgan ko'nglini xit qiladi. Keyin u yo'ldoshlariga "Kechirasizlar, men izimga qaytmasam bo'lmaydi. Kekxa va yolg'iz onamning yakka o'zini tashlab qaytgandim. Bu ishim Xudoga ma'qul kelmayapti, shekilli. Ustimga najosat yuqdi, balki noto'g'ri yo'ldaligim ishoratdir", deb ortiga qaytadi.

Sho'rlik onaizor o'g'lini kuzatish uchun ko'chaga chiqqanicha uyga qaytib kirmasdan darvoza oldidagi katta tosh ustida o'tirib, o'g'li ketgan tomondan kelayotgan har bir odamdan "O'g'limni ko'rmadingizmi?", deb so'rab o'tiraveribdi. O'g'il uyiga yetib kelganida tun yarim bo'lgan edi, darvoza oldidagi tosh ustida oqish sharpaga qarab hayron bo'libdi. Sharpa esa uni ko'rib, tilga kiribdi: "Hay, yaxshi odam! Mening o'g'limni ko'rmadingizmi?" O'g'il onasini shunchalar iztirobga solganligi uchun qayta-qayta uzr so'raydi va onasini tashlab, hech qachon hech qayerga ketmasligini aytadi. Tong payti yigitning tushiga Xizr alayhissalom kiradi: "Ona rizoligi uchun yo'ldan qaytgan o'g'lon senmisan? Alloh taoloning izni bilan endi men senga saboq beraman", deydi. Yigit Xizr alayhissalomdan o'n ikki yil ilm o'rganadi va Allohning oldida martabasi oshib, ilmi inson bo'lib yetishadi.

Fotima oshxonada o'tirib, yana shu rivoyatni esladi, ko'zlari jiqqa yoshga to'ldi: "Ha-a, ularning vaziyati butunlay boshqacha. Uning o'g'li rivoyatdagidek ilm istab, vaqtinchalik safarga ketgani yo'q, yaxshi sharoit izlab, joniga rohat-farog'at izlab, bir umrga ketdi. O'zi ham rivoyatdagidek yarim tungacha ko'chada o'tgan-qaytgandan o'g'lini so'roqlab o'tirgani yo'q, mana, ichkariga kirib, qorin g'amini yeb o'tiribdi".

Fotima aslida o'g'li bilan bab-baravar o'zini ham yozg'irib o'tirgan bo'lsa-da, ayni damda ahvoli yarim tungacha tosh ustida o'tirgan o'sha mushtipar onaning ahvolidan tuzuk emas edi. Ovqatlanib

bo'lgach, savqi tabiiy odat yuzasidan dasturxonini yig'ishtirib, kosasini yuvib qo'ydi. So'ng sudralib ichkariladi, hamma xonaga bir-bir bosh suqdi. Xuddi kimdir uni deb, uni yolg'iz qoldirgisi kelmay, uyning bir burchagiga yashirinib qolib ketgandek... Hamma xonaga birma-bir kirib chiqdi. Ammo uyda hech kim yo'q edi. Ular uyni go'yo hech narsa olinmagandek qoldirishga ancha urinishgan, shekilli. Lekin bir emas, to'rt kishiga zarur ashyo chiqqan uyda bunga erishish mumkin emas edi, albatta. Er-xotinning, bolalarning xonalari butkul yalang'ochlangan, mehmonxonadagi idishlari... Xullas, bir ro'zg'ordan ikkinchi bir ro'zg'or chiqqani shundaygina sezilib turardi.

Fotima eng oxirida sharpadek sudralib, o'zining xonasiga kirdi, albatta, bu xonadan hech narsa olinmagan, hech narsa o'zgarmagan. Faqat juda hafsa bilan yig'ishtirilgan. "Ha, kelin rosa ko'nglimni olishga harakat qilibdi... Yoki ro'zg'ordagi o'rnimni bilib qo'ying, qadrimga yetmasdingiz, demoqchi bo'lganmi bu harakatlar bilan... Balki rahmi kelgandir, bechora kuch-quvvatdan qolgan keksa ayol, oxirgi marta yig'ishtirib ketayin, keyin kunini ko'raveradi, degandir. Nima bo'lganda ham ko'ksimdagi jon tomirimni yulib ketdi. Pismiq... Shaytonning urg'ochisi!.."

Ilgari "ko'cha ko'rماغanginasidan kelin qil", deyishardi. Uning kelini esa shahar ko'rgan qiz. U qattiq adashdi. Kitob ko'rgan odamlarning bolasi diyonatli bo'ladi, degan edi. Kelin esa shaharni, shaharda qolgan onasini, opa-singillarini qumsadi, bu uyga hech mehr qo'ymadi, istamadi, o'g'lini ham yo'ldan urdi. Tog'aginasining qizini olib qo'yganda, o'g'luga ham, o'ziga ham avliyoga sig'ingandek sig'inib, bor sharoitdan minnatdor bo'lib, shukur qilib yashardi.

Lekin o'g'li ham... Noshukrlik qildi. Nomardlik qildi. Onasini o'ylamadi. O'zi esa... Ularga ergashib keta olmadi. O'g'li "Onajon, odamzot o'tmish bilan emas, buguni bilan yashashi kerak. Shu hovlida emas, qabristonga borib yotsangiz ham, endi qiyomatgacha otam bilan opamni ko'ra olmaysiz. U dunyoda esa birimiz qishloqda, birimiz shaharda bosh ko'tarmaymiz, u joyda shahar-qishloq degan gap yo'q, chegara degan narsalar yo'q, ona, hammamiz bir joyda bo'lamiz, Xudo xohlarsa", deb qancha jig'ibiyron bo'ldi. Bu esa hamisha qo'l siltadi: "Sen ketaver, mendan alag'da bo'lma". Mana, ke-e-etdi...

* * *

O'sha kuni har qancha harakat qilishsa ham, choshgohgacha yig'ishtirib ulgurismadi. Buning ustiga onasini ozroq kutishga to'g'ri keldi. Yo'l-yo'lakay tanish ustaga mashinasini ko'rsatdi, harqalay uzoq yo'l. Ustaning ham ishi ko'p ekan.

U yoq bu yog'ini ko'rgan bo'ldi, "Yog'i kamayibdi, bira-to'la filtrini almashtirayin" deb, filtrni almashtirib, yog' quydi. So'ng qop-qora dastpanjalarni yog' yuqi o'rnab ketgan lattaga artib, "oq yo'l" tiladi-da, yana chala qoldirgan ishiga unnab ketdi. Ular "Pachkamar"ga borib, ovqatlanish uchun to'xtashdi. Ilyosning bolalikdan hamma narsadan tez zerikadigan odati bor, ishidan ham, sharoitidan ham, hatto atrofidagi odamlardan ham. Yo'lga chiqishni, yangi tanishuvlarni, sarguzashtlarni yaxshi ko'radi. Institutni bitirib, ish boshlashni rosa orziqib kutgan edi. Ammo maktabdan juda tez zerikdi. Atrofi to'la g'iybatchi ayollar, mayda-chuyda gap. Turganni ham gapirishadi, yurganni ham... Direktor xonimning yugur-yuguri sira tugamadi: "Ilyosjon, yuring, sizga bir ish bor", "Ilyosjon, bir hokimiyatga borib kelsangiz, xafa bo'lmang yana, ishonganim, o'zimga yaqin olganim uchun sizga buyuraman", xullas, u direktorning norasmiy haydovchisiga aylangan edi. Otasining eskiroq mashinasini hech tindirmadi. U avvaliga erta-yu kech direktorning yonida bo'lganidan suyunib-faxrlanib yurdi, ammo boshi-adog'i yo'q bir xil mashg'ulot uni tezda zeriktirdi. Bora-bora direktorning topshiriqlarini yuzing-ko'zing demay, rad qiladigan bo'ldi. Ishidan biron kamchilik topsalar, direktorga yugurdaklik qilmaganim uchun siqishyapti, degan xayolda asabiylashadigan bo'ldi. Shunday qilib maktab uning uchun faqat asabini buzadigan azob-uqubat maskaniga aylandi. Keyin kollejga o'tdi. Kollejdandan ham tez zerikdi. Agar Toshkentga jo'nasa ham, kollejdandan allaqachon ketishi kerak edi. Ammo yon-atrofdan to'rtta kollej, to'rtta maktab, to'rtta bog'chadan boshqa hech qanday tashkilot yo'q, hamma ro'zg'or tebratish uchun shularga yopishgan. Kollejda ishlamasa, boshqa ish topishi dushvor edi. Shu bois onasi qovoq-tumshug'ini osib olgan bo'lsa-da, yo'lga chiqishayotganligi uchun ich-ichidan xursand, kuydi-pishdi onasi Ilyos va nabiralarsiz bu katta hovlida uzoq vaqt yolg'iz qolib ketmasligiga ishonchi komil edi. Jo'rttaga o'zini onasidan ginadordek tutdi, mushtiparining aftoda holatini ko'rib turib, ko'rmaslikka oldi. Ammo ko'nglining tub-tubida cho'kib yotgan xijillikka o'xshash bir tuyg'uga e'tibor bermaslikka har qancha urinsa ham, buning hech ilojini topa olmas, to'g'risini aytganda, dunyoning yuziga parda tortilgandek ko'z oldida bir xiralik soya solib turardi.

Ular mashinalarini to'xtatgan joydagi bo'sh stollarning biriga o'tirishdi. Yo'l anchagina toliqtirgan, qorinlari ochib ketgan edi. Ilyos tez-tez ovqatlanib, nafsi orom topgach, bolalarning ovqatlanishini biroz tomosha qildi, so'ng yon-atrofini kuzatayotib, beixtiyor mashinasining

tagidagi qoramtir dog'ga ko'zi tushdi. O'rnidan turib, mashina yoniga bordi, egilib mashinaning ostiga qaradi, engashgan payti dog' ustiga yana bir tomchi qoramtir suyuqlik tomganini ko'rdi. Shoshib mashinani orqaga haydab, dog'ga yaxshilab qaradi, bitta barmog'ini tegizib, hidlab ham ko'rdi. Uning yog' ekanligiga amin bo'lgach, kapotni ochib, yog'ning miqdorini ko'rsatadigan simni tortib ko'rdi. Uzun temir simning uchginasida yog' yiltillab turardi, xolos. Bir chetda turgan latta bilan simni artib, yana yog' miqdorini tekshirdi. Yana o'sha holat. U hayron bo'ldi, axir, yo'lga chiqqunlaricha filtr bilan yog'ini almashtirgan edi-ku. Tashvishlanib, shu yerda yurgan xizmatchi yigitlardan, yaqin o'rtada yog' almashtirish mumkin bo'lgan biron ustaxona bor-yo'qligini surishtirdi. Biri yelka qisdi, birovi "Endi Qarshiga bormasangiz...", dedi, yana birovi "Dovonda ham bor, lekin kun botib borayapti, tezroq harakat qilmasangiz yopib ketishadi", dedi. Ammo o'lchagichning uchida yiltillab turgan yog' bilan dovonga chiqish aqldan emas edi. Uning tashvishlanib qolganini ko'rgan xizmatchi yigitlardan biri ohista yengidan tortdi: "Aka, xo'jayin tandir-o'choqqa tutantiriq uchun ustaxonalardan ishlatilgan yog'lardan olib kelib qo'yadilar. Agar ruxsat so'rasangiz, shundan ozroq berishimiz mumkin. Butunlay yog'siz yurib, motorni eritib qo'yguncha, harqalay ishlatilgan bo'lsa ham yog'-da". "Xo'jayin" rosa ziqna odam ekan, o'zini taroziga solib, traktorning yog'iga o'xshash ishlatilgan qop-qora yog'ni yangi yog'dan ham qimmatroq narxda sotdi. "Ixtiyor sizda. Bizga ham shu narxda olib kelib berishadi. Sizga rahmim kelganidan berayapman, mashinasi erib ketmasin, deb. Bo'lmasa turgan narsa edi..." Ilyos ayni paytda bu odamni bo'g'ib qo'yishga tayyor edi, katta shaharga hisobli pul bilan yo'lga chiqqan, qaynotasi "Ha-huv" deb turgan bo'lsa-da, qachon ishga joylashadi-yu, qachon qo'lga maosh tegadi noma'lum. Bu yog'i onasi ham hovlini sotib, birga yura qolmadi. Onasi birga bo'lganida ishga joylashgunicha, uning nafaqasi bilan amallab kun kechirib turishardi. Endi bo'lsa, tupuklab yuz mar-ta sanab, cho'ntagining tubiga solib qo'ygan puli hech rejada bo'lmagan narsalarga ishlatilib ketmoqda. "Hali ustaxonaga borishgach, yana chiqim bo'ladi. Uff!.."

Ammo ustaxona yopilib bo'lgan ekan. To'xtab mashinaning yog'ini o'lchab ko'rib, kayfiyati battar buzildi: yog' yana kamayib ketgan, kun esa botib borardi. Yo'l chetidagi ustaxonalarning biridan traktorga quyiladigan yog' olib, quyib oldi. Usta yigit Samarqandda kecha-kunduz ishlaydigan ehtiyot qismlari sotiladigan "24 soat" degan ikki qavatli do'kon borligini aytdi. Ammo bu do'kondan

ham qorovuldan boshqa hech kimni topa olishmadi. Qorovul qo'shni ko'chada yaxshi bir usta borligini, uncha-muncha ehtiyot qismlar o'sha ustaning o'zidan topilishi aytdi. Ustaning uyini bir amallab topishdi. Usta mashinani chuqurga haydatib, filtrni yechib ko'rdi-da, "Qanday ahmoq bu filtrni qo'ygan, bu butunlay boshqa mashinani-ki-ku. Yaxshi qotira olmagani uchun yog' oqib ketavergan", dedi. "Endi borib, boyagi do'kondan filtr olib keling. Yog' o'zimda bor. Shu bilan muammolaringiz hal bo'ladi", dedi. Ilyos ikkilanib qoldi, piyoda borsa, do'kongacha ancha yo'l, vaqt yarim tundan oshgan, begona joy. Mashinani bu ahvolda haydab bo'lmaydi... Usta uning ko'nglidan kechayotganlarini tushundi, shekilli, "Aka, bu bo'lmaydigan ish emas, sizlar ichkariga kirib, biroz mizg'ib olinglar. Hali zamon tong otadi. Ertalab mashinani tuzatib, bemalol yo'lga chiqasiz. Juda charchaganingiz ko'rinib turibdi, bu ahvolda kechasi mashina boshqarish durust emas. Oldinda qancha past-baland yo'llar bor", deb qoldi. Bolalar allaqachon mashinada uxlab qolishgan edi. Savol nazari bilan xotiniga qaradi. U esa yelka qisdi. O'zining bo'lsa "Ha" demoqqa holi yo'q, asablari buzilgan, juda charchagan edi...

Usta ularni darvoza oldidagi choqqina xonaga kirgizdi, u yerda to'rdagi kichkina televizor-u, taxmonda turgan to'rtta ko'rpadan bo'lak hech qanday jihoz yo'q edi. Uy egasi, "Yangangizni bezovta qilib o'tirmaylik. Kelin joy tashlab ola qolsin", deb chiqib ketdi. Ilyos har qancha toliqqan bo'lsa-da, negadir uxlay olmadi. Ko'zlarini katta-katta ochgancha pishillab uxlayotgan xotini va bolalariga qarab yotaverdi, har zamonda derazadan oy shu'lasida oqarib turgan mashinasiga ham qarab-qarab qo'yardi. Tongga yaqin ko'zi ilingan ekan, xotini turtib uyg'otdi. "Turing endi, mashinani tuzatib yo'lga chiqa qolaylik. Onam bilan dadam ham xavotir olib o'tirishgandir. Bu yerlarda antena yo'q ekanmi, hech telefon qila olmadim". Uning butun a'zoyi badanini yoqimsiz lohaslik egallab olgandi. Ko'zini yirtgandek ochib, zo'rg'a o'rnidan turdi. Usta do'kondan kerakli narsalarni keltirib qo'ygan ekan, u yuz-qo'lini yuvguncha, filtrni qo'yib, yog' quyib berdi. Ularning otlanayotganini ko'rgan usta, "Bir piyola choy ichib ketinglar", deb manzirat ham qildi. Ammo choyga o'tiradigan kayfiyatda emas edilar, rahmat aytib, usta bilan hisob-kitob qildi-da, yo'lga tushishdi. Go'yo endi hamma muammolar yechimini topgandek edi, tahlikali tun ortda qoldi, qarshilarida oftob mayingina nur taratmoqda, hamma yoq yop-yorug', hademay bir umrlik orzusi bo'lgan azim shaharga kirib borishadi, lekin Ilyosning ko'ngli hech yorishay, demasdi.

– Endi choyni Toshkentga borib ichamiz, – dedi ming’irlab xuddi o’ziga gapirayotgandek. – Kutilmagan xarajatlar ko’payib ketdi.

Hammaning qorni och bo’lsa ham, unga hech kim e’tiroz bildirmadi: “Tezroq yetib olishsa bo’ldi”.

Qaynonasi ularni bir ahvolda kutib oldi: “Shunday ham qilaszlarmi? Kechasi bilan kiprik qoqqanim yo’q. Ko’nglim qayerlarga borib kelmadi. Bir og’iz telefon qilib qo’ysanglar bo’lmaydimi?” Ilyos indamadi, ayolining ham uzoq izoh berib o’tirishga holi yo’q edi. Qaynona yordamchi chaqirganmi, yuborilgan jihozlarni ikki kunda joylashtirib, uyni kirib dam olsa bo’ladigan holatga keltirib qo’ygani edi.

– Ovqat tayyor, kecha qaynatma osib qo’ygandim, qayta-qayta qaynayverib, go’shtlari hil-hil bo’lib ketdi. Bir yuvinib, ust-boshlaringni almashtirib chiqsanglar, issiqqina ichib olardinglar.

Ilyos toza kiyimlarini olib, yuvinishga kirib ketdi. Iliqqina suv toliqqan vujudiga xush yoqdi. Suvning tagidan chiqqisi kelmay ancha qolib ketdi. Kiyinayotib beixtiyor mashinaga qo’ygani pullari yodiga tushdi: “Shuni olib qo’yishim kerak. Birov-yarim mashinaga kirib qolsa, bor-yo’g’imizdan ajralib, begona shaharda bir so’msiz qolib ketmaylik yana”. Hammomdan chiqib, to’g’ri tashqariga yo’l oldi. Pul mashinada yo’q edi. “Xotin olib qo’yibdi-da”, degan xayolga borgan bo’lsa-da, negadir ko’ngliga notinchlik oraladi. Ichkariga kirib, hammomning eshigini qoqdi: “Manzura, bardachokdagi pulni uyga olib kirdingmi?” Ichkaridagi suvning ovozi pasayib, xotining xavotirli ovozi eshitildi: “Qanday pul? Men hech qanday pulni ko’rganim yo’q”. Ilyosning joni chiqib ketgandek bo’ldi: “Qanday pul bo’lardi? Bardachokka qo’yilgan pul-da. Hamma pulimiz!”. Xotin bir zum jim qoldi, suvning ovozi ham batamom tindi: “Bu nima deganingiz? Qo’ygani joyingizni yaxshilab qaradingizmi?”

“E-e!..”, Ilyos qo’l siltab, yana tashqariga chiqib ketdi. Er-xotin ro’zg’ordan qisib-qimtib anchadan buyon yig’ib qo’ygani pullarini ketish oldidan yiriklatib, yo’lga chiqish chog’i o’z qo’li bilan mashinaning old qutichasiga solib qo’ygani edi. Mana endi!.. U mashinaning ichiga kirib, qutichadagi hamma narsani chiqarib tashlab, bir boshdan ko’rib chiqdi. Pul solingan salafon xaltasi bilan yo’q edi. Uning og’zi qurib, tanglayi qotib qoldi. Endi uyga kirishga majoli yo’q. Og’ir sudralib, kiraverishdagi uzun o’rindiqqa o’tirdi. Birpasda ichkaridan boshiga paxmoq sochiq o’rab olgan xotini chiqib keldi: “Ha, nima bo’ldi? Rangingiz oqarib ketibdi, topilmadimi?”. U horg’in bosh chayqadi: “Yo’q”. Manzuraning ham rangi oqarib ketdi: “Vooy, kim olgan bo’lishi mumkin?” Ilyos unga qaramasdan javob qaytardi: “Yog’ quydiramiz deb, necha kishini mashinaga aylantirdik. Qaysi biri halollab ketgani-

ni qayerdan bilamiz endi?” Ular ancha vaqt jim qolishdi. Qishloqda pulsiz qolishsa ham, bir-ikki oy bemalol yashashlari mumkin, ishga piyoda borishsa, bir xalta unni do’kondan qarz olib turishsa ham bo’ladi, kartoshka-piyoz, go’sht ham shunday – hamma tanish. Bu yerda kimdan qarz so’rashadi? Pul topib kelay deb, ishga borish uchun ham yo’lkira kerak. Hali o’sha ishni topish kerak. Ammo pulsiz bir qadam tashlashning iloji yo’q.

Kechga yaqin qaynotasi keldi. Pul yo’qotishganligi haqidagi sovuq xabarni u allaqachon eshitgan ekan. Bu xabar malol kelganini yashirib ham o’tirmadi: “E, qanaqa odamsilar o’zi? Yo’lga chiqishdan oldin mashinani ishonchliroq ustaga ko’rsatmay-silarmi? Ha, shunday bo’pti, mayli, shuncha katta pulni ham bardachokka solib qo’yadimi odam? Yuzaga pul qo’ygani ekansilar, birov-yarim mashinaga aylanganda, o’sha puldan boxabar bo’lib turmay-silarmi? Odam ham shunday landavur bo’ladimi? Og’zidagi oshini oldirib, shalpayib yurganning shaharda yashashi oson emas”. Ilyosning rangi oqarib ketdi. Qaynotasining gapi shusiz ham mung’ayib turgan ko’nglini tilka-pora qilib tashladi. Shartta o’rnidan turib, “Rost aytasiz, menga o’xshaganlar shaharda yashay olmasligi aniq”, deb yelkasiga kostyumini ilganicha chiqib ketgisi keldi. Bir amalab o’zini bosdi. Ammo qaynotasining oldida ortiq o’tira olmadi. Bir so’z demay o’rnidan turib ketdi. U azaldan qancha jizzaki bo’lsa, shuncha irodasiz edi. Uning sumalak misol sinib, parchalanib ketishi uchun juda ko’p narsa kerak emas. Katta shaharda hali ishga joylashmasdan pulsiz qolib, o’zicha orqa qilib kelgan, yagona suyanchig’i hisoblagan qaynotadan gap eshitish-ku, katta fojia edi uning uchun. “Ahmoq, kelib-kelib xotinning urug’iga suyanamanmi? Undan ko’ra, o’sha qishloqda qishda muzlab, yozda terlab, irib-chirib yuraversam bo’lmasmidi? Mol boqsayam kuni o’tardi. Bu esa orzularga berildi. O’zicha fan doktori bo’lib, professorlik portfelini ko’tardi. He-e!..” Deraza oldida turib, ko’chani kuzatdi. Odamlar tinmay u yoqdan bu yoqqa yuradi, hamma qandaydir xayolga berilgan, tashvishli, bir-biriga beparvo ko’rindi ko’ziga. Qishloqda birov tashvishli ko’rinsa, hech bo’lmasa ahvol so’rashadi: “Nima bo’ldi? Tinchmisiz?” deb. Oyoqlari tolib endi karavotga cho’zilgan edi, xotini kirdi: “Sizni otam chaqiryapti”. U ming malol bilan, bor zahar-zaqqumini ichiga yutib o’rnidan turdi. Mehmonxonaning ostonasida turib, qaynotaga savol nazarida qaradi. Qaynota ham oshiqcha gapirib yuborganini tushungan shekilli, Ilyosni yoniga chaqirdi:

– Qani, munday keling-chi, Ilyosboy. Ha, durust. Lekin siz sal narsaga bunday arazlashni yig’ishtiring. Nimaga gapirdim? Sizni bolam o’rnida

ko'rganim uchun, ichim achigani uchun gapirdim-ku.

– Endi... Men ham bir amallab yiqqan pulimdan ayrilayin deb yo'qotganim yo'qku. Birov “ma, ol” deb qo'sh qo'llab berib turgan puldan ko'ra o'zining pulimni cho'ntakdan olib ishlatganim yaxshimasmidi?

Qaynota uning yelkasiga qoqdi:

– Mayli, o'g'lim. Ketgan molga achinmang. Hali bu o'rtada sizdan boy odam bo'lmaydi. Ungacha mana biz bor, o'zimiz qarashib turamiz. Xo' o'sh, ertaga ertalab mening yonimga o'tasiz. Birgalikda rektorning yoniga kiramiz. Gaplashib qo'yilgan. Bir ko'rishib, tanishib chiqasiz.

O'rtadagi g'ubor tarqagandek bo'lsa ham, Ilyosning ko'nglida zilday og'ir bir tosh qoldi. Kimsasiz dasht-u biyobonda yolg'iz qolib ketgandek abgor his qildi o'zini. Otasi, opasi bevaqt o'lib ketishganini o'kinch bilan esladi. Ular hayot bo'lishganda uni hech qachon qaynotaning yordamiga muhtoj qilib qo'ymas edi. Otasi juda g'ayratli inson edi. Onasining ham qo'lidan kelmaydigan ish yo'q. Shaharga intilish tabiiy holat ekanligini ham tushunadi. Agar otasi bilan opasi hayot bo'lganida onasining o'zi ko'chmasa ham, uning oldiga tushib, shaharga joylashtirib ketgan bo'lardi. Hozir go'daklarcha qaysarlik qilib, otang bilan opangni tashlab keta olmayman, deb oyog'ini tirab turib olgan. Bu qaysarlik uning butun ongini shunchalik qamrab olganki, yolg'iz o'g'lini qaynotaning qo'lga muhtoj qilib qo'yayotganligini ham o'ylamayapti.

* * *

O'sha yili qish erta keldi. Fotima birinchi qor yoqqan kecha g'alati tush ko'rdi. Emishki, uning uyi bir tepalikda joylashgan, atrof oppoq qor emish, uydan ko'chaga olib chiqadigan yagona yo'lni qor qoplagani yetmagandek, qandaydir buldozer kelib, yon-atrofdagi qorlarni ham surib, uning hovlisi atrofiga uyib tashlayotganmish. U esa ostonada yo'l axtarib hayron turarmish. Ertalab turib qarasa, haqiqatan ham, ostonasida oyoq bosgudek joy yo'q, hamma joy oppoq qor, hatto eshik oldida turadigan kovushi ham qorga ko'milib qolgan edi. Qorga qarab, beixtiyor ko'rgan tushini esladi. Ich-ichida qaysarlik hissini tuydi. Ichkariga qaytib, qalin kiyimlarini kiyib chiqdi. Qo'nji baland etigini ham unutmadi, bostirma tagidan belkurakni olib, qor kurashga tushib ketdi. Qor to'xtamay yog'ayotgan bo'lsa-da, bir soatlardan so'ng hovlining yuzi ochilib qoldi.

Qor tinimsiz o'n kun yog'di. Fotima hali xurmo, anorlarini uzmagani edi. Hammasini sovuq urib ketdi. Burushib qolgan xurmolariga, tars-tars yorilib, ayozdan qorayib ketgan anorlarga qarab, ichi

achishdi. Nabiralari uyda bo'lganda, shuncha rizq hech qachon uvol bo'lib qolmasdi. Yeyishardi, ortganini bolalarga terdirib, qishga g'amlab qo'yishardi, ba'zan bozorchilar olib ketishardi. Bu yil, avvaliga nabiralari kelib qolar, daraxtning o'zidan uzib yeyishning gashti o'zgacha, deb nabiralari kutdi, ular kelavermagach, ko'ngli o'ksidi. Sotish nari tursin, uch-to'rttani o'zi uchun ham uzib qo'ymadi. Endi esa butoqlarda qolib ketgan shuncha rizqqa qarab, arazkashligidan nadomat chekib o'tiribdi. Lekin u qor bilan mardlarcha kurashdi. Ostonadan darvozagacha, bu yog'i bostirmagacha kuniga ikki mahal kurab tashlayverdi. Kuralgan qorlar xuddi tushida ko'rgandek tog' bo'lib uyilib ketdi, faqat yo'lida emas, dov-daraxtlarning tagiga yig'ildi.

Erta kelgan qish Navro'zgacha cho'zildi. Yilt etib chiqqan quyoshni ko'rib, yanvardayoq gul-lab yuboradigan bodomlar ham ancha kech gulga kirdi. Ammo keyin kunlar birdan yumshab qoldi. Fotima ne bir havaslar bilan hovlisidagi mo'jazgina bog'ga har daraxt turidan ikki tup-dan o'tqazgandi. Ular ham qishdan sog'omon chiqib olgan bekalarini qutlab, birin-ketin gulga burkandi. Avval bodomlari, so'ng nok, o'rik va shaftolilar, keyin ertapishar olmalari, keyin kuzgi olmalar, behilari... Xullas, ularga qarab, Fotima chuqur xo'rsinib qo'yardi ba'zan: “Ha, hayot davom etyapti. Sen nima deb o'ylaganding? O'g'lim ketsa, hayot to'xtab qoladi, men yashay olmayman, deb o'ylaganmiding? Shunday mehribon qizing o'lib ketdi, o'lmading, o'lolmading. Ering o'ldi, sen yig'lab-siqtab yursang ham, issiq oshingni ichding, sovuq noningni yeding, tirik odam tirikchiligini qilaverding. O'g'ling-ku, xudoga shukr, katta shaharda, boy qaynotaning soyasida soppa-sog' yuribdi. Ha, sen yolg'izlikdan qo'rqqanding. Bunga ham ko'nikding. Ko'nikmay nima ham qilarding, bu o'zing tanlagan qismat emasmi axir? Yolg'izgina o'g'lingni bir chaqasiz begona shaharga jo'natding. So'ng undan xafa bo'lding. Lekin undan o'pka-gina qilishga haqqing bormi sening?”

Ha-a, birga ketishi kerak edi, o'g'lini juda yaxshi ko'rardi, eri va qizidan keyin bu yorug' olamini yoritib turgan yagona shamchirog'i shu o'g'li edi. Ammo u ketmadi, keta olmadi. O'g'lining shaharga intilishini ayblamagani barobarida, ichidagi ginagami, norozilikkami o'xshash bir narsa uning izidan borishga, hech bo'lmasa qo'ng'iroq qilishga ham izn bermaydi. Bo'g'ziga toshdek bo'lib tiqilib, na nari, na beri kelguvchi sog'inch ba'zan ko'zlaridan jola bo'lib to'kiladi... Shunday paytda eshik-de-rasalari ichkarida bo'lgan qorong'i xonaga kirib bo'kirib-bo'kirib yig'lab oladi. Biroz yengil tortib, o'tiradigan xonasiga chiqqanda, birinchi bo'lib telefonga qaraydi. Lekin telefon qilmaydi: “O'zi

izlamayapti-ku". Biladi, katta shaharning tashvishlari ham ko'p. Yangi ish. Ilmiy ishini ham boshlab yuborgandir. Bu yog'i erka xotini-yu qaynopa-yu, qaynsingilning tashvishlari ham bechora bo'shang bolamning boshidadir... Ularning orzu-havasi hech bitmaydi. Boradigan joylari bo'lmasa, biron restoranda choy tashkil qilishadi. Bir-birini yo'qlaydi. Xullas, uylarida tinchgina o'tira olishmaydi. Yurib, pul sarflab turishmasa, hisobmas. Bo'sh-bayov Ilyos ularga tekin shofyor bo'lib qolgandir. Otolari uy berib qo'yibdi, ishga joylab qo'yan. Qizlarining xizmatini qilmay iloji bormi? Shularni hisob-kitob qila turib ham Fotimaning ko'ngli yumshamaydi: "U meni tushunmadi. Ikki farzandning biri bo'lsa ham, otasi hayot bo'lganida ham mayli edi. U o'zining hoy-u havaslarini mendan yaxshi ko'rdi, menga nisbatan beshafqatlik qildi".

* * *

Yo'g'on cho'zilib, ingichka uziladigan payt Sabohat hamisha momoning nazoratida bo'lardi. Momosi hamma ishini qo'yib, faqat shuning tomog'ini parvarishlash bilan band bo'lardi. Shu qiz uchun har yili hovlida sumalak qaynatilar, so'ng Sabohat yeydi, deb ancha-munchasi bankalarga solinib, sovutkichga tiqib tashlanardi. Hali ko'k somsa, hali ko'k chuchvara, asal, yong'oq, soyaki mayiz... Momo "Manavini yemapsan-ku", deb doim uning izidan yurardi. Hech qachon u bilan na otaning, na onaning ishi bo'lmagan, yotib qolsa, do'xtir chaqirib, dori tashigan, boshida turib, muolaja qilgan ham shu momo edi. Ota-ona bolasi qachon og'ridi, qanday dori ichib, qachon tuzaldi, bilmay ham qolardi. Shaharga ko'chib kelishgan yili Sabohat qishning adog'ida qattiq shamollab qoldi, aslida butun oila shamollagandi, hamma besh-olti kun yotib, yengil-yelpi muolaja bilan turib ketdi. Sabohat esa yotib qoldi. Tuni bilan yo'talib chiqar, u yo'talganda uyning beton devorlari zirillab ketgandek bo'lar, deyarli hech narsa yemas, bora-bora kunduzlari ham o'rnidan turmay yotadigan bo'lib qoldi. Kechalari yo'tala-yo'tala bo'g'ilib qolgan damlar Ilyos yotog'idan chiqib, qizining boshiga kelar, uyqusini ocholmasdan bo'g'ilib yo'talayotgan qiziga qarab, yuraklari achishib ketar, oshxonadan issiq suv olib kelib, yig'lab yubormaslik uchun lablarini qattiq tishlab olganicha, suvni qizining og'ziga tutar, yo'tal esa shunda ham to'xtamas, u ilojisiz karavotga o'tirib, qizini bag'riga bosar, shu bilan qizaloqning dardini yengillatishga urinar edi. Ammo qizgina ko'zlarini ham ochmasdan bo'g'riqqancha quv-quv yo'talaverardi. Shunday paytlar Ilyosning yodiga onasi tushardi. Sabohat boshdan juda nimjon bo'lib ulg'aydi, tez-tez shamollab qolar, hamisha

qiyin tuzalardi. Ilgari shamollab, yo'talib qolsa, tunlari Ilyos bolasiga ichi achishsa ham o'z xonasi-da indamay yotaverardi. Chunki unda onasi bor edi. Xotini uchun eri ovoragarchilikdan erinmay, bolalarini dong'i ketgan do'xtirlarga olib borsa, puliga qizg'anmasdan qimmat-qimmat dorilarni olib kelib bersa, bo'ldi. Bola bu dorilarni ichyaptimi-yo'qmi, ular o'zi qanday dori ekan, qanday foyda-ziyoni bor, bu bilan qiziqib ham o'tirmasdi. Ba'zan Ilyos jig'ibiyron bo'lib, xotinini urishib tashlardi: "Hey, onasan-ku sen ham, dorilarini vaqtida ichyaptimi-yo'qmi, qarasang bo'lmaydimi? Bolang ichayotgan dorilarning nomini ham bilmaysan hatto!" Xotini esa to'ng'illab uni qaytarib tashlardi: "Dadasi, buningiz yosh bola emas, o'n ikkiga kirdi. Bir marta tushuntirgandan keyin o'zi bilib-bilib ichaversin-da. Men bekorchimasma-ku, men ham siz bilan baravar ishga borib kelyapman", "Menga sening ishing umuman kerak emas. Bolaga qara, sening ishing – shularni sog'-salomat katta qilish". Xotin shaharga kelgandan beri juda o'zgargan, ba'zan erining tanbehtariga javob ham berishni istamay, qo'l siltab qo'ya qolardi. Dori, muolaja haqida gap ketganda ham, jerkib tashlab, nari ketardi: "Podumayesh, men sizga duxtirmanmi? Ana, kasalxonaga yotqizing" O'ylab ko'rsa, ayoli hech qachon bolalarga joni achib qaramagan ekan. Ishga borgan-kelgan. Kelib, qora qozonini qaynatgan. So'ng seriallariga termulgan, seriallar bo'lmayotgan payt biron odam yo'q joyini topib, masalan, mehmonxona yoki og'ilxonagami borib, soatlab o'tirib, onasi, opa-singillari bilan gaplashgan. Uning har bir kuni, Ilyos bilan birga kechgan, kechayotgan butun umri shunday o'tgan. Bolalarga esa hamisha onasi, faqat onasi qaragan. Maktabga kuzatgan, kutib olgan, ovqatlantirgan, darsini qildirgan, gurunqlarini eshitgan, kasal bo'lsa, davolagan. Ammo bu safar kun o'tgan sayin bolaning ahvoli og'irlashib borardi. Shifoxonaga yotqizib davolatmasa bo'lmaydigan bo'ldi. Ayoli "Bir bolaga ikki kishi sarson bo'lib yuramizmi? O'zingiz olib boring-chi, nima deyisharkin? Shunga qarab, harakatimizni qilaveramiz. Siz bilan yetaklashib yurishga hozir sira vaqtim yo'q, yaqinda attestatsiya bo'ladi, hujjatlarimni taxlab chiqishim kerak", deb ishiga ketdi. Viloyatda savodi o'ziga yarasha duxtir bo'lsa ham hamisha "E-ee, falonchi ustozning nabirasimi bu qizaloq?" deb hurmatini o'rniga qo'yar, yelib-yugurib, qo'llaridan kelgan-cha xizmatlarini qilishar edi. Ammo shaharning chiroyli duxtirxonalarida esa, hamma qandaydir jiddiy va tund, xuddi yaltillagan temir odamdek dard-u ahvolingizga butkul befarq va beparvo, qizining bosh ko'tara olmay o'tirganini ko'rib turib ham, qo'liga bir dasta qog'oz tutqazishdi: "Mana

shu analizlarni topshirib keling. Natijasiga qarab yotqizamiz”. “Axir, bola yura olmaydi-ku. Shu analizlarni yotqizgandan keyin bafurja duxtir nazoratida olsa bo'lmaydimi?”, “Yo'q, bolangizda biron yuqumli kasallik bo'lsa, boshqalarga yuqib qolishi mumkin. Kutib turing, arava bo'shassa, arava bilan olib yurasiz”, hamshira qoshlarini chimirib keyingi bemorga yuzlandi. Arava o'lgur ham hadeganda bo'shayvermagach, Ilyos qizini opichlab yurib, qon, siydik analizlari topshirdi, ostonasida odam uymalashib yotgan tekshiruv apparatlaridan o'tkazdi. Qovog'idan qor yog'ib turgan semiz duxtir ayol, tahlil natijalariga qarab, ularni “gemoglobini tushib ketibdi”, deb gemotologiya bo'limiga yubordi. Xotiniga qo'ng'iroq qilgan edi: “Dadasi, o'zingiz bir ilojini qilmasangiz bo'lmaydi. Men hozir ishdan keta olmayman”, dedi. U “Onang qarasa-chi?” degan edi, “Bilasiz-ku, dadam juda injiq bo'lib qolgan, onam uyda bo'lmasa, qiynalib qoladi”, degan javobni oldi. Ilyosning ko'ziga dunyo tor ko'rinib ketdi. Ishi bir gap bo'lar, kasallik varaqasi olib borsa, hech kim hech narsa demaydi. Kechki payt saboq beradigan o'nta abuturiyenti bor, ikkita nashriyotdan tarjima uchun ish olgan. Axir bular oila uchun osh-non, qizi uchun dori-darmon edi-ku. Xotini bo'lsa!.. Ammo xotini hisob-kitobdan yanglishadiganlar toifasidan emas edi: “Hozir taksiga chiqib, zing'illab uyga boring-da, choynak-piyola, kosa-likopcha degandek, kerakli narsalarni olib keling. Dorixonalar kasalxonaning oldida. Birato'la tarjimangizni ham olvoling, bola yotganda ishingizni qilaverasiz. Kechki payt ovqat olib borganimda, men o'tirib turaman, siz biron ikki soatga repititorlingizga borib kelarsiz”. Ilyos so'kinib yuborishdan o'zini zo'rg'a tutib qoldi. Oldida munchoqdek ko'zlari jovdirab qizi yotibdi. Xonada yana bir bemor bor. Shularning oldida o'zidan o'tganni o'zi bildi. “Mayli, qizi sog'ayib ketssa bo'ldi”. Avval boshda bir ko'ngli shu qizni onasiga qarashib yurishi uchun qishloqqa tashlab kelmoqchi edi. Xudbinlik qildi. Sog'inib qolaman, dedi. Tashlab kelganda-ku, onasi rosa xursand bo'lardi, o'zi ham savobga qolardi. Shu qiz momosi bilan bo'lganda bunday holga tushib qolmasdi...

Shifoxonada qizchani aholi yana ham og'irlashdi. Uch-to'rt kun o'tib ranglari sarg'ayib ketdi. Duxtirlar “Bola nimadandir zaharlangan bo'lsa kerak, bu gemoglobini bilan bunchalik sarg'ayib ketishi mumkin emas”, deb yuqumli kasalliklar shifoxonasiga yuborishdi. Bu shifoxona shaharning olis bir chekkasida ekan, yetib borgunlaricha bola inqillab, ingrab bordi. U yerda ham boshqatdan tahlil uchun qon-peshob olishdi, bir boshdan tekshiruv apparatlaridan o'tkazishdi, nimadan zaharlanganini aniqlay olmagani bo'lsalar ham

qonini yuvamiz, deb tomchi ukol ulab qo'yishdi. Ilyosning qo'liga ham ikki varaq dorilar ro'yxati berdi. Oradan uch kun o'tib, qizning ahvoli o'nglanavermagach, sarg'ayish zaharlanish alo-mati emas, buyrak faoliyati buzilganligidan, ya'ni buyrak peshob hayday olmayotganligi tufayli, peshob badanga tarqalib, uni zaharlayapti, degan xulosa bilan buyrak kasalliklari bo'yicha mutaxassis chaqirishdi, u ham bir dunyo dori-darmon yozib berdi... Ilyosning cho'ntagida esa bir chaqa ham qolmagan edi. Katta shaharda qaynotasidan bo'lak qarz olib turishi mumkin bo'lgan biron yaqini ham yo'q. Qaynotadan so'rash esa o'limdan ham og'ir. Eh, qishloqda yashayotganidami!.. Dorixonalarga borib, dunyo-dunyo dorilarni qarzga yozdirib olsa ham bo'lardi. Ammo bu yer shahar... Shaharning o'z qonunlari bor. Bu beshafqat qonunlarga dosh bera olmaganlarning beli sinib ketadi.

– Otangdan ozroq qarz olib turmasak bo'lmaydi, shekilli, – umid bilan kechki payt ovqat olib kelgan xotiniga termildi u. – Yana qancha dori kerak bo'lishini bilmaymiz. Saboning ahvoli yaxshi emas. Boshqa mutaxassis chaqirishimizga to'g'ri keladimi, deyman.

Xotin chuqur xo'rsinib, yelka qisdi:

– Ha, pul ham tugadi. Bu hafta mashinani bozorga chiqarmasangiz bo'lmaydi. Dadamga oldin olgan qarzlaringizni ham berganingiz yo'q.

– Hali ko'p pul kerak bo'ladiganga o'xshayapti. Sabodan shu temir qutini qizg'onarmidim? Albat, ta, sotaman. Lekin yakshanbagacha to'rt kun bor. Shu uchun dori xarajatlarini otang berib tursa, mashinani sotishimiz bilan avvalgi qarzlarimizni ham qo'shib qaytarardim.

– So'rab ko'ring, beradi menimcha, agar biron kattaroq xarajat qilib qo'ymagan bo'lsa.

Bolaning ahvoli, o'zining pulsiz qolib ketgani ustiga xotining sansalorlik qilayotgani asabini buzib yubordi:

– Ota senikimi? O'zing so'rasang o'lib qolasanmi? Yoki bermay ketadi, deb o'ylayapsanmi? Beraman, hech qayerga qochib ketmayman, to'rt kunda mashinani sotib hamma pulini qaytaraman, – nafrat bilan bosh chayqadi. – Shu qadar bexayrsanki, bolangdan ham bir og'iz suxaningni qizg'anasan. Odammassan!

– Nimalar deyapsiz? – xotining rangi gezarib ketdi. – Erkak odamdan erkak kishi so'rasin, deyapman-da. Otam ham bizning pul-mulga aralashganimizni yomon ko'radi. So'ra desangiz, so'rayveraman.

– E-ee, ming lan'at senday onaga! Shu bolaga tuzukroq qaraganingda bu ahvolga tushib qolmagan bo'lardi. Onam sho'rlik “Buning juda zaif”, deb nima topsa, shuning og'ziga tiqardi. Sen esa obke

bergan dorini ichayotgani-ichmayotgani bilan ham qiziqmading. Agar shu qizga bir narsa bo'lsin, bu shaharda bir soniya ham qolmayman. Uyingni ham, sharoitingni ham, pulingni ham bag'ringga bosib o'tiraverasan keyin!

U ortiga burilib, zarda bilan palataga kirib ketdi. Izidan xotini kirdi. Palatadagi begona ayol oldida otasidan pul so'rab, qo'ng'iroq qilmasligi aniq edi. U tishlarini g'ijirlatib, yana xonadan chiqdi. Yo'lak derazasi yoniga kelib, cho'ntagidan telefonini oldi va qahr bilan qaynotasining raqamini terdi:

– Assalomu alaykum...

– Vaalaykum assalom. Ha, Ilyosboy, yaxshimisizlar? Sabohat yaxshimi?

– Ha, dada, hozir nefrolog kelib ko'rib ketdi. Ancha dori yozib berdi. Buyragi peshob haydamayotgan ekan, shuning uchun rangi sarg'ayib ketibdi. Shu yakshanba mashinani bozorga chiqaraman, puldan qiynalib qoldik. Yakshanbagacha dori-darmonlarimizga qarashib turasizmi, degandim. Mashinani sotib, hamma qarzlaringizni birdan qaytaraman.

Aloqa uzilib qolgandek orada jimlik paydo bo'ldi. U hayron bo'lib, o'chib qoldimikin, deb telefon apparatiga qarayatgan edi, qaynotasining ovozi eshitdi:

– Shundaymi? Mayli, qancha kerak o'zi?

– Ancha-muncha... Bilasiz, dorilar juda qimmat, yakshanbagacha hali yana to'rt kun bor.

– Men ham bir xarajatni rejalashtirib turgan edim. Endi to'xtatib turamiz-da. Sizni bir amallab xorijda o'tadigan ilmiy simpoziumga yozdirib qo'ydim. Agar ma'ruzangiz anjuman ishtirokchilariga ma'qul kelsa, siz ularning doimiy ishtirokchisiga aylanasiz. Bu degani pulning tagida qolib ketishingiz mumkin, degani. Tak chto, moshin sotilayotganiga ko'pam siqilmang. Mol-dunyo kelaveradi-ketaveradi. Bolalar sog' bo'lsin. Bir kep keting, bo'lmasam...

“O'zi va'da qilgan mol-dunyoga o'zi ishonmaydi. Bo'lmasa, moshinni sotmay tur, erta-indin boyib ketsang, pullarimni qaytarib beraverasan, demaydimi? Yo'q, bu kishimga shaharning nuqsi urib qolgan, nasiyaga yurmaydi. Mayli, moshinni sotadi, piyoda yursa ham, qizi sog'ayib ketsa bo'lgani”.

Onasi bo'lganida... So'rashiga hojat qoldirmasdi, borini Ilyosning qo'lga tutqazib, o'zi Sabohatning yonidan bir qadam ham qimirlamasdan o'tirardi. Hamisha shunday bo'lgan. Shu uchun xotini bolalarini onasidan qizg'anib yurardi. Bolalar biron erkali yoki tartibsizlik qilib qo'ysa, “Bularni endi tartibga olishning sira iloji yo'q. Momosi erkalayverib, qattiqquloq qilib qo'yg'an. Bularingiz endi odam bo'lmaydi”, derdi andisha ham qilib o'tirmay. Uning bu andishasizligiga javoban onasi ko'pincha

indamay qo'yar, ba'zan esa “Tavba, buvinga jun tutgan ham yoqmaydi, deyishganlaridek bo'ldi bu yog'i. Ham bularning bolasiga qara, ham malomatga qol. Noshukrlar”, deb qayirib tashlardi. Mana, tekinga “jun tutguvchi” xizmatkor ham yo'q. Bolasining ahvoli esa...

U palataga kirib, qizining yoniga o'tdi. Sochlarini silab, ohistagina peshonasidan o'pdi: – Sen bexavotir yotib tur, qizim, hozir men senga dori olib kelaman.

Xotini unga savol nazari bilan qaradi. U esa indamay xonadan chiqib ketdi.

Qaynotasi uyda ekan. Qo'lga bir dasta pul tutqazib, birga-birga ko'chaga chiqdi. Kuzatish bahonasida zimdan mashinaga razm soldi. Unga qarab, Ilyosning g'ashi keldi: “O'zi sotib olmoqchimi? Yoki mashinaning puli u xarjlashi kerak bo'lgan to'rt kunlik xarajatni qoplaydimi-yo'qmi, shuni bilmoqchi bo'lyaptimi?..” Yodiga endi turmush qurgan kezlari xotininin “Viloyatning duxtirlariga ko'rinmayman, shaharga ketamiz, otam yaxshi duxtirlarga ko'rsatadi” deb qilgan injiqliklari uchun azza-bazza Toshkentga kelib, qaynotasi bilan duxtirga borganlari, boy qaynotasi esa duxtir yozib bergan dorilar ro'yxatini uning qo'lga tutqazgani yodiga tushdi. Aslida, bu hech narsa emas, xotin o'ziniki bo'lgach, dori-darmonini ham o'zi olishi kerak. Ammo dorilar ro'yxatini unga bergan odam boyvachcha, bemorning otasi, ular esa, kunda topganini kunlik xo'rakka sarflovchi oddiy odamlar, shu odamni qora tortib ming chaqirim joydan kelgan mehmon edilar. Bir ko'ngli ortiga shartta burilib, “Yo mashinani o'zingiz olib qo'ya qolasizmi? Juda asrab minganman. Pulingiz o'zingizda qoladi. Menga qizim tuzalguncha qarashib tursangiz bo'ldi”, deb chaqib olmoqchi bo'ldi. Ammo qo'l siltadi, bunday piching uchun na vaqti, na kuchi bor edi hozir. U mashinaga o'tirgach, qaynotasi yoniga kelib, go'shtdor qo'llari bilan yelkasiga qoqdi: “Bugungi ahvol sizga bir umrlik saboq bo'lsin. Har bir odamning qancha topishidan qat'i nazar, o'zidan ham yashirib qo'yg'an besh-to'rt so'm puli bo'lishi kerak. O'zimning qizim bo'lsa ham aytay, topayotgan hamma pulingizning hisobini ayolingizga aytishingiz shart emas. Ayollarning orzu-havasi tugamaydi. Bugungiday qiyin kunlar boshingizga tushsa, yana o'zingiz yugurishingizga to'g'ri keladi. Shu moshin bor ekan, sotaman, deyapsiz, u yo'q bo'lsa, nima qilardingiz? Moshinni sotib yurmang, kuningizga yarab turibdi, puldor bo'lgan kuningiz uzarsiz qarzingizni. Bo'lmasa ham, roziman”.

(Davomi 41–52-betlarda.)

O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi, shoir

Rustam Musurmon:

Yurakdan chiqqan so'z
yurakni topar

Adabiyot bilan yashash degani adabiyot bilan qo‘shilib ketish, umrning adabiyotga aylanishi, usiz yashay olmaslik demakdir.

She‘r yozish kimlargadir mashhurlikka erishish vositasi bo‘lib ko‘rinishi mumkin. Chinakam shoirlar rostdan ham baland obro‘-e‘tiborga, el ardog‘iga sazovor bo‘ladilar. Lekin nimaning evaziga? Jon azobi-yu ijod qiynog‘i evaziga.

El xizmatida qo‘ling loy, usti boshing kir bo‘lsa, yuvsang, ketadi. Ko‘ngling kir, iching qora bo‘lsa, uni tozalash dushvor.

Mehr pul yoki kiyim-kechak emas, u omborxonalarda bosilib yotgani ham yo‘q. Mehr insonlarning qalbida. Uni faqat inson bera oladi.

Odamlar ko‘p, lekin mehr tansiq.

She‘riyatning asosiy quroli – so‘z. Qog‘oz – oq, siyoh – qora. She‘r satrlari qora rangda oq qog‘ozga tushadi. Ana shu oq-qora ranglardan muayyan tasvir va shakllar yaratish mumkin.

*Yo‘lovchi suv izlab buloqni topar,
Zulmatda nur izlab chiroqni topar.
Kamondan chiqqan o‘q topar nishonni,
Yurakdan chiqqan so‘z yurakni topar.*

Shoirning Vatani – KO'NGIL. Shoir yashaydigan yurtni hech kim hech qachon bosib ololmaydi, hukm o'rnatolmaydi. Chunki haqiqiy shoir yuraklarga mehrdan IMORAT quradi, ko'ngillarda ishqdan VATAN tutadi. Bu vatan – daxlsiz. Qasrlar yemiriladi, minoralar cho'kadi, ammo SHOIRNING UYI nuramaydi.

Har kim o'zi o'rnini o'zi to'ldirib turarkan. Egasi ketganidan keyin huvillab qolganida bilinarkan bu o'rin.

Ravshan Fayz naqadar haq edi:

Bilinarmi hali ham o'rnim,

Og'riydimi men yulingan joy?

*Urush-
ni boshlash
emas, uni to'xtatib
qolish botirlikdir.
Odamni o'ldirish emas,
o'limdan saqlab qolish jaso-
ratdir. Hayot uchun jon olish emas,
jon berish qahramonlikdir.*

*Topib aytilgan
jo'yali o'xshatish
qiz yanog'idagi xol-
day she'r chiroyini
ochadi. Aksincha,
bir she'rda qa-
lashtirib tashlan-
gan o'xshatishlar
ifodani mavhum-
lashtiradi, so'zni
bachkanalashtiradi,
she'r yuzini xol bosib
ketgan qiz ahvoliga
tushadi.*

Gulnoz MO'MINOVA

SO'ZLAR SOG'INCHI

Gunash, gunash!
 Kuydir ko'zimni!
 O't ichinda ko'ray o'zimni.
 Ko'k, umrimga tarat moviylik,
 Yor, dunyodan bir zum soviylik.
 Ayo yog'mur, shaffof zo'ldirsan,
 Biz kutgandan toza, mo'ldirsan.
 Ayo og'och, ko'karchin baytsan,
 Tong, Buyuk Yor jilmaygan paytsan.

Daraxtlar ko'ksida hayot yorlig'i

YOG'MUR CHECHAKLARI

Uvvos solsa abrlarda
 Samoning hur buvaklari,
 Ochiladi halqoblarda
 Qo'ng'ir yog'mur chechaklari.
 Ochiladi qo'sha-qo'sha,
 Taram-taram ochiladi.
 Yaproq-yaproq, parcha-parcha
 To'rt tomonga sochiladi.
 Bul chechaklar umri qisqa
 Kapalakning umri misol.
 Kezmay turib yog'murlarda,
 Alarni ham ko'rmoq mahol.
 Qo'ng'ir yog'mur chechaklari
 Boqmayin nur tolalarga,
 Kular halqob uzra sakrab
 O'ynoqlagan bolalarga.
 Kunning kulrang qabog'iga
 Ol surmoqqa uringan shom,
 Ko'rishmoq-chun chechaklar-la
 Yetti rangdan yo'llar salom.
 Qo'ng'ir yog'mur chechaklarin
 Ko'rmoq uchun kerak toqat.
 Inja yog'mur chechaklarin
 Hur lahzalar terar faqat.

SIR IMLOSI

Majnunning javharli xokidan
 Sir imlosin ajratib oldim,
 Qalbim oynasiga "kuh-kuh"lab
 Yozib qo'ydim uni.
 (Shaffof oynalarni xushlamaydi sir)
 Keyin qo'llarimni silkidim,
 Shamoldan samo' darsin olgan
 Muqim darvishlar –
 Og'ochlar misoli.
 Nogoh so'z palaxmonidan
 Otilgan bir tosh
 Qalbim oynasiga urilib,
 Duv to'kildi imlo.
 (Uzoq asrolmasdim uni baribir)
 Keyin palaxmon egasi
 Yeru Osmon aro
 Yarqirab turgan harflarni
 O'kinch ila qildi talaffuz:
 "Ayn, shin, qof..."

XIRGOYI

Yozug'in ta'biri Ko'kning yuzunda,
 Ikki "sha'mnoma" bor ikki go'zunda,
 Darveshlar sujudi pinhon tizinda,
 Yor odini eslab qolmasam bo'lmas.
 Tarbiyat etganmish Qaysni jununi,
 Kitobsiz o'qilmish ishqni fununi,
 Odin so'rsam, aytar: "Zamon Majnuni",
 Manam bir Layloya do'nmasam bo'lmas.
 Subh domanidan tutmish chechaklar,
 Ochilmak faslina yetmish chechaklar,
 Dilga muhrin bosib ketmish chechaklar,
 Alar talabiga ko'nmasam bo'lmas.
 Netay, ko'ngul otlig' beqaror manda,
 Ketsam ham, qolsam ham – ixtiyor manda,
 Kim bilar, gohi muz, goh sharor manda –
 Otashdan, gulzordan kechmasam bo'lmas.
 Mayga to'lmish bu kun qismat kosasi,
 Falak imo qilar: "Ichgin, tozasi!"
 Gulman, diydamga jo hasrat g'ozasi –
 Ko'klam gulobidan ichmasam bo'lmas.

SALOMNOMA

Shafaqdan rang simirgan
 Gullara salom o'lsun.
 Baxt qadami qirqilgan
 Yo'llara salom o'lsun.
 Ruhi osmonni kiygan
 Gillara salom o'lsun.
 O'nglar, ham og'dirmagan
 So'llara salom o'lsun.
 U na go'zal iftixor –
 Hurlara salom o'lsun.
 (Qulligidan baxtiyor
 Qullara salom o'lsun.)
 Qaltiramay rost yozgan
 Qo'llara salom o'lsun,
 Qayg'usi quvonchidan
 Mo'llara salom o'lsun.
 Salom o'lsun otashdan
 Ulush olgan dillara,
 Erk so'zida qayralgan
 Tillara salom o'lsun.

QISHLOQ TONGI

Soyalar o'zini soylarga tashlar,
 Daraxtlar ko'ksida hayot yorlig'i.
 Ro'yo pardasini tortqilay boshlar
 Qushlarning sabuhiy baxtiyorligi.
 Tunkezar ruhlarni elitar uyqu,
 Barglarga munchoqday yog'ar farog'at.
 Oftoba tubida qolib ketgan suv
 Bomdod namozidan ichar halovat.
 Uylar surur ila Quyoshga tutar
 Qarlug'och uy solgan peshayvonini.
 Onam loysupada xushhol silkitar
 Chumoli rizqi bor dasturxonini.

Qozoqboy YOʻLDOSH,
pedagogika fanlari doktori, professor

Ijodkor olamiga safar

(2018-yilda chop etilgan sheʼriy
toʻplamlar toʻgʻrisida)

2018-yilda bosib chiqarilgan kitoblardagi sheʼrlar toʻgʻrisida umumlashtirib aytganda, ularni shoirlarning oʻz ichki olamiga qilgan safarlari mahsuli deyish mumkin. Oldinlari shoirlarimiz koʻproq tashqariga qarar, undan taʼsirlanar va bitiklarida ham uni aks ettirardi. Endilikda shoirlarning poetik nazari oʻziga, oʻzining ham ichki dunyosiga qaratilmoqda. Ijodkorning ichidagi mikro-dunyosi tashqaridagi makro-dunyodan koʻra bepoyon va cheksizroq ekani sheʼrlariga koʻchmoqda.

Maʼlumki, sheʼrga bezovta yurakning mahsuli deb qaraladi. Bulturgi sheʼriy kitoblardagi bitiklarga esa bezovtalik emas, qandaydir xotirjamlik xos. Shoirlar oʻzlarini har sari uravermaydi, nima qilmoqchiligini yaxshi biladigan odamlarday tutadi oʻzini. Ular insonday yashash uchun yoʻl izlash lozimligini, bu yoʻl har kimning naq oʻz yuragidan oʻtishini yaxshi biladi

va yurakka yoʻl solishga xotirjam tadorik koʻrishadi. Bunday xotirjamlik taqdirga tan bergan, tasodif yoʻqligi-yu, yagona Yor hamisha yoʻldoshligiga ishongan kishida boʻladi.

Bultur chiqqan sheʼr kitoblar orasida mashhur shoir Usmon Azimning “Kollaj” tarzida nomlangan asari alohida oʻrin tutadi. “Kollaj” degani turli suvratlarni yopishtirish orqali yangi bir suvratli manzarani yuzaga keltirishdir. Uni mozaikaning foto koʻrinishi desa boʻladi. Azaldan favqulodda obrazlar, kutilmagan tashbihlar, chiyratma ifodalar ustasi boʻlgan Usmon bu kitobidagi sheʼrlarida tiriklik, kechirilgan umr mazmuni haqida chuqur oʻyga tolgan mutafakkir sifatida namoyon boʻlgan. Ayni vaqtda u bitiklarida aks etgan fikr va tuygʻularning ifoda yoʻsinini sezilarli yangilayotir. Shoir **“Chaqaloq zaminni kechaga oʻrab, belanchak shamolda tebratadi kuz”** satrlari bilan boshlangan sheʼrida umr kuzidagi holatini shunday aks ettiradi:

*Kuzligim muborak oʻzimga! Yondi
Et-u suyagimning har bir zarrasi!
Kullarim sovrildi, faqat ruh qoldi,
Uzun bu umrimdan uzun “uh” qoldi –
Qaynagan ongimning pinhon naʼrasi.
Kuz aro boraman. Taqdir dastida
Hayot-u oʻlimga bosh egmish yurak.
Yomon oʻtmaganday umrim aslida:
Yarashib yashadim yerning ustida,
Yerning tagiga ham yarashsam kerak.*

Sheʼrdagi paradoksal mantiq va favqulodda ifodadan tashqari, tovushlar takroridan juda oʻrinli foydalanilgani bitikka oʻzgacha joziba bergan.

Usmonning kitobdagi sheʼrlari toʻgʻrisida soʻzlash qiyin. Ularni faqat oʻqish kerakday. Chunki odatiy mantiqqina soʻzga koʻchadi. Kutilmagan qarashlar kutilmagan ifodani taqozo qiladi. “Bir hodisa va bir taxmin” sheʼri ana shunday bitiklardan:

*Kichkina idoraning kichkina xodimi
Mahmud vafot etganda, rosa erkalatishdi.
Yuvib-tarashdi avval
(bunday eʼzozdan marhum rosa uyaldi!)
Yigʻlab ham turishdi boshida
(oʻzining ham yigʻlagisi keldi Mahmudning),
Xuddi bayramlardagidek oppoq matolarga oʻrashdi
Barcha sukutda, qoʻllar qovushtirilgan...
Soʻng (ishonasizmi!)
Yelkalarida koʻtarib ketishdi uni
Juda taʼsirlandi Mahmud,
qayta yashagisi keldi:*

– O‘lim kerak emas, siz bilan yashayman degisi keldi Mahmudning.

Ammo hech narsa demadi,
Miq etmasdan ketaverdi
Chunki Mahmud juda tajribali,
Juda aqlli (bekorga o‘lmagan!):
U juda yaxshi biladi – bunday baxtli kun
Insonga bir bor nasib etgusidir.

Bu she‘r kishini chuqur o‘yga toldiradi. Piching, iztirob, ramz va ishora uyg‘un aks etgan bu she‘rda odatdagi tasviriy unsurlar yo‘qligiga qaramay, o‘zga-cha poetik ruh borligi kishini hayratga soladi.

Boshqa bir she‘rda ham shoir ko‘rilgan narsadan ko‘rilmagan xulosa chiqaradi:

Uy baxt bilan to‘la
Baxtga hech kim e‘tibor ham bermaydi,
Bu e‘tiborsizlikdan negadir kattarar baxt.
Bu e‘tiborsizlikdan negadir yana charaqlar.
Xullas, uy baxt bilan to‘la
Ammo uni hech kim ko‘rmaydi.
Xuddi shunday! Baxt yo‘qligida ko‘rinadi, xolos.

Aytilganiday, shoir qofiya, turoq singari tasviriy unsurlarga e‘tibor qilmaydi. Xuddi hayotiy e‘tiborsizlik baxtni kattartgani kabi poetik e‘tiborsizlik ham she‘rga joziba beradi.

Sharifa Salimovaning **“Bedor tun tomchilari”** kitobiga kirgan she‘rlarda o‘z ko‘ngli bilan sirlashayotgan ayol o‘y-xayollari, tuyg‘ulari aks etgan. Shoira tabiatni odam, odamni tabiat orqali ko‘rsatishga intiladi. “Kuzak titrog‘ini sezadi gullar” she‘ridagi

Kuz suvlari oqar. Xayolchan, xomush,
Intizor qirg‘oqqa tashlamay nazar.
Xazonli yo‘lakda bo‘lib faromush,
Kuz qadam tashlaydi ma‘yus, sarosar.

She‘rdagi ma‘yus ohang tasvirga samimiyat va joziba bag‘ishlagan. Kuz suvlarining xayolchan, xomush oqishi tasviri ham haqqoniyliги, ham musiqiyliги bilan she‘rxonni rom etadi. Sharifa she‘riy eksperimentlarga o‘ch emas, u an‘analar bag‘rida yangiliklar yaratishga urinadi. Tasvirdagi samimiyat, ko‘ngil holatining chin manzarasi uning she‘rlariga jon bag‘ishlaydi:

Bir kungina meni otash bo‘lib sev,
Bir kungina meni ko‘klarga ko‘tar.
Men tutun qaytargan kunlardan bezdim,
Minnat-u xo‘rliklar jonimdan o‘tar.

Bu nidolarda ko‘ngil mamlakatini obod, osmonini yuksak ko‘rishni istagan shoirona qalb titroqlari o‘z aksini topgan.

Azim Suyunning **“Ey do‘st yoxud Azimnoma”** kitobi 1077 she‘riy va ikki yuzdan oshiq nasriy qayirmalarni o‘z ichiga oladi. “Qayirma” so‘zi obdon yetilgan, tobiga kelgan narsa, ish, harakat, amal ma‘nolarini anglatadi. Qayirmaning o‘zagida “qayish”lik, ya‘ni pishqlik, puxtalik ma‘nosi ham bor. Shoirning she‘riy qayirmalari hikmatlarga o‘xshab ketadi. Chunki ular – yetmishdan oshgan oqsoqolning fikr-u tuyg‘ulari mahsuli. Azim Suyun o‘qirmanga aql o‘rgatmaydi, uni ko‘ngliga yuzlashtiradi. Qayirmalarda ba‘zan katta hayot yo‘lini bosib o‘tgan kishining to‘xtamlari ifodalansa, gohida borliqning turfa holatidan hayratlari muhrlanadi:

Ey do‘st!
Oq bo‘yniga qora sochi o‘ralgan,
Bir o‘rami oq to‘shida taralgan.
Bir xilqatkim marmar hovuz bo‘yida
Hovuz bo‘yni unga qarab buralgan.

Bu satrlarda holatning turg‘un surati emas, balki shoir kechinmalari dinamikasi aks etgan. Unda axborot emas, jarayon aks etgan. Chinakam go‘zallikka lol bo‘lib, qarayverganidan bo‘yni buralgan hovuz holati ifodasi o‘qirmanni ruhiy muvozanatdan chiqaradi.

Ijodda bir xillik va takror tanazzulga eltadi. Butun boshli kitobning faqat “qayirma”lardan iboratligi o‘qirmanni zeriktirib qo‘yishi mumkin edi. Shoirning so‘zni “qayirma” qilib qo‘llay olish mahorati sirtidan bir xil ko‘ringan she‘rlarning ichki qurilishi, poetik mazmunida qaytariq bo‘lmasligini ta‘minlagan. Shoir har bir she‘rda yangidan-yangi ruhiy holatlarni suvratlantirgan. U qayirmaning torgina maydonida erkin harakatlanib, rang-barang sezimlarni jilolantirgan:

Ey do‘st!
Sarkash ko‘klam edi, men va yor ikkov,
Bir qirda turardik yelvagay, lov-lov.
Yomg‘ir yog‘ib berdi, yorga qaradim,
Yomg‘irda yonardi gulbadan olov.

Yomg‘irda lov-lov yonayotgan gulbadan yog‘udusidan ko‘zlari qamashsa-da, ruhi tiniq oshiq holati aks etgan ushbu qayirmaga berilgan har qanday izoh mo‘jizaviy bu holatning go‘zal poetik tasvirini faqat xiralashtiradi.

Nekbin tuyg‘ular egasi Azim Suyunning ezgulik tantanasiga ishonchi qayirmalarda ham yorqin aks etgan:

*Ey do'st!
Bir nazardan er tuzalar,
Sharros tinar – sel tuzalar.
Bitta hikmat menga ayon:
So'z tuzalsa, el tuzalar.*

Shoir faqat o'z menining taftishchisi emas, amal odami ham bo'lgani uchun qayirmalarga faqat dil izhori deb qaramaydi. Shu bois qayirmalariga ezgulikka ishonch va umidbaxshlik xos: **“Ey do'st! Men hikmat aytaman, arava jilar, Dehqon ketmonini yelkaga ilar. Tushib ketar jallod qo'lidan bolta, Hukmdor adolat libosin kiyar”**.

Abdumajid Azimning **“Qadr kechasi”** kitobidagi bir she'rda pokiza tuyg'ularga to'la bolalik chog'i qo'msalgan: o'n bandlik she'rning birinchi to'rtligida yurtidan, bolaligidan uzoqlashgan kishi tuyg'ulari: **“Shopirgancha xas-xazonni, qilib nola, Uriladi shamol oyna to'shlariga. Adirlarda suruv quvlab yurgan bola, Kechalari kirib chiqar tushlariga”**, yo'sinida aks etadi. Qo'msash ruhi so'nggi o'ninchi bandda ham pasaymaydi:

*Bir kimsani qidirganday chekib nola,
Shoshqin shamol uvullaydi kechalari.
Shudgorlarda qo'y izlaydi o'sha bola,
Loyga botib etigining o'kchalari.*

Bu satrlarda qaytib kelmas pokiza bolalikni sog'inib ichikkan odam tuyg'ulari aks etgan.

Shoirning boshqa bir she'rda bosib o'tgan umr yo'li to'g'risida o'yga botgan odam holati o'zgacha shaklda ifoda etiladi:

*Falaklarga nigohimni tikkan edim,
Yuraklarga armonlarni ekkkan edim,
Ajriqday toshni yorib chiqqan edim,
Kunlarimni somon kabi yiqqan edim,
Yig'ib barin bitta qopga tiqqan edim,
Ekkkan edim, yiqqan edim, tiqqan edim.*

She'r misralarida aks etgan asosiy holatni ifodalovchi so'zlarning so'nggi satrga yig'ilgani bitikka o'zgacha ohang va ohor baxsh etib, tasvirdan kelib chiqadigan poetik ma'noni kuchaytirgan.

Sermahsul ijodkor Zamira Ro'ziyevaning **“Ro'sh-nolik”** kitobining nomidayoq shukronalik bor. **“Sevsang, joning arzon bo'lar ishqingdan, Ruhingda rayhonlar unar ashkingdan”** satrlarida kattagina yoshda, hatto haj amallarini ham o'tab kelgan Zamiraning ijodidagi ruh navqironligi seziladi. Shoiraning nomsiz bir she'rda visolsiz sevgi fojiasi o'ta ta'sirli aks etgan:

*Sizni topib, Sizga yetmagan
Tuyg'ularga jonim taloshdir.
Shabnam emas bargda titragan,
Ko'zlarimdan to'kilgan yoshdir.
Og'riq oqqan tomirim yonar,
Kuyuk isda sirlarim foshdir.
Chalkash chiziq peshonam qonar,
Ishq deb urib olganim toshdir.
Va...
Siz...
Bu bor darddan bexabar
Ko'nglingizda qay qalamqoshdir.
Bizni avrab ayirgan shahar –
Biri Anjan... va biri Shoshdir.*

Bitikda sevguvchi ko'ngilning samimiy tuyg'ulari betakror va tabiiy ifodalangan. She'rda tasvirlanayotgan anduhlarning ayolga xosligi sezilib turgani muallif mahorati belgisi. **“Ko'zlarimdan to'kilgan yoshdir”**, **“Kuyuk isda sirlarim foshdir”** singari misralar ayol ko'ngli nolalari ekani sabab ta'sirlidir.

Yosh shoir Jo'rabek Jahonning **“Ko'ngil poytaxti”** kitobidagi she'rlarida o'ziga xos poetik nigoh sezilib turibdi. “Tug'ilish” she'rda tasvir o'qirmanlar ko'nikkan yo'nalishdan o'zgacha tus olgan:

*Bugun oxirgi kun,
Bariga shayman.
Farishtam, vidoning totini tuygin.
Endi ko'kda emas, yerda yashayman,
Qalbimni to'ldirib ishqingdan quygin.
Mana fursat yetdi,
Mana, vaqt yetdi,
Ko'ksimda nimadir urayotir nish.
Ko'zimga ko'p narsa ko'rinib ketdi,
Buncha azob ekan, azob –
TUG'ILISH.*

Jo'rabek tabiat hodisalarini jonlantirib va shaxslantirib ta'sirli badiiy holat yaratadi. Uning **“Tun. Tiq-tiq. Derazamni chertib yig'laydi yomg'ir”** tarzida boshlanadigan she'ridagi o'zgarishlar dinamikasi oshiq fojiasi darajasiga muvoziy tasvirlanadi: **“Yomg'ir o'git qildi aylanib qorga: Ishonma, ishonma, sen u dildorga”** **“Endi boshim uzra yog'ar edi do'l: Battar bo'!! Battar bo'!! Battar bo'!!”** to'plamdagi ko'pchilik she'rlar shoirning shakliy-ifodaviy izlanishlari mevasidir.

Shoir Muhiddin Omonning yetti fasldan iborat **“O'rtamizda ishqning gulxani”** kitobiga kirgan she'rlarning ko'pchiligida o'zi, atrofidagi odamlar va olam haqida o'ylayotgan kishi holati aks etgan.

Shoir “Har narsa foniidir...” deb boshlanadigan she’ri-
da yozadi:

*Har narsa foniidir, yo’qlikning xasmi,
Yam-yashil yaproqning qismati xazon.
Gar bugun tilimda visolning vasfi,
Ertaga umrimda hokimdir hijron.
Kelganlar ketajak, ketganlar qaytmas,
Umr daryosining o’zani nishab.
Ajabki, hech kimsa to’ydim, deb aytmas,
Hattoki, qo’ysa-da yuz yilni yashab.
Men ham bir daryodek oqib o’tarman,
Bahorimda toshib, kuzlarda sokin.
Baxt so’rab ko’klarga boqib o’tarman,
Kun kelib to’ldirgum ajdodlar xokin.
Balki kimdir yo’qlar, kimdir so’ragay:
“Qanday yashab o’tdi Muhiddin Omon?”
Shunda aytavering xijolat bo’lmay:
Uning har satriida umri namoyon.
Shoir ham biz kabi tug’ildi, o’sdi,
Unga ham insoniy barcha qusur xos.
Faqat HAQIQATning edi chin do’sti,
Faqat u OSHIQdek yashadi, xolos.*

Kitobdan joy olgan deyarli barcha she’rlar – os-
hiqona dil izhorlari. Muhiddin sevgiga ko’ngilni
uyg’otib, oshiqni yuksaltiradigan qudrat sifatida qa-
raydi.

Taniqli shoir Sirojiddin Raufning “**Muallaq chek-
sizlik**” kitobidagi “Bugunning odami” she’rida davr
odamlariga xos o’rtoq sifat juda topib tasvirlangan:

*Bugunning odami vazmin va o’ychan,
Ko’pning baxti uchun Haqqa yukanan.*

To’plamdagi ko’pchilik she’rlarda shoirning “**Bu
qanday ishq, bilmadim, yo Rab, Otashidan ko’zim-
da yoshlar. Uzoqlashsam qolaman muzlab, Yaqin-
lashsam kuydirib tashlar**” to’rtligidagi mohiyat aks
etgan. Ularda sevgi qudrati, uning yashatish, yash-
natish va yashartirish quvvati tasviriga ko’p o’rin beril-
gan. Bu jihatdan “Sevgi” she’ridagi quyidagi misralar
diqqatni tortadi:

*Ko’nglingning to’lmog’i mushkul tobora,
Olaquroq tuyg’u, hislar, sezgilar
Ko’ngil oromiga bo’lolmas chora!
Sevgingni maydalar mayda sevgilar...*

Sevgiday buyuk va muqaddas tushunchaning may-
dalanmasligi, ulug’ tushunchalarga ulkan yondashuv-
lar bo’lishini shoir orzulaydi.

S. Raufning “Hasbi hol” she’rida shoirning bosib
o’tgan yo’li, hayotdagi o’rni haqidagi haqqoniy o’ylari
ifoda etiladi: “**Bahorni anglamay yozga yetibman,
Umrim bog’larida g’imirlar kuzak. O’zimdan
shunchalar olis ketibman, Bamisli havoga to’yin-
gan pufak. Osmonning chetida shafaqlar sarjin,
Kunga qo’l silkitib tun og’ayotir. Qalbimda bir
hadik, xavotir parchin, Tun mening nazdimda tund
og’ayotir**”.

Murakkab timsollar, serqatlam ramzlar bilan
fikrlashga moyil Go’zal Begimning “**Yoki**” tarzida
g’alati nomlangan to’plamidan shoiraning olamni
o’ziga xos ko’rishi natijasi bo’lgan she’rlari o’rin olgan.
Har kimning ham xayoliga kelmaydigan tashbihlar,
favqulodda obrazlar, kutilmagan ifodalar har bir
she’rda ko’zga tashlanadi. To’qqiz she’rni o’z ichiga
olgan “Hali bu hammasi emas” turkumidagi bitiklar
tasvirning injaligi bilan ajralib turadi:

*Qo’ldan tushib ketdi yuragim,
Dumaladi yaqin-uzoqqa.
Kelayapti kiprik tiragim
Qarog’imga sig’magan boqqa.
Barmog’imni gar qisirlatsam,
Bo’shatadi yaproqlar yerni.
Ipak ko’nglim bir qiqirlasa,
Titratadi shu yarim sharni.
Hali hammasimas, ketmayman,*

*Yuragingda yer qimirlatmay.
Soyalar jarangin eltgayman,
Sirqiraydi qalbmida shu nay.*

Bu satrlardagi obrazlar ko'lamni va shoira-ning o'z tuyg'ulari qudratiga ishonchi mustahkamligi sabab o'qirmanni hayratga soladi. Lirik qahramonning kiprigini bog'dagi og'ochlarga tirgovich qilmoqchi, ko'nglining qiqirlashi bilan yarim sharga titroq solmoqchi, oshiq yuragida zilzila qo'ptirmoqchi va soyalar jarangini eltmoqchi bo'lgani tasvirlaridagi poetik g'ulu bitik jozibadorligini oshirgan.

Go'zal – poetik tajribalarga o'ch shoira. U ayrim she'rlaridagi barcha misralarni “qaniydi”, “yoki” so'zlari bilan boshlaydi. Bunday she'rlarida ham u faqat shaklga mahliyo, takrorlar musiqasiga andarmon bo'lib qolmaydi. Bitiklariga badiiy yuk orta biladi: **“Qaniydi yuragingdagi olmalarga qurt tushmagan bo'lsa, Qaniydi yuragimdagi olma tishlanmagan bo'lsa”**, – deb yozadi. Kitobga nomi chiqarilgan she'ridagi

*Yoki suv
yoki suvdagi jarohat
yoki suvga cho'kib ketgan tuyg'ular
yoki dengizning dengiz haqidagi o'yi
yoki barmoq izi kul ostidagi*

satrlari o'qirmanni o'ylantiradi. Biri o'n ikki biri yigirma qatorli bu ikki she'rning biror o'rnida tinish belgisi ishlatilmagan. Bu hol ularni har bir she'rxon o'z ohangiga solib o'qiy olishiga imkon beradi.

Samarqandlik shoir Xurshid Nurullaning **“Besh fasl va yurt vasi”** kitobi kompozitsion tuzilishiga ko'ra o'ziga xos: undagi she'rlar to'plamning nomiga muvofiq ravishda tabiatning to'rt fasli hamda “Oshiqlar dunyoda bitta qabila” va “O'zbekiston – mukammal diyor” singari ikki bo'limdan joy olgan. Xurshid

ko'klamni g'oyat sevadi va juda chiroyli tasvirlaydi. Uning “Ko'klam tashbihlari” she'rida bu go'zal faslga xos xususiyatlar g'oyat original aks ettirilgan:

*Quyosh mag'lubiyatni tan olmagan hech,
Uch kunlik qamaldan tuman ko'rmas naf.
Sekin tark etarkan borliqni ilinj,
Ufqda alp tog'lar torta boshlar saf.
Qo'rquvdan daraxtni bosgan sovuq ter,
Baldoqqa o'xshaydi butoqda tomchi.*

Ko'klam manzarasining mahorat bilan tasvirlanishi o'z holicha go'zallik yaratadi va o'qirman ko'ngliga zavq bag'ishlaydi. Lekin shoir bu bilan kifoyalanmaydi, balki undan qo'shimcha poetik ma'no chiqarishga urinadi va **“Muhabbatga o'xshar bahor degan so'z”** misrasi orqali bunga erishadi ham.

Xurshid Nurilla faqat tabiat ko'rinishlari tasvirida emas, balki ijtimoiy munosabatlar ifodasida ham o'ziga xos yo'ldan boradi. Jumladan, “Xijolatpazlik” deb nomlangan she'rda vatan haqidagi o'ylarini biror ijodkorga o'xshamagan yo'sinda ifoda etadi:

*Vatan haqida she'r yozgim kelsa,
Avval,
Xayolim ko'kida quyoshdek porlar
...Bir kun ko'rmasa, meni sog'inadigan onam,
Yangam chizgan chiziqdan chiqmagan akam,
Boyluk so'qir qilgan ukam,
Va kundan kunga onamga o'xshab borayotgan singlim.
So'ng o'zimni o'ylab xijolat chekaman.
Kundan bir soniyani onamga bag'ishlamaganimdan,
Farzandimni oliy ma'lumotli qilolmaganimdan,
Davolatmaganimdan ukam ko'zini.
Javob berishga tayyor emasligimdan
Vatan uchun nima qilding degan so'roqqa.*

Vatanni ulug'lashga doir birorta ko'tarinki so'z aytmay, bironta chaqiriq qilmay, g'oyat maishiy-ro'zg'oriy tasvirlar orqali ota yurt oldidagi mangu qarzdorlikni bir qadar prozaizm aralash yo'l bilan ifodalash she'riyat tajribasida ko'p uchramaydigan hodisa.

Salomat Dadayevaning **“Saodat”** nomli kitobidagi she'rlar orasidagi:

*Ufqning yurakday chegarasi yo'q,
Anglab ololmaysan uni daf'atan.
So'lim tabiatning har zarrasida,
O'zligin eslatib turadi Vatan*

singari o'ziga xos satrlar e'tiborni tortadi. Shoira chaqirig'-u undovlarsiz ham vatan to'g'risida juda ko'rimli

ko'rkam so'z bitgan. Salomatning: **“Havoda uchadi nafis mezonlar, Armonday ilashib qosh-u kiprikka. Quyoshning yuzini to'sadi bulut, Sog'inchlar o'xshaydi uzun ko'prikka”** tarzidagi misralari ham ta'sirchanligi bilan diqqatga loyiqdir.

O'z ijodiy kredosini **“Men tanlagan yo'lim – buyuk g'am”** deb belgilagan shoira Aliyaning **“Maktub”** nomli kitobi ko'ngil puchmoqlaridagi eng nafis, eng yashirin tuyg'ular ifodasi bo'lgan she'rlarni o'z ichiga olgan. Shoira Alloh uning tiliga **“quyosh bag'rida olovlarni yoqishga qodir”** so'z berganidan iftixor tuyadi va ana shu so'z bilan bitilgan maktubni yor bugunoq o'qishini istaydi:

*Guldan to'kib subhiy g'uborni
Gul umrim shu soatlarida
Yuragimni sizga yubordim
Kapalakning qanotlarida...
Bugun o'qing...*

Bu iltijo – bejizga emas: xat kapalak qanotiga yozilgan. Kapalak esa bir kungina yashaydi. Demak, uning qanotidagi maktub umri juda qisqa. Sevgida paysalga solib bo'lmaydi.

Aliya she'riy eksperimentlarga qiziqadi. Nimani yozish emas, qanday yozishni ham ko'p o'ylaydi. Uning **“Sensiz kunlar”** deb atalgan yigirma olti qatorlik she'rining yarmidan ko'pi faqat atov gaplardan iborat. Telegramma usulida bitilgan bu she'rda odatdagi musiqiylik yo'q. O'qirman har so'zda bir to'xtalishga majbur. Bir to'xtalish bir o'ylanish demakdir. O'ylanish esa mohiyatni anglash yo'li:

*Tong. Uyg'onish. Nonushta. Ishga.
Kunduz. Uyga. Tushlik va qaytuv.
Oqshom. Uyga. Dasturxon. Kino.
Tun. Ming o'yga ulangan uyqu.*

To'qinib-to'qinib o'qiladigan bu she'r sevgisiz kunlarning g'aribligini ko'rsatishga xizmat qiladi.

Shunga o'xshash iqrar buxorolik yosh shoira Madina Baxshilloyevaning **“Ishq nuri”** kitobidagi **“Sening yuragingda...”** she'rida ham uchraydi:

*Sening yuragingda yashash baxt axir,
Ko'nglingga yashirgan eng xush mavoman.
Ey, ishqning sarvari, bil, mening uchun
Sen Odam Atosan, Odam Atosan!*

Bu hol qavariq tuyg'ular o'xshashligi qavariq ifodalar o'xshashligini ham keltirib chiqarishi mumkin ekanligini ko'rsatadi.

Madina – ishq bilan og'rigan yuraklar kuychisi. U oshiq dardini teran his qilgani uchun dardmanni emlamog' istaydi: **“Ko'ksingda osmonning guli bor, Osmonlar naqadar betakror. Ko'ksimda ko'nglingning izi bor, Yuragim baxtiyor. Baxtiyor! Qorlarning hidi bor dardingda, Dardlaring qordanda beg'ubor. Azizim, xayolim – xayoling, Jimgina o'ylaydi beozor”**. Bu misralarda dard-kashlik tuyg'usi ustuvor.

Zilola Yaxshiyevaning **“Sevgi sohili”** deb nomlangan to'plamidagi she'rlar, o'ziga xos samimiy ifoda yo'sini bilan e'tiborni tortadi. Zilola ishq olovida yonmoqdan ozorlanmaydi, yirik tuyg'ularni bo'rtiq ifodalaydi:

*Ko'zday yaqin edik bir-birimizga,
Men yerga egildim, sen ko'kka yetding.
Kutdim qo'ng'irog'ing daqiqa sayin,
O'n yetti yoshimday olislab ketding.
Ko'zimda hovuchlab yurganim sog'inch,
G'ururni parchalab holing so'raman.
Barcha yozganlarim o'zing haqqadir,
Nahotki, men seni yaxshi ko'raman?!*

Ishq yo'lining tikanzor ekani, sevgining adoqsiz sinovlari shoirani iztirobga soladi: **“Men ko'nglimga yulduzlar ekdim, Dedim: “She'rga ovunsin jonim”. Goho bo'ldim hajrdan ado, Goh ko'lmakda qoldi osmonim”**. Shoira fojia zamirida kulgi ko'ra biladi.

Ba'zan Zilolaning she'rlarida tog'larni o'rni-dan qo'zg'atguvchi isyon zabti aks etadi. Shoira **“Ketaman”** she'rida yozadi: **“G'amlarning bag'ridan yulqinib, Xudoga ishqdan arz etaman. Istasang, suvdanmi, o'tdan top, Ko'nglimni otaman, ketaman. Men suysam, men kuysam, kimga naf? Joningdan sadaqa balo daf. Nomingga bir dunyo she'r atab, Ko'nglimni otaman, ketaman.”**

Yosh shoira Zarnigor Tursunovaning **“Oshufta gullar”** kitobidagi she'rlarda uning yoshidagi odamlarga xos

yo'sinda sevgi iztiroblari kuylangan. She'rlari orasida lirik qahramoni holatini tabiat manzarasiga uyg'unlashtira bilgan, odam ruhiyati tovlanishlarini ishonarli aks ettirgan o'rinlar bor. U "Yig'lolmadim" she'rida yozadi:

*Yig'lolmadim alamimdan hech,
Men uchun ham yig'ladi osmon.
G'am ko'zidan to'kilgan yoshlar,
Yuragimga yog'moqda hamon.*

"Osmon ko'rpasi" deb nomlangan kitob muallifi Mukarrama Xushmurodova – o'n sakkiz yoshda. Uning kitobidagi ayrim she'rlarda ancha zalvorli tuyg'ular aks etgan. U "Intizor" she'rida yozadi:

*Boshim borib osmonga tegdi,
Dunyo senga yetmadi bo'yim.
Meni telba qilmoqchimisan,
Halovatim o'ylagan o'yim.*

"Ikkimizdan qolsin alanga" kitobi yozari Nasrulla Ergash – ko'ngliga safar qilishni, olam-u odamlardan ko'ra, o'z ruhiyatini tekshirishni yoqtiradigan ijodkor. She'rlarining birida insonlik va shoirlik qismati borasida chiqargan poetik to'xtam chinakam ijod fojiaga

eshligi va chinakam odam mangu sinovlar og'ushida ekanini mutlaqo o'zgacha yo'sinda ifoda qiladi:

*Rauf "uf" tortadi,
"voh" deydi E. Voh.
So'ngra qobirg'amning ostida
oh chekar bir shoir,
chekar Nasrul Oh...*

Asl she'r yo'qotishlar evaziga topilishini yaxshi anglagan Nasrulla oh chekishga ruhan tayyor. Quyidagi she'rdagi shoirning yo'qotishlar evaziga qo'lga kiritgan topildig'i ko'lami aks etadi:

DO'STIM MENGA QILAR XIYONAT,
*tashlab ketar sodiq sevgilim
yoki xalqim tushunmas meni...
Eng go'zal she'r yozmog'im uchun.*

Qoidaga muvofiq bultur bosilib chiqqan kitoblarga kirgan she'rlardagi kamchiliklar haqida ham bir necha og'iz to'xtalish kerak edi. Lekin har biri necha o'nlab she'rlarni o'z ichiga olgan ellik besh she'riy kitobdagi kamchiliklarni tadqiq etish uchun alohida bir kitob yozish kerak bo'ladi.

* * *

Qish cho'zilib ketgani kamdek, bahor ham seryog'in keldi. Uncha-muncha eski devorlar ag'anab ketib, yotgan joyida loyga aylanib qoldi. Quyosh nuri yaxshi tushmaydigan pana-pastqam burchaklar, tarnov suvlari quyilib turadigan ariqchalar po'kanak otib, boznab ketdi. Ilyos uyda bo'lgan paytlarda ham na o'g'ilning va na kelinining tomorqa bilan sira ishi bo'lgan emas. Fotimaning o'zi har bahor yer chopadigan, ekadigan, daraxtlarga shakl beradigan odam topib, tomorqaga bir boshdan zeb berib chiqardi. U paytlar o'g'li va kelinining ishyoqmasligidan ko'ngli ranjisa ham, yuragida bir havas, ishtiyoq bor edi. Odam olib kelib, erinmasdan o'zi boshida turib, boshdan-oyoq hamma joyni tartibga oldirar, gullar ektirar, keyin yashnab ketgan tomorqasiga qarab o'zi quvonib yurardi. Endi u hafsalalar yo'q. Qarovsizlikdan xarob bo'lib yotgan bog'i bilan gulzoriga birov-yarim kelganda uyalmaslik uchun odam axtarib ko'chaga chiqdi. Ko'chaning boshida qo'li kaltaroq bir oila yashaydi. O'g'illari ham mehnatkashgina. Ota yaxshigina bog'bon. Ikki-uch yildan beri o'sha ota-bolalar kelib, hamma yoqni tartibga solib yashnatib ketishardi. Sekin-sekin yurib, bog'bon qo'shninikiga bordi. Uni ko'rib qo'shni biroz xijolat bo'ldi: "Opajon, yiqilib qo'limni sindirib qo'ydim. O'ziyam o'ng qo'l, deng. Bo'lmasa, jonim bilan edi. Gulzoringizni yakshanba kuni o'g'illar borib, qilib berishadi. O'zingiz aytib-ko'rsatib turasiz, ko'nglingizdagidek qilishadi. Ammo daraxt kesishni bular eplay olishmaydi. Boshqa odam topmasangiz bo'lmaydi".

Shugina gap ham uning ko'ngliga botdi. Xuddi qo'li singani uchun emas, o'g'li bilan kelini ketib, keraksiz buyumdek yolg'iz qolgani uchun bahona topib, uning ishini qilmayotgandek tuyuldi. Oyog'ini zo'rg'a sudrab, uyiga yo'l oldi. Hamma joy ko'ziga besarishta ko'rindi, behafsala, ishyoqmas odamlardan o'zicha koyindi. So'rashmaslik uchun qarshisidan kelayotgan odamlarga qaramaslikka harakat qilib, yerga qarab ketayotgan edi.

– Assalomu alaykum, ustoz!

Ovoz nihoyatda tanish tuyulgan bo'lsa-da, daf'atan uning egasi kimligini anglamadi. Hatto boshini ko'tarib, kulib turgan yosh yigitga qarab ham kimligini eslay olmadi.

– Vaalaykum assalom, o'g'lim. – U shundaygina sidirilib yo'lida davom etmoqchi edi. Biron o'quvchisidir-da. Bir umr muallimlik qildi, qancha bolaga dars berdi. Hamma o'quvchini eslab qolish oson emas.

Ammo yigit uning indamaygina o'tib ketishiga yo'l qo'ymadi:

– Ustoz, yaxshigina yuribsizmi? Meni tani-

mingiz-a? Men Dovudman. Dovud. Oygul, Olimjon, Eshpo'latlar bilan birga o'qiganman.

– E-e, ha-a, – eslay olmagani bo'lsa ham o'zini taniganga soldi. – Dovudjon, yaxshi yuribsizmi? Onang yaxshimi? Sen bu yoqlarda nima qilib yuribsiz?

– O'zim, ustoz, shu yerdan o'tib ketayotgan edim. Uzoqdan sizni ko'rib, bir salomlashay deb burildim.

Dovud Fotima bilan darvozagacha birga keldi. Uning nimadir demoqchi bo'lib taraddudlanayotgani ko'rinib turardi. Ammo Fotima shu darajada behafsala ediki, hech kimni eshitishga kuch topolmasdi.

– Xo'p, o'g'lim, ishlaringga omad tilayman. Kep tur.

– Ustoz...

Darvoza ortida qolgan Dovud ustozini qayta chaqirganda u allaqachon boshqa bir xayolot dunyosiga kirib bo'lgan edi.

– Labbay, – hayron ortiga qayrildi u.

– Men... Men ijaraga uy izlab yurgan edim...

– Nega? – bu Fotima uchun hech kutilmagan gap bo'ldi. – O'zlaringning uylaring-chi?

– Uni sotdik. Onam sotib, Isroilga ko'chib ketdi. Men ketmadim. – Dovud yerga qaradi. – Shunga... uy olgunimcha bir ijara uy izlab yurgan edim. Bolalar siznikida joy borligini aytishdi.

Fotima daf'atan eshitib turgan gaplariga tushunmadi. Lekin yigitning miskin siyog'iga qarab, yelkasida juda og'ir yuk turganini his qildi:

– Qani, ichkariga kir, bolam.

Uni oshxonaga olib kirdi. Hozirgina o'rab qo'yan dasturxonini qayta yozdi, tokchadan ikkita taqsimchaga qand-qurs olib qo'ydi, piyola to'ntarilgan choynakdan choy quyib uzatdi.

– Tinchlikmi, sen nega onang bilan ketmading?

– Ketgim kelmadim, – yerga qaradi Dovud.

– Institutda o'qiyotgan edim, shu yerda o'sib-ulg'ayganman. Do'stlarim ham shu yerda. Ketmayman, desam, onam menga zarda qilibmi, yoki pul kerakligi uchunmi, hovlini sotib, singlim bilan ketib qoldi. U yoqda opam bor, u tinimsiz qo'ng'iroq qilib chaqiraverdi, chaqiraverdi. So'ng onam ketaman, deb turib oldi. Men ketmayman, dedim. Ketgim kelmadi. Institutni bitirishimga oz qolgandi, shuncha mehnatimni kuydirib yuborgim kelmadi.

Fotima uning gaplarini eshitib, tikilib turarkan, qachon qaysi sinfda kimlar bilan o'qiganini esladi. Sinfda yaxshi o'qir edi-yu, lekin juda bo'shang bola edi. O'sha bo'shangligi bilan yolg'iz o'zi uysiz-joy-siz qolib, institutlarni o'qib, oila ham qurganligiga qoyil qoldi. Qat'iyatli ekan.

– Institutni bitirdingmi?

– Ha, ishga ham joylashdim. Bu yil uylangan edim, ijarada turgan joyim oilali odam uchun biroz noqulayroq. Shunga boshqa joy izlab yurgandim. Bolalar sizni aytishdi, – u xijolat bo‘lib yerga qaradi. – Kelinni ham taniysiz, bizdan ikki sinf past o‘qirdi, Sora. Hamma ishlaringizga yordam bera-miz, ijara haqini ham to‘laymiz.

Fotima ikkilanib qoldi. Dovud ham, Sora ham o‘zining o‘quvchilari. Maktab paytlarida o‘z farzandiday ko‘rib, ta‘lim bergan, mehr qo‘ygan. Ammo bu degani butunlay boshqa dindagi odamlar bilan birga yashash, hamtovoq bo‘lish degani emas-da. Qo‘ni-qo‘shni nima deydi? Yo‘q desa, jovdirabgina ko‘zlariga termulib turgan Dovuddan xijolat...

Umumiy uyning qarshisidan qurilgan ikki xonali mehmonxona bor-ku. O‘sha yerda yashayverishadi. Osh-ovqatini yozgi oshxonada pishirishadi...

– Sora ham institutni bitirgan. Asta-asta pul yig‘ib boryapmiz. Uch-to‘rt yilda kichkinaroq biron boshpana ham olib qolarmiz. O‘shangacha...

– Bo‘pti, bolam, – bosh irg‘adi Fotima. – Anavi uy bo‘sh turibdi, gilamlarini yig‘ishtirib tashlagan edim. Kelaveringlar.

– Rahmat, ustozjon, – Dovud sevinib ketdi. – Yo‘q, demasligingizni bilardim. Sora juda yaxshi qiz, qo‘lidan hamma ish keladi, barcha ishlaringizni bajaradi, qo‘lingizni sovuq suvga urdirmaymiz.

Fotima unga javoban miyig‘idan kulib qo‘ya qoldi.

– Ustozjon, shu bugunoq ko‘chib kelsak, maylimi? Xonamizga uy egalari bilan bitta eshikdan kirib chiqamiz, deng, biron noqulay. O‘zi to‘rttagina narsamiz bor, hozir olib kelamiz-da, uylarni artib-surtib joylashib olamiz.

– Xo‘p, bolam.

Sevinganidan deyarli uchib chiqib ketgan yigitning ortidan qarab beixtiyor o‘g‘lining ko‘chib ketgunicha “Jonga tegdi, bu uyda bir sharoit yo‘q, qishda muzlab o‘lasan, yozda terlab o‘lasan”, deb tinimsiz to‘ng‘illashlarini esladi. Ha, Dovud ham xuddi mening bolamdek, o‘g‘lim bu uydan onasini yolg‘iz tashlab, qochib ketdi, bu yalinib-yolvorib, pul to‘lab, ham xizmatimni qilib yashashga rozi. Eh, noshukr odamzot-a, hech qachon oldidan oqqan suvning qadriga yetmaydigan odamzot!.. U o‘g‘lidan koyinib turib, uni, nevaralarini, hatto yuragining jon tomirlarini yulib ketgan o‘sha kelinni ham juda-juda sog‘inganini his qildi.

Keyingi paytlarda asablari bo‘shashib ketdi, hatto serial ko‘rayotib ham ko‘z yoshlarini tiya olmaydigan bo‘lib qolgan. Yana ko‘zlariga duvullab yosh keldi. Yurak-bag‘ri o‘t bo‘lib yondi. Osmon o‘sha, yer o‘sha. Uy, hovli-joy, bog‘-u gulzor o‘sha. Tong otyapti, kun botyapti, hammasi o‘sha-o‘sha, faqat uning yuragi huvullab yotibdi. O‘g‘li, nabiralari

yonida emas. Kafti bilan og‘zini berkitib yig‘lab yubordi...

Ochiq qolgan eshikdan hovliga qaradi. Yo‘lak bo‘ylab bir tekis saf tortib turgan daraxtlar uzra bir parcha osmon osilib turardi. Eshik, daraxt, osmon qayerda yo‘q, shaharda yo‘qmi? Bor... Lekin shu eshik, shu daraxt, shu daraxtlar uzra unga termilib turgan osmon hech qayerda yo‘q. Fotima dunyoni faqat shu eshik orqali ko‘rishga o‘rganib qolgan. Boshqa eshik ortida o‘tirib, dunyoni kuza-ta olmasa kerak. “Ha, birga ketsam bo‘lardi... O‘zim yomonman, injiqman, qaysarman. Bolaginam qaynotaning uyida qanchalar qisinib yashayotgandir. Qaynsingillari-yu qaynota-qaynonasi biri qo‘yib, biri “Laylak uchdi, g‘oz qo‘ndi” bo‘lib yotishgandir. Dasturxonni kun uzun yig‘ilmasa kerak. Bolalari ham katta bo‘lib boryapti. Daromadi buromadiga to‘g‘ri kelyaptimikin? Ona qum, bola tosh, deganlari shu-da, bu qumday to‘kilib, sog‘inib ketyapti, ammo o‘g‘li bir qo‘ng‘iroq qilay, demaydi nomard!” Ba‘zan Fotimaning ham tosh kabi diydasi qotib qoladi: “O‘zingga yaxshi hayot izlab, mushtipar onangni tashlab ketding, mayli, lekin, unda munda, ona qandaysan, deb qo‘ng‘iroq qilib turish ham qo‘lingdan kelmaydimi?”. Yo‘q, qilmaydimas, uch-to‘rt oyda bir-bir yo‘qlab qo‘yadi, shunda ham ovozida ketgan paytidagi arazining soyasi ko‘rinib turadi: “Onajon, yaxshigina o‘tiribsizmi? Meni sog‘inmasangiz ham nabiralaringizni sog‘inmadingizmi? Nima kamchiligingiz bor? Biron xizmat bo‘lsa ayting”. Shu bilan muloqot tugaydi. Bunday qo‘ng‘iroqlardan keyin Fotima necha kun o‘ziga kela olmay yuradi. Uydaligida ham shunday edi, ona-bolaning orasida ertalab, “Assalom, onajon. Yaxshi yotib turdingizmi? Men ishga ketayapman”, kechqurun “Assalom, onajon. Yaxshi o‘tiribsizmi? Men keldim. Juda charchaganman, ovqatlanib uxlamoqchiman” dan boshqa gap bo‘lmasdi. Mabodo, yonida ikki-uch daqiqa hayallab qolsa, darhol kelin chaqirib olardi: “Tezroq keling, dadasi, ovqatingiz sovub qoladi”, “Tezroq bo‘ling, dadasi, ishga kechikypmiz” kabi gap-so‘zlar bilan. Nima bo‘lganda ham o‘sha kunlar dorilamon kunlar ekan, harqalay, bolasini erta-kech bir-bir ko‘rardi, o‘zini ko‘rmasa ham, qadam tovushlarini, ovozini, aksirganlarini eshitib turardi, sog‘-omonligini bilib turardi. Endi esa qo‘shiqdagidek: “Soylar toshqin, suvlar shoshqin, o‘tolmayman-o-o, Otim oriq, manzilimga yetolmayman-o-o!”.

...Sora o‘quvchilik davrida jikkakkina, yuzlari bir burda, qo‘ng‘iroq sochlari husnini ochishdan ko‘ra o‘g‘il bolaga o‘xshatib turadigan, burni so‘ppaygan oriq qiz edi. Ulg‘ayib, juda xushsuvrat kelinchakka aylanibdi. Kelib, Fotimani quchoqlab, yuzlaridan o‘pib ko‘rishdi, uyidan joy bergani

uchun qayta-qayta minnatdorchilik bildirdi. Kulib turgan ko'zlariga qarab, uning nihoyatda xushbaxt ekanligini anglab olish qiyin emas edi. Er-xotin birpasda xonalarini supurib-sidirib, o'zlari bilan olib kelgan narsalarini joylab olishdi. Ungacha Fotima quyuqqina mastava qilib qo'ydi, choy damlab, ularni uyiga chaqirdi. Choydan so'ng, yoshlar yer chopishga tushib ketishdi. Kechgacha o'tgan yilgi gul poyalari qurib, chirigan xazonlar to'zg'ib yotgan yerlar chiroy ochib, jovdirabgina qoldi: "Onam gulga juda ishqiboz. Hovlisida qish bo'yi salafanning tagida turgan bir dunyo geran bor. Yana chinnigulga o'xshashlari... aslida ular ham chinnigulning bir turi bo'lsa kerak. Ertaga shulardan olib kelib, hamma joyga ekib tashlayman", dedi Sora tuproq bo'lgan kafti orti bilan peshonasi-dagi terlarni sidirarkan.

Dovudning dov-daraxtlarga ham uquvi bor ekan, usta izlashga hojat qoldirmadi. Ertasi kuni ishdan qaytib kelgach, hamma daraxtlarni kesib, shaklga solib chiqdi. Bu safar Fotima "Katta ish bo'ldi, tuzukroq ovqat qilay", deb sabzi to'g'ray boshlagan edi, Sora kelib, pichoqni qo'lidan oldi: "Siz o'g'lingizga maslahat berib turing, oshni o'zim eplayman".

Fotimaning hovli-joyi ikki-uch kunda saranjom-sarishta bo'lib, juda g'ala-g'ovur bo'lib qolmagan esa-da, har holda inson shovuri, tiriklik nafasiga to'lib qoldi. Ijarachilari o'z o'quvchilari bo'lsa ham, Fotima ular bilan qozon-tovog'i bitta bo'lishini sira istamagan edi. Ammo birinchi kundan yig'ter, supur-sidir bahona bo'lib, bitta dasturxon atrofiga o'tirib qolishdi. Keyingi kuni Dovud "Ustoz, uchovgina bo'lsak, qozonni alohida qilib o'tirmaylik. Biz ham o'zbek milliy taomlarini juda yaxshi ko'ramiz. Bozorlikning ro'yxatini berasiz, o'zim boraman. Soraga qarab, o'rgatib tursangiz bo'ldi, anchagina uquvi bor, keyin o'zi eplab ketadi. Bozorga boraman, ovqat qilaman, idish-tovoq yuvaman, deb boshingizni og'ritmang", dedi. Shu bilan hammasi hal bo'ldi-qo'ydi. Fotima kechki payt televizor ko'rib yotgan joyida o'zining ustida kulib qo'ydi: "Fotimaxon, yo'q joydan o'g'illi-kelinli boybichcha ham bo'lib oldingiz. Faqat... ularning yahudiy ekanligini aytmasa, hammasi ajoyib!"

Ha, hammasi ajoyib edi. Yosh narsa baribir yosh-da, Fotima inqillab-sinqillab kun-uzun qiladigan yumushni Sora o'ynab-o'ynab birpasda qilib tashlaydi. Uy-joyiga birdan fayz kirdi. U osh-ovqat, kir-chir, yuv-chay tashvishlaridan butkul qutuldi. Ko'pincha kechqurunlarini chiroqni ham, televizorni ham yoqmay qorong'i tun qa'riga tikilganча jim o'tiraverardi, tunlarida uyqu, kunlarida halovat yo'q edi. Bitta narsa – sog'inch va yolg'izlik otlig' bir azob bemador yuragini g'ijimlayverardi, g'ijimlayverardi. Hamon yuragida sog'inch simillab turgan bo'lsa-da,

Dovud bilan Sora hayotiga nur olib kirdi, og'riqlar, iztiroblar biroz chekingandek bo'ldi. O'quvchilik paytlari boshini yerdan ko'tarmay o'tiradigan Dovud juda dilkash yigit bo'lib ulg'aygan edi, allamahalgacha Fotima bilan Soraning o'rtasiga o'tirib olib, bir-biridan qiziq latifalar so'zlab berar, u yoq bu yoqdan gurunglashib o'tirardi.

Hammasi yaxshi edi...

Lekin bir kuni kechki payt Dovud qo'lida allaqanday qog'oz bilan uning yoniga kirdi. Nimadandir tashvishlanib, ham xijolat bo'lib turgani yuz-ko'zlaridan sezilib turardi.

– Ha, tinchlikmi? Nega kayfiyating yo'q?

Dovud unga qo'lidagi qog'ozni uzatib, o'zi bir chetga o'tib o'tirdi.

Fotima xavotir bilan shoshib qog'ozga ko'z yugurtirdi: "O'g'lim Dovudjon, sog'-salomat yuribsanmi? Kelinim, Fotima ustoz yaxshimi? Mendan so'rasang, anchadan beri tobim yo'q. O'n yetti kilo vazn yo'qotibman. Kasalimning uchi chiqmayapti. Atrofimda ajal sharpasi izg'ib yurganga o'xshaydi. Hayotim poyoniga yetayotganini sezib turibman. Ming bir istihola bilan sendan bir narsani iltimos qilmoqchiman. Agar Fotima ustoz rozi bo'lsa, umrimning so'nggi kunlarida O'zbekistonga qaytib, men uchun qondoshlarimdan ham qadrliroq bo'lib qolgan insonlar bilan ko'rishib, besh-olti kun suhbatlarini olsam, degandim. Sezib turibman, bu yog'i juda kam qoldi. Alloh o'sha yurtlarning tuprog'i nasib qilgan bo'lsa, balki omonatini ham sening yoningda olar. Xudodan kecha-kunduz so'raganim ham shu aslida. O'g'lim, men uchun oyoqlariga yiqilib, tavallo qilib bo'lsa-da, Fotima ustozning roziligini olib, menga zudlik bilan qo'ng'iroq qil. Qo'ng'irog'ingni betoqatlik bilan kutaman".

Fotima maktubni o'qib bo'lgandan so'ng ham ancha payt undan ko'zini uza olmay qarab qoldi: "Buyog'i qanday bo'ldi endi? Kelsa, kasal kampir, shubhasiz, o'g'li bilan kelinining o'rtasiga kirib yotmaydi. Fotima yoniga olishi kerak. Mabodo o'lib-netib qolsa... Yahudiychasiga ko'mish, marosimlar o'tkazish kerak bo'ladi. Qo'ni-qo'shni nima der ekan?" – u sekin boshini ko'tarib, qarshisida jovdirab turgan yigitga qaradi. Unga achinib ketdi: "Ha-a, buyam taqdirida bor ekan, qismatdan qochib qayoqqa ham borardi? Odamlar nima desa, der. Bir bechoraga boshpana berib, o'lim oldidagi so'nggi orzusini amalga oshirish gunoh emas-ku axir! Yahudiy ham xudoning bandasi".

– Roziman, o'g'lim. Kelaversin.

Dovudning qo'y ko'zlari chaqna ketdi, o'rnidan sapchib turib, Fotimaning yoniga kelib cho'kkaladi-da, qo'lini olib, lablariga bosdi, ko'zlariga surtdi:

– Yo'q, demasligingizni bilar edim. Rahmat, us-

toz. Ehtimol, bu onamning so'nggi iltimosidir. Uni bajarishimga siz yordam berdingiz. Bu yaxshiligingizni hech qachon unutmayman. To'g'ri, onam xato qildi, ketmasligi kerak edi. Opam chaqiraverib qo'ymadi, u majbur bo'ldi. Lekin u o'zbeklarni, O'zbekistonni juda yaxshi ko'rardi.

So'ng u yugurib, hovliga chiqib ketdi: "Men tezroq onamga qo'ng'iroq qilayin".

To'g'risini aytganda, Fotima ustozning uyiga yahudiy ayolning joylashib olganiga hech kim hayron bo'lmadi. Fotima yoshlarga xalal bermasin, deb kampirga o'zi yashayotgan uydan bir xonani ajratib bergan edi, butun uyi mehmonni izlab keluvchi sobiq qo'shnilar bilan to'lib ketdi. O'g'li bilan kelini, qo'shnilarini ko'rib, kampirning ham chiroyi ochildi, undan-bundan totinib, sekin-asta ovqatga kirdi. Biri qo'yib, bir izlab kelayotgan qo'shnilarga qarab, bu ayolning yahudiy ekanligi Fotimaning ham yodidan ko'tarilib ketdi. Bemor uch-to'rt kunda oyoqqa turib, hovliga chiqdi. O'g'lidan mashina topib, o'zlari yashagan ko'chalarni aylantirib kelishni iltimos qildi. Shu bo'yi bir hafta yo'q bo'lib ketdi. Dovudning aytishicha, qo'shnilar qo'yarda-qo'ymay olib qolgan emish. Bir haftadan so'ng kampir g'altakday bo'lib, burushib yotgan ajindor yuzlariga rang yugurib, uyga qaytdi: "Qarasam, ular sira qo'ymaydigan. Shoshmay turinglar, ikki kungina Fotima ustoznikiga borib, bolaginamning diydoriga to'yib kelayin, keyin sizlarnikiga o'taman, deb qochib keldim". "Juda ajoyib qo'shnilaringiz bor ekan", "E-e, nimasini aytasiz? Bahosi yo'q insonlar!", "Ha-a, o'zingiz ham yaxshi ayolsiz. Xizmatlarini qilgandirsiz, yaxshiliklaringiz o'tgandir. Bo'lmasa, izlasharmidi?", "Bilmasam, shuncha yil bordi-keldi, oldi-berdi qilib, biron marta o'rtada seniki-meniki, degan hisob-kitoblar bo'lmagan".

Shu bilan kampirning bemorligi deyarli hammaning yodidan ko'tarilib ketdi. Fotimaga ko'pam ziyoni tegmadi, mehmondorchilikda yurdi, uyda bo'lganida gurunglari bilan ko'nglini oldi. Bir erta yoshlarni ishga kuzatib, ikki kampir choy ichib o'tirishgan edi.

– Fotima ustoz, endi nima qilaman? – deb qoldi kutilmaganda mehmon.

Fotima unga qarab, ko'zlarida qandaydir og'riqqa o'xshash ifoda ko'rdi:

– Nima bo'ldi?

– Men... – kampirning ko'zlariga yosh qalqdi. – Men bu yerga omonatini topshirish uchun kelgan edim. Ikki oylik muddat tugab borayotir, lekin men o'lmadim, aksincha sog'ayib ketdim.

Fotima kulib yubordi:

– Shunga xafa bo'lyapsizmi? Sog'ayib ketganingiz yaxshi-ku...

Kampir g'amgin bosh chayqadi:

– Ketish haqida o'ylasam, yuragim bandidan uzilib, poyimga tushayotgandek behol bo'lib bor-yapman. Borgach, yotib qolishim... aniq.

– Yaxshi niyat qiling, opa, dard chekindi, sog'ayib ketdingiz. Endi sog'ingan paytingiz kelib-ketib yuraverasiz.

– Qiyindir-ov...

Ayol haqiqatan ham g'amga botgan edi.

– Istaganingizcha qolishingiz mumkin. Uyimning to'ri sizniki, ana, baribir bo'sh yotibdi.

– Yo'q, elchixonadan faqat ikki oyga ruxsat olganman...

Ikki oy to'lgan kuni uni aeroportgacha kuzatib qo'yishdi. U nihoyatda horg'in, rangi-ro'yi bir ahvolda, havo yetmayotgandek, harsillab, yelkasidan nafas olardi. Onasining ahvoliga qarab, Dovudning ham kayfiyati tushib ketdi. Ammo uning tasalli berishdan o'zga chorasi yo'q edi: "Mam, mame, o'zingizni qo'lga olsangiz-chi! Hali hammasi yaxshi bo'ladi, hali yana kelasiz, o'zim sizni ko'rgani boraman". Kampir o'g'liga javoban serajin yuzlarida yiltillab turgan botiq ko'zlarini ohista yumib, rozilik ishorasini bildirdi, lekin gapirmadi.

Oradan bir hafta o'tib, sovuq xabar keldi, kampir qazo qilgan edi. Fotima bilan Dovud dasturxon yozib, qo'ni-qo'shnilarga ehson tarqatdi... Odam ko'p bo'ldi, Fotimaning yaqinlari, Dovudning, Soraning ishxonasidagilar, narigi qo'shnilar, bu qo'shnilar... Dovud armon qildi: "Bir haftaginaga olib qolsam, bo'lar ekan...". Fotima unga tasalli bergan bo'ldi: "Allohning irodasi, o'g'lim. Omonatini qachon, qayerda olishni faqat o'zi bilguvchidir", "Agar ketmaganlarida... hali-veri o'lmasmidilar, deymanda", "Balki..."

Kampir kelgan kunlar Ilyos bilan birga shaharga ketmay, o'zicha qahramonlik qilgandek his qilib yurdi. Avval ham mabodo o'g'li shahardan bezib, ortiga qaytmoqchi bo'lsa, shu uy, shu hovli unga tegishli mulk bo'lib turishi, har qanday vaziyatda uni quchoq ochib kutib olishi mumkinligini juda ko'p marta ko'nglidan o'tkazgan edi. Yahudiy kampirning Isroildan kelib, o'g'li ijarada turgan uyga ming xijolat bilan omonatgina qo'nganligi uyni Ilyos uchun saqlab juda ma'qul ish qilganligiga bo'lgan ishonchni oshirdi: "Hozir bilinmaydi. Yosh, yelib-yugurib ishlab yuribdi. Bugun yo'qotganining o'rnini ertaga to'ldiradi. Ammo vaqti kelib, shahar shovqinlari, soxta mulozamatlari, tinka quritar hashamlari, beshafqat tartiblari uni batamom bezdiradi, shunda ko'ngli bir sokinlik, beminnat, betama mehr ko'rsatuvchi sodda odamlar davrasini qumsaydi. Ana o'shanda bu uy unga kerak bo'ladi".

Ma'rakadan so'ng birdan g'alati kayfiyatga tushib qoldi. Shuncha yildan beri har zamonda bir telefon orqali yo'qlaganlarini aytmasa, bir

marta ham yo'qlab kelmagan o'g'il so'nggi nafasini olayotgan damda yetib kela olarmikin? O'zi tuproqqa qo'yib, qabriga bir kaft tuproq tashlay olarmikin, ma'rakalarining boshida turarmikin? Shularni o'ylarkan, ichida nimadir "chirt" etib uzildek bo'lardi.

Keyingi kuni erta turib, sangtarosh ustaning do'koniga bordi. Do'konning chor tarafiga taxlab tashlangan turli o'lchamdagi oq-qora, ko'kish rangli toshlarni ko'rди. Ixchamgina qora toshni tanlab, sumkachasidan to'rt buklog'lik qog'oz olib, ustaga uzatdi:

– Shu yozuvlarni sig'dira olasanmi toshga?

Usta yigit Fotimaning o'quvchisi edi, yozuvni ko'rib hayron bo'ldi:

– Bu nima, ustoz?

Fotima xijolatomuz jilmaydi:

– Buyam musulmonchilik-da, o'g'lim. O'limni bo'yinga olish yaxshi, deyishadi-ku. Yana... Ko'nglimdagidek, kamtargina qilib yasatib qo'ya-yin, deyapman. Akangga qo'ysam, Toshkentdan eshikdek keladigan qora toshga suratimni o'ydirib, bir vahimani ortmoqlab keladi. Menga esa bunday dabdabaning hech keragi yo'q, bir umr kamtargina yashadim, belgim ham kamtarin bo'lgani ma'qul. Oxirgi sana yozilmagan. Keyin... o'zing borib to'ldirib qaytasan. Pulini hozir to'lab ketaman.

Usta qo'lidagi uskunani taraqlatib yerga tashlab, o'rnidan turib ketdi:

– Ustoz-ey, unday qilmang, iltimos sizdan. Men hech qachon tirik odamga tosh yo'nmanman. Hech kimga qilmagan ishimni sizga qilamanmi? Mayli, ko'nglingizdagi toshni tanlab, nima deb yozishimni aytib keting, o'n yil o'tadimi, yigirma yil o'tadimi, vaqti-soati kelganda o'zim yozib, o'zim... qo'yib kelaman.

Fotima bosh chayqadi:

– Bo'lmaydi. Kambag'alning moli yonida tursin, deyishadi. Men o'lgan payt, kim biladi, boshqa kasbning etagidan tutib ketgan bo'lasanmi, erta uchun hech kim kafolat bera olmaydi. Sen tayyorla, men bir qopga solib, uyga eltib qo'yaman. Bir kun omonatini topshirar bo'lsam, uyga borib ishingni oxirigacha yetkazasan-da, akang bilan birgalikda boshimga qo'yib qaytasanlar. Ma'qulmi, o'g'lim?

Usta qoshlarini chimirib, qo'lidagi qog'ozga qaradi:

– Nima bu? She'rmi? – u hijjalab o'qiy boshladi. – Suv kelar, oqar-ketar. Toshlarni yuvar ketar. Dunyo bir derazadir, Har kelgan boqar-ketar. Bu nima degani, ustoz?

– Bir she'r-da, bolam. Menga yoqadi. Boshimga kelgan har odam bir o'qisa, yotgan joyimda eshitib, maza qilaman-da, o'g'lim, – kulib qo'ydi Fotima.

– Ha-a, shundaymi? – usta yigit hech narsani

tushunmagan bo'lsa ham she'rning mag'zini anglagandek bosh irg'ab qo'ya qoldi. – Sizga ma'qul bo'lsa, bo'пти. Suratingizni ham chizayinmi?

– Yo'q, shart emas.

Tosh tayyor bo'lgan kun qalin matodan tikilgan qop olib keldi. Bir mashina kira qilib, uyiga olib bordi. Dovud uyda ekan, haydovchi bilan birga mayda-chuyda saqlanadigan omborxonaning bir burchagiga qo'yirdi. Kechki payt Dovudni yoniga chaqirtirdi:

– O'g'lim, o'zimga tosh tayyorlatib kel-dim. So'nggi sanasi qo'yilmadi, xabar qilsang, Oqqo'rg'ondagi usta bola kelib, yozib ketadi. Uyam o'zimning o'quvchim ekan. Shunday deb kelishdik.

Onasi qazo qilgandan buyon parishon bo'lib yurgan yigit bu gapni eshitib, bir zum Fotimaga tikilib qoldi. Omborxonaga joylashtirilgan qopning og'zi berk bo'lganligi uchun nimaligi bilmagan, unga qiziqmagan ham edi. So'ng chuqur xo'rsinib, bosh irg'adi:

– Menga shuni ham ishonmadingizmi, ustoz?

– Buning ishonib-ishonmaydigan hech narsasi yo'q, bolam. O'g'limga, yoki senga qo'ysam, o'zlar-ringcha ruhimni shod qilish uchun dabdaba qilib, ancha pulga bir vahimali narsa tayyorlar edinglar. Tosh esa dabdaba uchun emas, izlovchilar adashib ketmasliklari uchun bir belgi, xolos. Ko'nglimdagidek kamtargina qilmasliklaringni bilganim uchun o'zim tayyorlatdim.

Dovudning nigohidagi norizo ifoda baribir o'zgarmadi:

– Qayoqqa shoshyapsiz, ustoz? Sizdan bunday gaplarni eshitish men uchun qanchalar og'ir ekanligini bilmaysizmi? Ayniqsa, hozir...

Fotima g'amgin bosh irg'adi:

– Uzr, o'g'lim, bu narsa sening ko'nglingga tegishini o'ylamayman. Onangdan so'ng, o'lim qoshu qoboqning orasida, degan gapga yana bir bor amin bo'ldim. Hali bu dunyoda qiladigan ishlarim ko'p, shunday bo'lsa-da, tayyorgarligimni ko'rib qo'ya-yin, dedim.

Dovud uning poyiga cho'kkaladi:

– Iltimos, onajon, ikkinchi bunday ishlar qilmang. Zarurat bo'lsa, o'zimga ayting. Nima xiz-matingiz bo'lsa, doim tayyorman.

Fotima uning boshini siladi:

– Shuncha qilib o'tirganlaring uchun ham rahmat. Biror kun, vaqting bemalol bo'lganda notarius bilan mahalla raisini olib kelsang, Ilyosning nomiga vasiyatnoma yozdirib qo'yardim.

Dovud indamay bosh irg'adi.

– Menga biron gap bo'lib qolsa, o'zingni dadil tutib, darhol Ilyos akangga qo'ng'iroq qil. So'ng Mi-nordan keladigan Jovdat amakingga xabar qil. U kishi menga tog'a, o'g'illari ham menga tog'a qavm,

tog'a o'rnidagi odamlar hisoblanadi. Bir tog'a yetti otadan ulug' hisoblanadi. O'zlari uzoq-yaqindagi qarindosh-urug'larga xabar qilishadi, urf-odatlarimiz bo'yicha dafn qilishadi. Jovdat amakingdan so'ng mahallaga, ishxonamga, dugonalarimga, qo'shnilarga, o'zingning ishxonangga xabar qilasan. Kalit, pullar qayerda turishini bilasan, Jovdat amaking bilan maslahatlashib, xarajat qilaverasan. Ilyos akangning qo'liga qarab o'tirma, u shaharda yashaydi, puli bo'lmasligi ham mumkin. Ma'rakalarni juda to'kib-sochib o'tkazmasanglar ham, el qatori dasturxon tuzanglar. Ortib qolgan pullarning uchdan birini o'zingga ol, qolganini Ilyosga berasan. Bu senga omonat vasiyatim. Keyin hovlining egasi Ilyos bo'ladi, istasa, sotib ketadi. Ko'zi qiymasa, seni ijaraga qo'yib ketadi. Bu yog'i o'ziga havola.

– Xo'p, onajon, xizmatlaringiz bosh ustiga. Lekin bu tayyorgarlik, bu vasiyatlar ehtiyot sharti bilan qilinyapti, deb umid qilaman. Siz hali Ilyos akamga, nevaralaringizga, menga juda keraksiz. Onamni ham berib qo'ydim, opam bilan singlim dunyoning narigi burchida. Bu dunyoda sizdan bo'lak suyanchig'im, mehribonim yo'q. Onamning o'limi sizga juda qattiq ta'sir qildi, shekilli. Bir-ikki kun u yoq-bu yoqqa aylanib keling. Ilyos akamnikiga boring, nevaralaringizni ko'rib, ko'nglingiz yoziladi. Menimcha, Ilyos akamning kelmaganiga xafa bo'lib yurganga o'xshaysiz. Katta shahar, yugur-yuguri ko'p, vaqti ham bo'lmayotgandir. Bundan tashqari, biz erkaklarni bilasiz, siz ayollarga o'xshab, mayda-chuyda narsalarga vaqt ajratib o'tirishmaydi. Bekorga beli bog'liqning ko'ngli bog'liq, deyishmaydi. Men ham onamga kamdan-kam hollarda qo'ng'iroq qilar edim, qachon bo'lsa, onamning o'zi izlab turardi. Agar o'zi izlamaganda hovlini sotib, meni ko'chada qoldirib ketdi, deb arazlab yuraverardim. Mana keldi, ko'p bo'lmasa ham ikki oy maza qilib, qadrdonlari bilan diydorlashib yurdi, kelinini ko'rdi, ozmi-ko'pmi, xizmatlarini qildik. Bir yaxshi xotiralar qoldi. Bir-birimizdan araz urib yuraverganimizda nima qolardi?

– Rost... – uni ma'qulladi Fotima. – O'zimam bir boraman, deb yuribman. Nabiralarimni juda sog'inganman. – Yosh qalqqan mijjalarini arttdi, keyin kulimsirab qo'shimcha qildi. – Agar ular meni unutib yuborishmagan bo'lsa...

– Qo'ysangiz-chi? Ular hali kichkina-da, yaqin-o'rtada yashashganda ota-onasidan so'rab o'tirmasdan yoningizga uchib kelishardi.

– Odamzod qiziq mavjudot-da, uni hayvondan farqlaydigan jihati ham tuyg'ulari, ezib, azoblaydigan uqubati ham shu tuyg'ular tufayli. Mana, qushlarni qara, tuxum qo'yadi, ularga issiq bag'rini

berib ochadi, bir joylardan halqumida rizq olib kelib boqadi, ulg'aytiradi. Uchishni o'rgatadi. Polaponlarini uchirma qilganidan so'ng, onasi bizga o'xshab siqilmaydi, bolam meni tashlab ketdi-yov, deb. Bolasi ham xijolat bo'lmaydi, onamning holi ne kechdi ekan, men o'z tashvishlarimdan ortmayapman, deb. Shu tuyg'ular bo'lmasa, odamzodning hayoti ham ancha sodda, beg'am-betashvish bo'larmidi, deyman-da. Qush bo'lib yaratilmaganimga afsus qilyapman, o'g'lim.

– Xudo saqlasin, ustoz. Siz qush bo'lganingizda bizga kim boshpana berardi? – kuldi Dovud.

– Aytaman-da, endi. O'rni kelganda qushlar bizdan ko'ra mard ekan, deyman-da. O'g'limni, nabiralarimni qancha sog'insam ham, ich-ichimdagi minnatgami, ginagami o'xshash tuyg'ular ularning oldiga borishga yo'l bermaydi. O'tiraveraman o'zimni yeb-yutib!..

Fotima bolasidan ham kichik bolaga beixtiyor hasrat qilganidan xijolat tortdi. Ma'yus jilmayib, bosh irg'adi:

– Uzr, o'g'lim, odam keksaygandan so'ng sergaproq bo'lib qoladi, sening boshingni ham og'ritib yubordim.

– Unday demang, ustoz. Menga ko'nglingizni ochganingizdan xursandman. Axir, men sizni o'z onamdek ko'raman. Hech narsa demasangiz ham, ularni sog'inib yurganingizni juda yaxshi bilaman. Hozir hamma narsa pishib yotibdi. To'rt-besh quti olib kelib, chiroyli qilib joylab beraman. O'zim poyezdga chiqarib qo'yaman. Agar syurpriz qilaman, desangiz, poyezddan tushgach, bir aravaga orttirib, taksigacha yetib olasiz. Keyin haqiqiy Qormomo bo'lib uylariga kirib borasiz. Ular ham, o'zingiz ham mazza qilasiz.

Odam keksaygandan keyin atrofdagilarning og'ziga qarab qolarkanmi yoki Dovud uning ko'nglidagi gapni aytdimi, harqalay bu gaplar unga ma'qul tushdi. Ammo ko'nglida yana qandaydir bir xavotir ham bor ediki, ich-ichida bir hadik uni shoshiltirayotgan, imkoni boricha barcha narsaga ulgurib qolishga undayotgan edi.

Dovud shu kuniyoq katta ko'chadagi oziq-ovqat do'konidan to'rtta qog'oz quti olib kelib, jo'naydigan kunlari biriga uzum, biriga olma, biriga xurmo, biriga ertapishar anor joylab, qutilarning og'zini yelimlab, ko'tarishga qulaygina qilib, kanop ip bilan bog'lab berdi. Qutilarni ko'rib, Fotima kulib yubordi: "Buncha yuk bilan poyezdga chiqarmaydi meni, qutilaringning o'zi sakson kilo chiqadi kamida, hali kiyim-kechaklarim solingan kattagina sumkam ham bor", "G'am yemang, ustoz, provodnik bilan o'zim gaplashaman", "E-e, sen ham gapirasan-da, ustoz-ustoz! Axir? biz maktabda emasmiz-ku! Xola, de! Amma, de!", yo'lga chiqayot-

ganidan kayfiyati xush edi uning, sharaqlab kuldi. Unga qarab, Dovud bilan Sora ham kulishdi. “Yo‘q, siz men uchun bir umr, hamma sohada ustozsiz. Ustoz! Ustoz, bo‘lib qolaverasiz”, o‘zinikini ma‘qul-ladi Dovud.

Vokzal har doimdagidek g‘ala-g‘ovur, shovqin. Jo‘novchilardan kuzatuvchilar, kutib oluvchilar ko‘p. Dovud ham ikkita jo‘rasini aytgan ekan, poyezd kelmasidan yuklarni bo‘lib-bo‘lib olishdi, bu ham kamlik qilgandek, temir yo‘l ishchilaridan ularning vagoni qayerda to‘xtashini ham aniqlab keldi-da, yuklar bilan Fotimani o‘sha yerga olib borishdi. Bir emas, uch barvasta yigitning mehribonligini ko‘rib, vagon xizmatchisi ham erib ketdimi, uning yuklari ko‘pligiga e‘tibor ham berib o‘tirmadi, aksincha choylar damlab berib, yo‘l bo‘yi hurmatini qilib bordi.

Ammo Fotima tuni bilan uxlay olmadi. Yillar mobaynida tishini tishiga qo‘yib, eng aziz insonlari – dilbandlaridan yuzini burib yashashga kuch topa olgan bo‘lsa-da, endi ko‘ksidagi ginador kishanlar parchalangan, o‘g‘li bilan nabiralarni bir daqiqa bo‘lsa ham ertaroq ko‘rishga oshiqar, diydor lahzalarini o‘zicha tasavvur qilib, haya-jonlanar, “taqa-tuq” qilib ketib borayotgan poyezd derazalaridan “lip-lip” etib, ortda qolayotgan chiroqlarga termilib, o‘zicha lab-lunjini yig‘ishtira olmay, tabassum qilar edi: “Ilyosni ham behuda hayajonlantirmayin. Taksiga o‘tirgandan keyin qo‘ng‘iroq qilib, uy manzilingni tushuntir, deb telefonni haydovchiga beraman. Bolaginam o‘zini yo‘qotib qo‘ysa kerak”.

Tiqilinch vokzaldan bir amallab chiqib, taksiga o‘tirgach, takror-takror eslanaverganidan yod bo‘lib ketgan raqamni qayta-qayta tersa ham, hech kim javob bermadi. Birdan tarsaki yegan boladek shumshayib qoldi: “Iya, telefoni javob bermayapti-ku”. Haydovchi ham betoqat bo‘ldi: “Taxminan bo‘lsa ham manzilini ayting, xola”. “Manzili... Chorsu bozorining yonginasida, degan edi...”, “E-e, tavba, bu bozor qanday katta bozor ekanligini bilasizmi, xola. O‘zi katta bo‘lgach, uning yonidagi uylar ham behisob bo‘ladi-da. Uydan ishini pishiq qilib chiqmaysizmi? Begona shaharga kelayotgan bo‘lsangiz”. “Hozir...”, uning yodiga qudasining uy telefoni tushib qoldi. Go‘shakni xotin quda ko‘tardi. Viloyatdan qo‘ng‘iroq qilyapti, deb o‘yladi shekilli, uzoq so‘rashdi. Uning shaharga kelganini eshitib, bir nafas jim bo‘lib qoldi: “Shunaqami? Shaharga kelganmidingiz? Ilyosjon kechagina Yaponiyaga xizmat safariga ketgan edi-ya, katta bir ilmiy simpoziumda ma‘ruza qilishi kerak ekan”, uning xuddi o‘z farzandi haqida gapirayotgandek ovozi-ga egalik ohangini berib mijg‘ovlanishi Fotimaning ensasini qotirdi: “Qudag‘ay, o‘zi ketgan bo‘lsa ham

uyi, bolalari qolgandir axir. Uy manzilini taksistga tushuntirib yuboring, kutib qoldi”, “A, xo‘p, xo‘p. Biznikiga ham keling, opa”.

Birinchi kuni nabiralarning shovqin-suroni bilan sarmast bo‘lib, o‘g‘lining uyda yo‘qligi ham bilinmadi. Ertasi kuni kelin ishga ketdi. Nabiralar ikki biqiniga tiqilib olishgan bo‘lsalar ham, ko‘zlari emas, ko‘ngli olazarak bo‘lib o‘g‘lini izlay boshladi. Momo-nabiralarning gurunglari faqat mehribon, lekin qattiqqo‘l, hamma narsani biladigan, hamma narsa qo‘lidan keladigan, qudratli, himmatli lekin har doim band otalari – Ilyos haqida bo‘ldi:

– Ustozimiz bolalardan pul yig‘ib, 6,5 litr suv ketadigan tefal-termos olib bermoqchi edi. Dadam, bolalarni ovora qilmang, deb, o‘zlari olib berdilar. Hamma qoyil qoldi.

– Bilasizmi, Yangi yilda Qorbobo menga katta bir quticha berdi, ochib qaragam, ichida chiroyli qo‘g‘irchog‘i bor ekan. Hammaning havasi keldi. Hech kim aytmagan bo‘lsa ham, bu qo‘g‘irchoqni Qorboboga dadam berib qo‘yganini bildim.

– Dadam o‘zi sizni juda ham yaxshi ko‘radi, qishloqqa momomning yoniga boraylik, desak, men ham sog‘inganman momongni, ishlarimni bir joylashtirib olay, keyin boramiz, deb yurgandi. O‘zi yaqinda bormoqchi edik.

– Qanaqa sovg‘alar olishni ham o‘ylab qo‘ygan-dik...

Keyingi kuni ular shahar aylanishga chiqishdi. Havo issiq va dim. Bolalar maqtagan istirohat bog‘iga borishdi, u qari eman daraxti soyasiga qo‘yilgan uzun yog‘och o‘rindiqqqa o‘tirib, bolalar-ning arg‘imchoq uchishlarini tomosha qildi. Bu mashg‘ulot har qancha zerikarli bo‘lmasin, kun uzun gugurt qutisidek tor, diqqinapas uyda televizorga tikilib o‘tirishdan ko‘ra afzal edi. Shu sababli keyingi kuni yana boshqa istirohat bog‘iga borishdi. Sabohatning xonasida keyingi kunning rejasini tuzishayotgandi, eshik ochilib, ostonada kelin ko‘rindi: “Oyi, men ishga ketyapman. Iltimos, bolalarni istirohat bog‘iga olib bormang. Havo juda issiq, issiq urdirib qo‘ymaylik yana. Bilasiz, bular juda nimjon”, bolalar norozi xo‘mrayib onalariga qarashdi. Fotima bosh irg‘adi: “Xo‘p, nima desang, shu”, “Agar o‘zingiz zerikayotgan bo‘lsangiz, shahardagi dugonalarigiz, qarindoshlaringiznikiga borib kelishingiz mumkin”, Fotima behafsala qo‘l siltadi: “Men o‘g‘limni kutyapman. Menga hech qanday dugona ham, qarindosh ham kerakmas. Nabiralarni bilan uyda o‘tiraveramiz”, “Eh-he, o‘g‘lingiz ikki haftadan keyin keladi-ku. Shuncha vaqt kuta olasizmi? Menga-ku baribir, turgingiz kelsa, turavering. Menga hech og‘iringiz tushayotgani yo‘q. Lekin bayram arafasida milisalar uy-

ma-uy yurib, propiskasi yo'q odamlarni shahardan chiqarib yuboradi. Sarson bo'lib qolmang yana deyman-da".

Fotimaning ko'ksiga xanjar sanchilgandek bo'ldi. Ammo dafatan ostonada "Bopladimmi?", deb turgan beandisha keliniga munosib javob aytishga biron so'z topa olmadi. "Xo'p, yaxshi o'tiringlar", kelin hech narsa bo'lmagandek nimtabasum bilan bosh irg'ab, eshikni yopdi. Fotima esa o'tirgan joyida karaxt bo'lib qolganidek ancha vaqt ruhsiz qotib qoldi: "Ay, osiy banda-ya! Jonimga jon, belimga darmon bo'ladigan arslondek bolamni oldingga solib jo'natdim. "Shahar, shahar!", deyaverib, xunobini xun qilgan sen, yo'ldan urgan sen. Buni men bilmasmidim, bilar edim, lekin indamadim. Men ham yo'llaringga ko'ndalang bo'lib, bor makkorligimni ishga solib, yig'lab-siqtab, ketmaysan, ketma, bolam, deb yonimda olib qolsam bo'lardi. Yo'q, hamma og'irlikni o'zimga oldim, Amu bilan Sirni ko'zimning qaroqlariga joyladim, tog'lardan og'ir ayriliq yukini yelkamga oldim, osmonlardek poyonsiz sog'inch o'tini mushtdek yuragimga taxladim. Bor, boraver, bolam, dedim. Xudoyim, bolamdan men ranjisam ham, sen ranjimagin, boshida o'zing panoh bo'l, dedim. O'zim sog'inch o'tida kuyib kul bo'ldim, qon yutib, qon yig'ladim, lekin bolamning yo'lini to'smadim. Sen... bir hafta ostonangdan joy berging kelmayapti". Bir payt Sabohat kelib yelkasidan quchdi: "Ketib qolmang, momojon! Sizni juda qattiq sog'ingan edik. Hali sizga sirayam to'yganimiz yo'q", Sarvarbek ham etagiga yopishdi: "Siz ketmoqchimisiz? Sizni hech qayerga yubormayman. Hech qachon yubormayman. Ketsangiz, bizni ham olib keting". Ularni aldash, ko'ndirish juda qiyin bo'ldi: "Bitta dugonam juda og'ir kasal, bu yoqqa kelishdan oldin, seni ko'rgani boraman, deb va'da bergandim. Mana, sizlarni ko'rdim, dadalaring kelgach, yana kelaman, sizlar bilan birga turaman, birga aylanishga chiqamiz. Hozir esa mening yo'limni to'smanglar, ketmasam bo'lmaydi".

Ha, ketmasa bo'lmas edi. Bundan o'n besh yillar avval maktab tomonidan malaka oshirish uchun kelganida bir muallima ayol bilan yaqin bo'lib qolgandi. Ayol befarzand ekan, eri bilan katta hovlida yolg'iz turisharkan. Fotimani qo'yarda-qo'ymay ikki marta uyiga olib borib, mehmon qilgan edi. O'shandan buyon ko'rishmagan bo'lishsa-da, har bayramda qo'ng'iroq qilib, bir-birlarini yo'qlab turishardi. O'zi o'g'linikiga kelganidan buyon dugonasini bir yo'qlab borishni ko'ngliga tugib yurgan edi. Haydalgandan keyin... dugonani izlashdan bo'lak iloji qolmadi: "Nima bo'lganda ham o'g'limni bir ko'rib ketmasam bo'lmaydi. Kelinga achchiq qilib, uyga ketib qolsam, keyin... o'g'li bilan ko'rish-

moq nasib qiladimi, yo'qmi? Dovud aytganidek, beli bog'likning ko'ngli bog'lik, bu o'g'il yuraveradi, ishning ketidan quvib. Qachon "onang ketdi", desalar, eh, deb yig'lab yo'lga tushadi... O'shanda ham uzoq yo'l, yetib bora oladimi, yo'qmi?"

Dugona juda yaxshi kutib oldi. Aytmayman, degan edi, o'zining bechoraligi, qaysi zamonda bir uchrashgan begona ayolning iltifoti ko'nglini bo'shatib yubordi. Kechki payt chorpo-yada achchiqqina ko'k choy ichib o'tirib, achchiq-achchiq yig'lab, necha yildan buyon yolg'iz o'g'lini sog'inib, yolg'iz yashayotganini, bir izlab kelganida o'g'lini topa olmay, kelinining iddoasiga uchraganini, nabiraginalari izidan yig'lab qolganlarini, hamma-hammasini gapirib berdi... Dugona yelkasidan quchib, unga tasalli berdi: "Kelinning gapiga e'tibor bermang. Agar o'zi qo'ng'iroq qilib, chaqirmasa, bormaysiz. O'g'lingiz kelgunicha, mehmonim bo'lasiz".

Oradan o'n kun o'tib, kelini qo'ng'iroq qildi: "Oyi, nimaga dom-daraksiz bo'p ketdingiz? Bugun kelar, deyman, yo'qsiz. Erta kelar, deyman, yo'qsiz. Nabiralaringiz dadasiga "Momom kelgan", deb qo'yishgan ekan, o'g'lingiz ham har kun qo'ng'iroq qilib so'rab yotibdi. Ertaga kelar ekan, uyga kel-ing-e, mehmondorchiliklaringiz tugagan bo'lsa. Yoki o'zim borib olib kelayinmi?". O'g'lining kelishi haqidagi xabardan yuragi entikib ketdi. Kelinning yolg'on manziratlariga ham e'tibor bermadi. Dugonasiga qayta-qayta minnatdorchilik bildirib, o'zi yo'lga tushdi. Dunyoda undan baxtiyorroq inson yo'q edi ayni damda!

...O'g'li ancha ulg'ayib qolgan edi: sochlariga kumush qirovlar tushib, biroz ozg'inlaganidanmi, yuzlarining terisi osilib, ranggi ham siniqibroq turar, lekin ovozi dadil, onasini uzoq vaqt bag'ridan bo'shatmadi: "Onajon, onajonginam o'zimning!". So'ng darhol sumkasini kovlab, salafan xaltadan bir palto chiqarib, yelkasiga ildi: "Qarang, sizga juda yarashdi. Issiqqina. Qishda mazza qilib kiyasiz".

Shu bilan hammaning nigohi sumkaga qadaldi. Ilyos bolalikdan qo'llochiq, hammani xursand qilishni yaxshi ko'rardi. Xotiniga, bolalariga atab bir dunyo narsa olib kelgan ekan. Hatto qaynotasi bilan qaynonasini, qaynsingillarini ham unutmabti. Ularga atalgan sovg'alarni olarkan, kelin norozi chimirildi: "Onamgayam bittagina palto olmap-siz-da". Ilyos "yalt" etib, onasiga qaradi, u ayolining beandisha va ochko'zligidan uyalib ketgan edi. Keyin g'ijini, ayoliga yuzlandi: "Uyatsiz! He-e!..". Kelin burilib xonadan chiqib ketdi.

Shu bilan Fotima yuzini qattiq qilib, o'g'li bilan nabiralarning yonida bir hafta qolib ketdi...

* * *

Anjuman kunlarining har bir daqiqasi qat'iy dastur asosida bo'lib chiqilgan, ishtirokchilar ertadan-kechgacha tashkilotchilar ixtiyorida bo'lishar, faqat kun nihoyasidagina horib-tolib, mehmonxonaga qaytishar edi. Kechki ovqatdan so'ng madaniy tadbirlar uyushtirilar, xullas, na zerikishga, na g'am chekishga umuman vaqtlari yo'q edi. Ilyos ketma-ket uch kecha onasini tush ko'rdi. Onasi o'sha oxirgi marta uni kuzatganidek darvoza oldidagi tut daraxtining g'adir-budur tanasiga yelkasini bergancha yig'lab turganmish. "Nega yig'layapsiz?", desa, bir og'iz ham javob qaytarmasmish. Bu tushdan so'ng u har safar cho'chib uyg'onib ketar, ancha vaqtgacha o'ziga kela olmay yotar, onasiga qo'ng'iroq qilib, ahvol so'ray, desa, onasining telefon raqami yo'qolgan telefonda qolib ketgan edi. Bir oqshom maktabda birga ishlagan jo'rasiga qo'ng'iroq qilib, gap orasida "Biznikiga ham o'tib, onamga qarashib qo'y. Yuring, desam, shaharga kelgilari kelmadi. Bu yerda ish ko'p, mana hozir ham Xitoyda yuribman. Vaqti-bevaqt xabar ololmayman", dedi. Gap orasida jo'rasidan onasi haqida biron xabar kutdi, u esa "Eh-he, muncha zo'r! Xitoydamisan? Onangni ham unda-munda ko'rib qolaman. Yaxshigina yuribdilar. Zo'r qilding-da ketib, mana, biz yuribmiz yag'irimiz chiqib" deb, unga havas qilishdan nariga o'tmadi. Unga onamning telefon raqamini bilib kel, deyishdan tortindi. "Ha-a, yurgan ekan-ku. U kishiga shu qishloq bo'lsa bo'ldi, o'gil ham, nabiralar ham kerak emas. Shuncha qiyin kunlar boshimdan o'tdi, necha o'lib, necha tirildim. Ona bo'lib bitta tush ham ko'rib, bezovta bo'lmadi. Bolalarim kuniga "momom" deb necha eslaydi, shularni ham sog'inmaydi", gina qilib qo'ydi o'zicha.

Deraza yoniga borib, tashqariga qaradi. Uning o'ninchi qavatdagi xonasidan turli-tuman chiroqlar lovullab turgan go'zal shaharning katta qismi ko'rinib turardi: "O'h-ho', xitoylar shaharni yoritish uchun ham juda katta mablag' sarflashsa kerak". Yana beixtiyor onasini esladi. Onasi juda tejamkor ayol edi. Kechasi yotishdan oldin hamma chiroqlarni o'chirib chiqardi, bolalar "qo'rqamiz", deb g'ingshisa, oyga ishora qilib, "Ana, Xudoyim taolo osmonga tekin fonus osib qo'yibdi", derdi. U zamonlarda hovlida ko'pchilik edi, endi yolg'iz o'zi qolgan. Buning ustiga inson keksayganda qo'rqoq bo'lib qoladi, deyishadi. Endi avvalgi tejamkorliklarni qila olmayotgandir. Ilgari bitta chiroqni yoniq qoldirishga qo'ymasdi, endi uch-to'rt chiroqni o'chirmayotgandir. Ilyosning ich-ichida nimadir simillab azob berdi, burunlari achishib, ko'zlariga yosh qalqdi. Lablarini tishlab, yana rang-barang chiroqlar ichra lovullab yotgan

shaharga qaradi: "Safardan so'ng hamma ishni bir chetga yig'ishtirib qo'yib, onamni ko'rgani boraman. Yalinib-yolvorib bo'lsa ham, shaharga olib qaytaman. Qarib qoldi, Xudo ko'rsatmasin, bir narsa bo'lib qolsalar, yolg'iz o'zi... Keyin bosh ko'tarib yurgiligim qolmaydi".

Bu o'tgan yillar davomida o'ziga bergan nechanchi va'dasi ekanligini bitta Xudo biladi. Uning bilgani shuki, shaharga borgach, yana doimiy yugur-yugurlar boshlanadi. Yigirma vagon tirkalgan paravozga o'xshab, hansiragancha u tomondan bu tomonga, bu tomondan u tomonga qarab yuguraveradi-yuguraveradi. Bu harakatni faqat xotining qo'ng'iroqlari, bolalarining tashvishlarigina bo'lishi mumkin. Aslida, barchasini boshqaruvchi ham xotin va bola-chaqa tashvishlaridir. Shular eldan kam bo'lmasin, ko'ngli o'ksimasin, otam qilib bermadi, demasin deb bir umr yugurdi. Bu jarayonda na tug'ilib o'sgan qishlog'ini, na shuncha tavallolar bilan ham ko'chib kelishga rozi bo'lmagan onasini eslashga umuman vaqti bo'lmaydi. Har zamonda bir marta Jovdat tog'a qo'ng'iroq qilib qoladi: "Ilyosboy, qalaysiz?" yoshi ancha ulug' bo'lsa ham shaharga ko'chib ketganidan beri unga sizlab murojaat qiladi. Shubhasiz, Ilyosning hamisha vaqti tig'iz bo'ladi, vaqti bo'lgan payti ham tog'aning ovozini eshitishi bilan ensasi qotadi. O'zidagi holat uchun o'zini yozg'iradi: "Bechora, bir qishloq odami-da, unga hech qachon ishing tushmaydi. Shuning uchun u bilan so'rashging ham kelmaydi". Imkon darajasida xushmuomala bo'lishga harakat qiladi: "Assalomu alaykum, tog'ajon! Ahvolingiz yaxshimi? Yangamlar sog'-omon yurishibdimi?", narigi tomondan gulduragan ovoz eshitaladi: "Rahmat, jiyan! O'zingiz yaxshimisiz? Ishlar yaxshimi? Kelin ham gurullab yuribdimi?..", tog'a bir boshdan hammani nomma-nom so'rab chiqadi. Umuman olganda, aytadigan tayinli bir gapi bo'lmaydi, lekin har zamonda qo'ng'iroq qilishini sira qo'ymaydi. Ana shunday qo'ng'iroqlardan keyin Ilyos qancha vaqt o'zidan koyinib yuradi: "Nega bunchalar xudbin, bunchalar tor bo'lib qoldim ekan? Ishim tushmaydigan, biron manfa'atim bo'lmagan odam bilan umuman gaplashgim kelmaydi. Nega? Qachon bunchalar beshafqat bo'lib ulgurdim-a?" O'zini yozg'irib turib, beixtiyor onasini eslaydi. Onasini izlamaganining bosh sababi ham asli shunda emasmi? Endi... onasiga hech qachon ishi tushmaydi. Endi onasining uyi ham kerak emas. Hamma ishi yo'lga tushib ketdi. Dang'illama uchastka oldi, eng so'nggi rusumdagi mashinasi bor, qaynotasining uyini qaytarib berdi. Navbat – o'g'li bilan qizini o'qitish, ko'ngildagidek sarpolar bilan uzatish, uylanti-

rishga. Shahar joyning bordi-keldilari ham o'ziga yarasha. Biron yakshanba yo'qki, qaygadir borish zarurati bo'lmasa. Borishning esa o'zi bo'lmaydi, ayoli "Tog'oramiz obro'yingizga yarasha bo'lishi kerak, dadajonisi. Siz ko'chada yurgan bir bechora odam emassiz-ku", deb qo'ymaydi. Ha, ishlari yaxshi, daromadi, obro'yi ham shunga yarasha yor-u birodarlar ham bor. Onasi, o'zini bilsa, kelib bir yonida, duo qilib o'tirishi kerak edi. Kelmadi.

Ilgari onasining birga kelmaganini eslasa, yuragi achishib ketardi. O'shanda unga ham, bolalariga ham juda kerak edi. Endi esa uning uzoqda, alohida yashashiga ko'nikdimi yoki hayoti to'kis bo'lib, onaga unchalik zarurati qolmaganidanmi, onasining o'sha yoqlarda yashashi odatdagi hol bo'lib ko'rinardi. Ba'zan bayramlarda xotini va bolalariga sovg'a-salom olishni rejalashtirayotganda, onasiga ham nimalardir olib, biron yo'lovchi mashinadan jo'natib yuborishni o'ylar, ammo ayoli ro'yxatga o'z ota-onasini, opa-singillarini qo'shib, cho'ntagini quritib qo'yar, shunday qilib, Ilyosning ko'nglidagi reja rejaligicha qolib ketaverardi.

Ba'zan har oyda pul jo'natib, "Onajon, osh-ovqatingizga, hovli-joyingizga qarashib turadigan bir xizmatkor oling. Xizmatkorning maoshini o'zim to'layman", demoqchi bo'lar, ammo yana xarajat ustiga xarajatlar, tashvishlar ustiga tashvishlar qo'shib, ko'nglidagi niyatlar ko'nglidan tashqariga chiqmaydi.

***

Fotima kechga borib, alaxsiray boshladi. Dovud Fotimaning telefonidan topgan raqam bo'yicha Ilyosga qayta-qayta qo'ng'iroq qildi, ammo qo'ng'iroqlariga hech kim javob bermadi. Ilojsiz qolib, Toshkentda yashaydigan bir do'stiga qo'ng'iroq qildi, Ilyosning uy manzilini, ish joyini tushuntirdi: "Zudlik bilan yetib kelsin. Onangizning mazasi qochib qolibdi, deb aytgin", dedi. So'ng Jovdat amakiga qo'ng'iroq qildi. Jovdat amaki ayoli, qizi, o'g'illari bilan birpasda yetib kelishdi. Yarim tunda do'sti qo'ng'iroq qildi: "Aytgan odaming u manzildan ko'chib ketgan ekan. Yangi manzilini topa olmadim. Sen aytgan institutda bir tanishim ishlaydi, surishtirsam, Ilyos aka Xitoyga ilmiy simpoziumga ketgan ekan. Bir haftadan so'ng kelarmish".

Fotima tuni bilan alaxsirab chiqdi. Goh erining, goh qizining, goh o'g'lining ismini aytib, o'zini har yonga tashlar, boshida turganlar unga nima deyishni bilmay hayron edilar. Tongga yaqin Jovdat amaki Fotimaning boshiga borib, "Jiyan, mana, Ilyos keldi", deb o'g'li Farruxning qo'lini bemorning qo'lga tutqazdi: "Ilyos keldi, jiyan", uning ovozi titrab ketdi. Fotima qizarib ketgan ko'zlarini kat-

ta-katta ochib, atrofqa qaradi, nigohlarida azobli intqlik bor edi, nigohi boshida turgan Farruxga kelib to'xtadi, unga biroz tikilib turib, chuqur "uf" tortdi va uning qo'llarini qattiq siqdi. Shu damda uni aldashayotganlaridan o'ksindimi yoki Farruxni haqiqatan ham o'g'li deb o'yladimi, bu bir xudoga ayon edi. So'ng ko'zlarini yumib, ohistagina shivirladi: "Men... s...ss...sen...dan... rroziman, o'o'g'g'lim...". Bu gapni u yonidagi yigitni Ilyos deb o'ylagani uchun aytdimi, Allohning roziligi uchun aytdimi, bu ham noma'lum bo'ldi. Ko'p o'tmay, Farruxning qo'llarini tutib turgan barmoqlari o'z-o'zidan ochilib qoldi. Farrux otasiga qaradi. Jovdat amaki bosh chayqadi: "Alloh rahmat qilsin jiyanimni!.." Engashib, Fotimaning yelkalaridan quchdi, peshonasidagi siyrak sochlarini hidladi. Yelkalari silkinib, ovozsiz yig'ladi. So'ng yigitlarga "ketdik" ishorasini qilib, xonadan chiqdi. Endi bu yerda erkaklar qiladigan yumush qolmagan edi. Sora Jovdat amakining ayoli bilan qizlariga qaysi zamonlar Fotima ustoz joyini ko'rsatib, qayta-qayta tayinlab qo'ygan tugunlarni keltirib berdi va o'zi hovliga chiqib ketdi...

***

...Darvozalari oldida ikkita mashina turgan ekan. Boshqa payt bo'lganda bolalari o'zidan avval yugurib, hovliga kirib ketishgan bo'lardi. Ammo ular ham yelkalarida og'ir yuk bordek engashibgina otaning ortidan borishardi. Oshxonadan choynak ko'tarib chiqqan ammasi uni ko'rib, turgan joyida qotib qoldi. Ilyos yoniga borgandan keyingina qo'lidagi choynakni yerga qo'yib, uning yelkasidan oldi: "Og'ajonimdan qolgan yodgorim-a!.. Enangni ham berib qo'ydik-ku, bolam!.. Endi qanday qilasan, duogo'yingdan ajralib qolding-ku?.." Ammaning ovozini eshitib, ichkaridan Jovdat tog'asi bilan katta ammasi chiqib kelishdi. Uni bag'riga bosganicha, sel bo'lib yig'lab yotgan ammani sekin chetga surib, birin-ketin Ilyos bilan ko'rishishdi.

Onasining xonasida hech narsa o'zgarmagan edi. To'rda turgan karavot ustidagi yostiqlarga onasi to'qigan chiroyli yopinchiq tashlab qo'yilgan. Yonboshdagi javonda onasi tez-tez mutolaa qilib turadigan kitoblar. Deraza oldidagi qizil baxmal yopilgan ixchamgina stolning bir chetida qandaydir kitob ustida onasining ko'zoynagi... Onasi qalampirmunchoqni yaxshi ko'rardi, har doim bozordan uch-to'rt shoda qalampirmunchoq olib kelib, ko'zga tashlanmaydigan bir joylarga ilib qo'yardi. O'tganiga shuncha vaqt bo'lgan, bu xonaga qancha odam kirib-chiqqan, ammo o'sha tanish hid xuddi onasi hayot paytlaridagidek xonani to'ldirib turardi.

Tog'a juda uzun oyat o'qidi. Ilyos duoyi fотиha va ko'ngil so'rashuvlardan so'ng ta'na-yu dashnomlar eshitishga chog'lanib, boshini yanada quyiroq egdi. Ha, u hammasiga rozi edi. Ta'ziyali uyni yolg'iz qoldirmaylik, deb uning o'rnini bildirmay, eshik ochib o'tirgan bu insonlar har nima desa, haqli edilar. Ammo ular hech narsa deyishmadi. Qop-qora qo'ng'iroq sochlari ro'mol chetidan chiqib turgan ko'zlari katta-katta, qirra burun qiz boya ostonada ammasi qoldirib kelgan choynakni ko'tarib keldi. Amma choy quyib uzatdi. Haligi qiz ularga yarim kosadan suyuq ovqat suzib keldi. Jim-jit xonada Ilyos qoshig'ini kosa ichida bir-ikki aylantirib, totingan bo'ldi. Keyin yuziga fотиha tortib, Jovdat tog'asiga qaradi: "Boshlariga borib kelsak, devdim, tog'a...". Tog'a unga bir qarab qo'ydi-da, kichik ammaga yuzlandi: "Qara-chi, Dovud uydami?". Amma indamay xonadan chiqib ketdi, bir pasdan keyin baland bo'yli, qotmagina yigit bilan kirib keldi. Yigit o'tirganlarga salom berib, ostonaga cho'kkaladi. Yigitning qiyofasi juda tanish ko'rindi, ammo xotirasining puchmoqlarini har qancha titkilamasin, uni qayerda uchratganini sira eslay olmadi.

– Dovudboy, Ilyosboyni bolalari bilan ustozingning boshiga olib borib kelsang, devdim.

Yigit "yalt" etib, Ilyosning yuziga qaradi, aftidan uni ta'ziyaga kelib-ketuvchilardan, deb o'ylagan, shekilli. Darhol qo'lini ko'ksiga qo'ydi:

– Xo'p bo'ladi, amaki.

Keyin Ilyosga yuzlandi:

– Yaxshi keldingizmi, aka? Bandalik... Sizga odam yuborgan edim, Xitoyga ketgan, deyishibdi.

Ilyos ne bir xijolat va g'am bilan, qarindoshlar orasida izza tortib o'tirgan bo'lsa-da, begona bir yigitning "Aka", "Odam yuborgan edim", deya onasiga nisbatan qandaydir yaqinlikkani, egalikkani o'xshash bir ohangda gapirayotganidan beixtiyor hushyor tortdi: "Bu yigit kim o'zi? Nega shuncha qarindosh-urug' turib, u odam yuboradi menga?" Nafsoniyatiga tegdi, ammo hozir munosabat bildiradigan vaqt emas edi.

Qabristonga yetgunlaricha bir og'iz gaplashishmadi. Begona birovning ularga yo'ldosh bo'lgani Ilyosga yoqmayotgan edi. Kechadan buyon yuragi to'lib ketdi. Tuni bilan ilondek to'lg'onib chiqdi, ammo ko'zidan bir tomchi ham yosh chiqmadi. Hozir onasini izlab kelib, do'ppaygan bir uyum tuproqqa duch keladi, o'zini to'xtata olmay, bo'kirib yuborishi aniq. Ammo shu begona birov oldidami?.. "Ha, shu "begona birov" bo'lmasa, qaysi uyum tuproqning tagida onang yotganini qanday topasan, o'g'lon?"

Qabristonga kirishgach, oyoqlari uni beixtiyor opasi bilan otasi yotgan tomonga boshlab

ketdi. Ko'ngli adashmagan ekan. Opasi, otasi... Ularning yonida yana bir qabr duppayib turar, usti yangidan somonsuvoq qilingan, boshiga kichkinagina qora tosh qo'yilgan: "Fotima Mustafafo qizi. 1938 – 2011-y.y. Suv kelar, oqar-ketar. Toshlarini yuvar-ketar. Dunyo bir derazadir. Har kelgan boqar-ketar". U rostdan ham adashmagan edi, yonidagi bolalarini ham, "Begona birov"ni ham, u butun dunyoni unutdi. Bo'kirib yubor-maslik uchun barmoqlarini qattiq tishlagancha, duvullab to'kilayotgan ko'z yoshlariga erk berdi: "Ona!.. Onajon! Onajonim! Meni kechiring! Meni kechiring, onajon!" Cho'kka tushib, boshini toshga urdi: "Meni kechiring, onajon..." Qani, onasi hayot bo'lganida, toshga emas, uning bod chalgan og'riqli oyoqlariga bosh urib, shu so'zlarni ayta olganida edi!.. Endi kech... Ming afsus... Qayerdandir qar-g'alarning yoqimsiz "qag"illagan ovozi eshitildi, uning eti junjikib ketdi. Cho'kka o'tirgan holda bilganicha Fotiha surasini o'qidi, duo qilayotib, yana yig'lab yubordi. Bolalarini uyga tashlab, keyinroq yolg'iz o'zi yana qaytib kelishni ko'ngliga tugib o'rnidan turdi.

Uyda ularni bir dunyo odam kutib oldi, uning kelganini eshitib chiqqan qo'ni-qo'shnilar, qarindosh-urug'lar. Ilyosning yarasi hali juda ham yangi, ularning og'ziga qarab, bosh irg'ab o'tirishga umuman holi yo'q edi. Osh qilishayotgan ekan. Oshdan keyin Ilyosning tund ahvoliga qarab, duoyi fотиha bilan birin-sirin turib ketishdi. Uyda katta ammasi, Dovud va haligi qirraburun qiz qoldi. Dovud bilan qizning gap-so'zlaridan ularning er-xotinligini, hovli chetida so'ppayib turgan mehmonxonaga erkin kirib-chiqishlaridan esa shu yerda yashashlarini tushundi. Ikkalasi idish-tovoqlarni yig'ishtirib, yuvib-chayib olishdi.

Amma qorong'u; tushishi bilan xufton namozini o'qidi-da, oyoqlariga yopilgan odevolni ustiga tortib, o'tirgan joyiga yonboshlab uxlab qoldi. Ilyos qizini ammaning yonida qoldirib, o'g'li bilan mehmonxonaga o'tdi. Hovlida alohida mehmonxona qurgunlaricha, ular shu xonada mehmon kutishardi. Eshikning o'ng tomoniga uzalib chiroqni yoqdi. Shipning o'rtasidagi billur qandil xonani yaraqlatib yubordi. Onasi bu xonani juda yaxshi ko'rardi. Keng, yorug', kamdan-kam kirilganidan jihozlari hamisha ohorli bo'lib turardi. Qo'sh qavatli darpar-dalar, kungurador gulli qizil gilam, xona o'rtasidagi uzun xontaxta, bir chetga qo'yilgan divan va ikkita kursi, hammasi o'sha-o'sha, qaysi zamonlarda Ilyos qanday joylashtirgan bo'lsa, shu holda saqlangan, faqat ancha ohori to'kilib, hammasi bekasiga aza ochganday mung'ayibgina turardi. Ilyos xona chetidagi taxmondan ko'rpa olib, ikki kishilik joy tashladi. Yo'l bosib, keldi-ketdi bilan bo'lib yaxshi-

gina toliqqan o'g'li birpasda pishillab uxlab qoldi. Ilyos esa sira uxlay olmadi. Yonbosh yotsa, yuragi siqilayotgandek bo'laverdi, chalqancha yotsa, o'pka-jigari bo'g'ziga tiqilayotganday qiynaldi. Oxiri ustidagi ko'rpani chetga surib qo'yib, o'tirib oldi. Baribir bo'lmadi, qancha chuqur-chuqur nafas olmasin, o'pkasining qaysidir kunjaklari havosiz qolayotgandek nafasi siqilaverdi. U yelkasiga kamzulini ilib, hovliga chiqdi. Yuziga muzdek havo urildi. Bir-bir bosib, ayvoncha tagiga qo'yilgan yog'och supaga borib o'tirdi. Ayvonning bir chetida yoqig'lik qolgan yagona chiroq atrofga zaifgina nur taratib turar, olis osmon toqida yulduzlar sovuqqina miltirar, oyning o'ychan sukuti uning mahzun holatiga juda mos, nimqorong'u hovlida kishini seskantiradigan sukunat hukmron edi. Uning badani junjikdi, kelgan payti ammasi yelkasiga tashlagan to'nning yenglarini kiyib, o'ranib oldi. Baribir isimadi. Ro'paradagi mehmonxonaning eshigi ochilib, ostonada qora to'n kiyib olgan Dovud ko'rindi. U kelib, Ilyosning yoniga o'tirdi. Har ikkalasi boshlarini quyi solgancha ancha vaqt jim o'tirdilar. Nihoyat Dovud o'rnidan turdi: "Aka, havo juda sovuq. Bu yerda shamollab qolishingiz mumkin. Oshxonaga kiraylik. Sizga aytishim kerak bo'lgan gaplarim bor edi". Ilyos unga so'zsiz ergashdi.

Oshxonaning chirog'i ham juda xira edi. Dovud uni to'rga o'tqazib, o'zi gaz o'choqqa choy qo'ydi. Stol ustida turgan choynaklardan birini olib, quruq choy soldi va uchta piyola bilan xontaxta yoniga cho'kdi:

– Aka, siz meni eslay olmaysiz. Sizlar maktabni bitirgan yilingiz biz to'rtinchi sinfda o'qiganmiz. Bizning sinfga Fotima ustoz dars bergan. Hammamiz ustozni juda yaxshi ko'rardik. Maktabni bitirgach, institutda o'qidim. Yotoqda, ijarada turdim, repitorlik qildim, bir amallab o'qishni bitirib oldim. Keyin siz ishlab ketgan kollejga ishga joylashdim. Bir boshim har joyga sig'ib ketaverardi, lekin uylanganimdan so'ng qiyin bo'lib qoldi.

Chovgum vijillab qaynay boshladi. Dovud chuqur xo'rsinib, o'rnidan turdi. Choyni damlab, yana joyiga cho'kdi va Ilyosga choy quyib uzatdi:

– Ijara uy axtarib, ko'p sarson bo'ldim. Hech kim yomon gapirmasdi, lekin bizdan qandaydir o'zlarini tortishlari ko'rinib turardi. Bo'sh uylar ham uchradi, egasining boshqa hovli joyi bor, lekin ular biz uchun juda qimmatlik qildi. Shunday paytda Fotima ustoz bizga boshpana berdi. O'n bir yil shu yerda yashadik.

Yigit piyola tagidagi choyni ho'plab, tomog'ini qirdi va ancha payt piyolasiga tikilgancha jim qoldi.

– Ustoz o'n yillar avval so'nggi sanani ko'rsatmay o'zlariga qabrtoshi tayyorlatdi. Uyni ham guvohlar chaqirib, sizning nomingizga rasmiylashtirgandi. Biron narsa bo'lib qolsa, kimlarni chaqirish kerakligini, pullari, kalitlari qayerda turishlarini ham o'sha paytda aytib, tayinlab qo'ygandi. Qarasangiz, soppa-sog' odamdek turardi, yurardi, lekin hech o'ziga ishonchi yo'qmidi, harqalay, ko'zlarida, harakatlarida hamisha xavotirga o'xshash bir narsa bor edi. U kishiga qarab ezilib ketardim. Ko'nglini olishga rosa harakat qilardim. Men ustozni o'z onamdek yaxshi ko'rdim, – Dovud yelkalarini silkinib yig'lab yubordi. – Chinakam o'g'il bo'lishni istardim, ishdan horib-tolib kelsam ham oldiga kirib, gurunglashib o'tirardim, hovlini aytganlaridek qilib yashnatib qo'yardim, qo'limdan kelgancha sovg'a-salomlar olib kelardim, lekin hech qachon sizning o'rningizni bosa olmaganimni bilaman. Kulgilarida ham, minnatdorchiliklarida ham qandaydir ayanch borligi ko'rinib turardi.

U boshini ko'tarib, ko'zini noma'lum nuqtaga tikkancha jim o'tirgan Ilyosga qaradi:

– Ertaga uyning hujjatlarini, ma'raka xarajatlaridan ortgan pullarni beraman. Ustoz qo'yarda-qo'ymay kreditga uy oldirgan edi. Kreditni allaqachon to'lab bo'lganman, uyim tayyor. Faqat... yolg'iz o'zlarini qoldirib ketishni istamaganimiz uchun bu yerda turgandik. Bolalarimga ham o'rganib qolgandi. Ular bir yoshga yetar-yetmas, xotinimni ishga chiqarib yuborib, farzandlarimizga o'zi g'amxo'rlik qildi. Tez-tez uyga pul yig'inglar, menga ishonch yo'q, derdi doim. – U yana lablarini tishlab yig'lab yubordi. – Agar... uyni sotaman, desangiz, bizdan hech xijolat bo'lmang.

Ilyos bir kun kelib, bu qadrdon uy unga qolishini, uni sotib, pulini olishini bilardi. Ammo ayni paytda o'zi ham tushunmaydigan g'alati bir holatga tushib qoldi. Bu hovliga o'zidan ham ko'ra ko'proq qarshisida o'tirgan yahudiy yigit haqliroqdek tuyildi. Ammo onasi, bir umr uning yo'llariga intizor bo'lib, qaroqlariga Amu bilan Sirni berkitgan, yelkalariga tog'dek ayriqlik yukini ortgan, yuraklariga osmonlardek bepoyon sog'inch dardini joylagan onaizori hayotligida undan har qancha ranjigan bo'lsa ham, o'zi uchun nihoyatda qimmatli bo'lgan bu uyni sotib, o'g'li biron-bir bitmay turgan ishiga xarjlashini istagani aniq va ravshan edi. Ilyos xontaxtani aylanib o'tib, Dovudning qo'llaridan tutdi: "Rahmat, uka!..".

Tashqarida tiyromohning etni junjiktiruvchi ayozli tuni xayolga cho'mgancha qotib qolgandi...

Zuhridin RO'ZIYEV

2001-yili tug'ilgan.
11-sinf o'quvchisi.

Ishq olovi dilda ko'p...

* * *

*Bermagil dunyoga dil, nafsing tutar,
Ishq olovi dilda ko'p yonmay, tutar,
Haq yo'lindan barchamiz yursak habib,
Yor o'zi ul kun kelib qo'ldan tutar.*

* * *

*Masjid-u ham madrasa qursang bino,
Lek o'zingga qo'ymagil hech ham bino,
Yodda tutgil kimliging, aslingda bo'l,
Hech unutm bo'lganing loydan bino.*

* * *

*Dayri dunga keldi, ketdi nechalar,
Haq kuyi qolib alar yo ne chalar,
To'g'ri yo'ldan yurmaganlar aytingiz,
Haq yo'lindan sizni, e voh, ne chalar.*

* * *

*Haddan oshdi, yor, hajring oshig'i,
Rahm qilgin menki vasling oshig'i,
Yuzni burgay borganimda sen tomon
Eshigingning moshig'i ham oshig'i.*

* * *

*Joni savdoyimki, pishmas yo pishar,
Jonni narxin bilgach og'iz yopishar,
Lek puchak pulga berar bo'lsam ani
Ahl savdo menga bozor yopishar.*

* * *

*G'amzalab jonon menga ko'zin suzar,
Onda hislar mavj urar qond suzur,
Xush xayollar surgan onim, vo ajab,
G'am qutirgan bir buqog'dek, voh, suzur.*

Zuhridin Marg'ilon shahrida faoliyat ko'rsatayotgan Jahon otin Uvaysiy nomidagi adabiy to'garakda mahoratini oshirib borayotgan yoshlarimizdan biri. U mashg'ulotlar doirasidagi adabiy bahs-u mu-nozaralarda doimo o'z fikrini bildirishga intiladi. Zuhridin mumtoz janrlarning ichki qonuniyatlarini puxta egallashga astoydil harakat qilayotir. U ayni shu yo'lda mashqlar ham qiladi. Izlanganga esa hamisha tole yor.

Hurmatli she'riyat ixlosmandlari! Siz, nozikta'b jurnalxonlarga yosh ijodkorning bitgan ayrim tuyuqlarini taqdim etishdan behad mamnunmiz.

Ismoil MAHMUD MARG'ILONIY

MUZAFFAR TUG‘ KO‘TARGANLAR

1. Globallashuv davrida dunyo xalqlarining madaniyati, san‘ati va falsafasi qorishib, tobora yaxlit qiyofa kasb etib bormoqda. Jozibali ko‘ringani bilan bu jarayon umummadaniyatga singib ketishining oqibatida yaxshilik yo‘q. Zero, globallashuvning jilovi bizning emas, balki uning shakllanishiga ko‘proq hissa qo‘shganlar qo‘lida. Shunday ekan, bugun nasrimizda milliy ruhni ifodalash muhim ahamiyat kasb etadi. Xo‘sh, bu borada nasrimizda qanday izlanishlar mavjud? Siz milliy ruhni tasvirlashda ijodkor nimalarga e‘tibor qaratishi zarur deb hisoblaysiz?

2. Adabiyot – ijtimoiy hodisa. Har bir yangi asar davr bilan hamnafas dunyo yuzini ko‘radi. Uzoqqa bormaylik, 80-yillardagi “Javob”, “Galatepaga qaytish”, “Yozning yolg‘iz yodgori” kabi asarlarda ijtimoiylikning qahramonlar ruhiyatidagi evrilishlarga sabab bo‘luvchi omillari yuksak badiiy mahorat bilan ifoda etilgan. Yoki 90-yillarda “o‘tish davri” tufayli vujudga kelgan madaniy-ma‘naviy inqiroz, ayniqsa, ziyolilarning iztiroblari “Bozor”, “Muvozanat” kabi asarlarda o‘z aksini topgan. Xo‘sh, bugun-chi, o‘zbek nasrida zamon ruhini o‘zida aks ettirayotgan asarlar yozilyaptimi?

3. Zamonaviy qahramonlarni yaratish faqat adabiyotning emas, balki ijtimoiy hayotimizning zaruratiga aylanib ulgurgani sir emas. Nosir sifatida zamonaviy qahramonni qanday tasavvur qilasiz? Uning qiyofasini yaratishda nimalarga e‘tibor qaratmoq kerak?

Nurilla CHORI

1. Bu savolingizga falsafiy so‘lish olib, dovulning dang‘ir-dung‘iriga ishqiboz bo‘lib, besh kecha kunduz va‘z o‘qish

mumkin. Ammo osmon-u falaklarda qancha baland parvoz qilmaylik MILLAT ruhini ifodalashga kelganda jo‘yali gapning o‘zi topilmay qolar ekan. Keling, milliy ruh haqidagi mulohazalarimiz bayoniga o‘tish oldidan, savolingizning birinchi qismiga qaytsak.

Globallashuvga dod solib, monelik qilib bo‘lmaydi. Buning o‘rniga bobolar aytganiday: “Dam shu damdir o‘zga damni dam dema”, deb ayni paytda nima qilmoq kerakligi haqida ko‘proq o‘ylash kerak. To‘g‘ri, zamon shiddati bugun har qanday madaniyatni o‘z bag‘riga olib singdirib, sayqallash o‘rniga siyqalashtirib boryapti. Taskin shundaki, bugun dunyoda yashayotgan yetti yarim milliarddan ziyod kishi bir-birini takrorlamaganidek, har qancha yaxlitlashishi, chambarchas bog‘lanishi ichida ham aslida o‘ziga xoslik bor. Bundan ko‘rinadiki, ko‘p badgumon bo‘lmasligimiz kerak. Yaratgan bandasini takror yaratmagandek, bir ulusning, millatning tiyatini, tafakkur va tasavvur tarzini ham takrorsiz qilib qo‘ygandir.

Ana endi bir gapni aytsam, balki eshitgan chiqarsiz. Qadim o‘tgan zamonda muzofoti keng, el-u xalq tinch-totuv yashaydigan mamlakatda podsho yurt kezib, manzil-makonlarning tanobini tortib uzoq safar qilibdi. Har ishdan dimog‘i chog‘, ko‘ngli xotirjam bo‘lib saroyga qaytibdi. Ne ko‘z bilan ko‘rsinga istiqboliga peshvoz chiqqan o‘spirin shahzodaning tiyatida bir mo‘rtlikni, o‘jizlikni sezibdi. Podshoning jonqushi azob tortib, yurakbag‘ri qon bo‘libdi. Pushtidan bunyod bo‘lgan valadning o‘jizligidan darg‘azab shoh a‘yonlariga maslahat solsa, saroy ahli shahzodada nuqson emas, balki fazilatlar ko‘rganini bayon etibdi. Shunda shoh farzandini sara

navkaridan qirq nafariga bosh qilib, yurtning eng olis sarhadiga badarg'a etibdi. Maqsad-muddaosi oddiy: shoyi liboslarga burkanib yotmasdan, er yigitlar bilan cho'l-u biyobonlarni kezsa, shikor qilsa, osmon-u tuproq orasidagi katta madrasada hayot atalmish mudarrisdan saboq olsa, savod chiqazsa...

Alqissa, nima bo'libdi, deysizmi? Nima bo'lar edi. Yillar o'tib xabarlashishsa, arslon ovlaydigan sherday-sherday yigitlar ham mo'rtlikni, qo'rqoqlikni, mulozamatni o'zlashtirib olganligini ko'rishibdi.

Qissadan hissa shuki, "to'rtta lik, ikkita shik" ni mezon qilib, avlodlarni tarbiyalab bo'lmaydi. El-ulus doimo hurmatga loyiq SHAXSlarini tanishi shart.

Qisqasini aytganda, jamiyat botirini, fozilini, ulamosini, hotamitoyini tanishi, hatto hurmat va ehtirom ko'rsatib, bu ishidan mamnun bo'lishi kerak. Boisi jamiyatni gapga yetar, so'zi kesar fozil kishilargina har qanday "balolarga" qarshi emlab turadi. Bu borada biz ham ulug' adib Abdulla Qodiriydan saboq olsak, zamonamizning Yusufbek hojisini, Qutidorini, usta Alimini ko'rsatsak qani?!

Ilk savolingizni: "Milliy ruhni tasvirlashda ijodkor nimalarga e'tibor qaratishi zarur", deya yakunlayapsiz. Bir gap bor-ku, tarix g'oliblar tomonidan yoziladi, dermidi. Bizga ayni shu kerak, negaki, o'zbek xalq ertaklariga, dostonlariga bir e'tibor bering-a. Bu millat qadim-qadimdan yiqilganni suyaganni, o'jizni himoyalaganni, haqni nohaqdan odil ajrim qilganni, bolasini muzaffar ko'rganini aytib keladi. Bu shunchaki gap-so'z emas, menimcha, istak – istak bo'lganda ham millatning istagi!

2. Rost aytasiz, adabiyot – ijtimoiy adabiy hodi-sa. Keyingi paytlarda ha deganda "adabiyot ko'ngil ishi" deb aytishni odat qilib oldik. Kishini hayron-u lol qilgani shundaki, adabiyotga faqatgina ko'ngil ishi deb qarasa, uni g'ariblashtirib, zimmasidagi qator masalalardan mosuvo qilib qo'ymaymizmi?! Xo'sh, ko'ngil ishi deylik ham, unda "Jinoyat va jazo"ni, "Jarayon"ni, "Qumdagi xotin"ni va sanasak jahon-u o'zbek adabiyotida adog'i bo'lmas asarlarni qaysi mezon, qanday tosh-u tarozida o'lichaymiz?! Siz aytayotgan qissalar-u romanlarga keladigan bo'lsak, shubhasiz, shu asarlar zamoni boricha va holicha ko'rsatdi. Buni inkor etib bo'lmaydi, ammo mening kichik kuzatishlarimcha (*agarda kuzatish deb aytishga arziya*), bugungi zamon ruhini ifodalagan asarlar katta va keng janrlarda emas, balki erka va murakkab janr – hikoyada bo'y ko'rsatyapti. Dastavval "Quyosh-ku falakda kezib yuribdi", "Bulut to'sgan oy" kabi hikoyalar paydo bo'lgan bo'lsa, izidan birin-ketin "Pul sanayotgan odam", "Aralash-

qo'rg'on", "Oddiy haqiqatlar", "Sibizg'a volasi", "Puankare", "Mastirjamiyat", "Bayroq", "Davlatning qaytishi", "Qiyomat", "Erta bahor", "O'tirik", "Auditoriya"ni o'qidik. To'g'ri, bu adabiy asarlarda millatning dardi keng miqyosda ochilmagandir, ammo shaxs va jamiyat ziddiyatlari, zamondoshlarimizning tashvishlari, o'y-kechinmalari, ruhi bor. Aytganicha, bu gapimiz bilan romanlar yozilmadi deb iddao qilolmaymiz. Negaki, "Ro'yo yoxud G'ulistonga safar", "Mashaqqatlar girdobi"dek romanlar yozildi. Ammo bu asarlarga bir-ikki adabiyotshunosdan boshqalar e'tibor bermadi.

3. Nazarimda, qahramon o'zgarmaydi. Chunki u – QAHRAMON! Kechagi va bugungi odamning qarashlarida farq bo'lishi mumkin, ammo xalq dono va jo'mard farzandining gardaniga bir xil vazifa yuklayveradi. Gohida o'ylab qolaman, balki barcha zamonlarning qahramoni – Horun ar-Rashiddir?! Xalqini ich-ichidan bilgisi keladi, g'aribning ko'nglini shod etishni istaydi, beva-bechoraning boshini silaydi. Ayni zamonda avomning o'zi haqidagi, tutumlari haqidagi fikrini rostmanasiga bilishni istaydi va bu orqali yanada teranlikka intiladi. Ko'ryapsizmi, qahramon o'zgarmayapti. Ammo harakatning o'zi vaziyatni, munosabat shakllarini yangi mazmun topishga majbur qiladi.

Biz so'z yuritayotgan qahramon zimmasiga, jo'ngina aytganda, katta maqsadlarni yuklamoqchimiz. Uning badiiy ifodasi o'laroq tarixda bir necha bor muzaffar tug'ni ko'targan (*bunday millatlar kam*) o'zbekni qaddini g'oz tutib yashashini qadr-qimmatini bilishini istayapmiz va hamiyatini, g'ururini uyg'otmoqchimiz... Ochig'ini aytsak, bu hislarni shu tuproq odamiga yuqtirish uchun na mening ketmonchi otam, na Sizning muallima onangiz qahramonlikka arziydi. Demak, har yurtdoshimizning ko'ngil torlarini chertmak uchun misli Qultoy bo'lgan Hakim kerak. Yozilajak asarga muzqoyaday singgan ulug'vor g'oya zarur. Ammo shuni bilaylikki, barchamizning ko'ngilimiz istasa-da, orzular olam-jahon bo'lsa-da! Bu vazifa qo'lga qalam tutgan har bandaga nasib etmaydi. Ba'zida ayni shu mavzuda deb aytilgan kitoblarni o'qib hayron bo'laman: qattiq qalamni qancha qayramasin mo'rt surma bilan maqsadga erishib bo'larmikan?! Yaxshi niyat qilaylik, nasib etsa oramizda maqsadga yetadigan ham chiqar. Bunga esa ich-ichimdan ishonaman.

Horun ruhini, ko'nglini, tafakkurini ifodalash uchun qancha Baqbaqlar kerak bo'lar ekan-a!

**Farrux
JABBOR**

1. Globallashuv – tabiiy jarayon, nihoyatda tabiiy jarayon. Bizni xavotirga solayotgani kelajakda hosil bo‘lajak tamaddunda belgili o‘rin egallay olmay qolishimiz mumkinligi. Shuning alamiga chidolmay ketamiz. Albatta, yozuvchi g‘oliblar tarafiga o‘tvolmasligi kerak. Meni Sibirdagi kam sonli qardoshlarimizning o‘zga bir madaniyatga singib borayotgani, ushbu jarayondagi keksa avlodning iztiroblari to‘lqinlantiradi. Ko‘z o‘ngingda shovullab yotgan dengiz, ana boringki, mo‘jazroq buloq ham qurib bitsa, qanchalik qayg‘uga botasiz. Bugun bir necha ming, bir necha o‘n ming nufusga ega xalqlar shu ko‘yga tushmoqda. Ertaga shunday hol yuz minglab aholisi bor yurtlar boshiga keladi. Ushbu o‘ta tabiiy-ijtimoiy jarayonga guvoh Inson qalb kechinmalari – adabiyotning eng katta mavzularidan emasmi?!

Siz, globallashuvga qanaqa bisot bilan kirib borsak bo‘ladi, deb savol qo‘yyapsiz. Yong‘in-u toshqinda odam eng qadrlı narsalarinigina ortmoqlaydi. (Mirtemirning she‘ri bor-ku, agar imkoniyat berilsa, narigi dunyoga nimani olib ketardim, degan ma‘noda). Boshqacha ifodalasak, optimistroq bo‘lsak, Yilboshi sayliga hamma eng yaxshi kiyimlarini egniga ilib, tansiqroq taomlar pishirib boradi. Bizda nima bor? Bir inventarizat-siyadan o‘tkazishimiz kerak ekan: 1) buyuk ajdodlarimiz; 2) beshik; 3) do‘ppi; 4) mahalla; 5) atlas; 6) palov... Kesatmayman. Ijtimoiy hayotimizni kuzatgan odam ro‘yxatga yana nimalarni qo‘shadi. Mehmondo‘stligimiznimi? Serquyosh o‘lkamiznimi? Musaffo osmonimiznimi?

O‘zbek o‘zi kim? Alpomish, Farhod, Kenja botir, Otabek, Dehqonqul... qaysi o‘zbekroq? Abadiyotdagi asosiy obrazlarni tahlil qilib, yozuvchilarimiz bu

savolga qanday javob berganini ko‘rish mumkin? O‘zi, hamma obrazlarimizni pasportlashtirish kerak. Shunda javobimiz aniq bo‘ladi. Bir qarashda aytsek, orchilligimiz bo‘rtib chiqadigan fazilatimiz ekan. Lekin Dehqonqulning falon pullik baxmalni ikki bo‘lib paytava qilib o‘rashi – o‘z nomi bilan qulning oriyat talashishidir. Tog‘ay Murod boplab tashxis qo‘ygan. Bunaqa aqlsiz or olish globallashuv davrida yaramaydi, yarashmaydi, albatta. Yana, biz o‘zbekning mehnatkashligiga, qora mehnatga ruju qo‘yganiga madh o‘qiymiz. Tarannum etamiz. Qaniydi, xalqim dangasa bo‘lsa. Bugun dunyoning jinnisini chiqargan internetni qahva damlash uchun birinchi va ikkinchi qavat o‘rtasida sarson bo‘lishdan eringanlar ixtiro qilgan. Turgan-bitgani yalqovlik mevasi, bilsangiz agar. Gapning po‘stkallasi, o‘zbekning mehnatkashligini bayroq qilaversak, yana necha o‘n yil gastarbayerlik bilan kun kechirish mumkin.

Ong oqimi uyurma harakat bilan boryapti, lekin savoldan uzoqlashganimizcha yo‘q. Siz adabiyotni qanaqadir ma‘noda PiArga, imij yaratadigan sohaga yaqinlashtirib muammo qo‘ygan-siz, nazarimda: milliy ruhni qanday ifodalagan ma‘qul, qanday taqdim etgan yaxshi va hokazo. Bunaqa ko‘rsatmani hu anavi sotsialistik realizm bergan. Men adabiyotni tibbiyot tomon tortqilash niyatidaman. Boya sal uchini ochdim. Adabiyot millat dardiga tashxis qo‘yishi kerak (rusni Tolstoylar tarbiyaladi – rus Tolstoylarni tarbiyaladi: qaysi tomondan kelishiga qarab odamlarni ikki toifaga ajratish mumkin). Xalq adabiyotga ko‘ngil yorsin – Adabiyot xalqning ko‘ngilni yorsin. Shu iboraning ma‘nosi ko‘p: o‘takasini yorsin, yig‘latsin, ingratsin, uvlatsin, ayovsiz bo‘lsin. O‘zbekning yuragini yorsin –

operatsiya qilsin, harom qonini chiqarib tashlasin. Go‘ro‘g‘lini, Avazxonni qirq chiltan inkarnatsiya qilganiday. Ana shunda milliy ruh chinakamiga uyg‘onadi va biz chinakam o‘zbek kimligini tanib olamiz. Dehqonqulcha orchilligimiz, yasama obro‘chamiz faqat va faqat ziyonimizga ishlaydi.

2. Avvalo, bu savolni adabiyotshunosga bergan ma‘qul ekan. Chunki men maxsus kuzatuv olib bormaganman. Tengqurlar ijodi misolida gapirsam, ruxsat etsangiz agar. Qurdoshlarimiz, ehtimol, katta akalarimizga ham xosdir, “qishloq prozasi” atrofida aylanyapmiz. Bilvolganimiz – poda qaytar payti, enam yopgan non, chang ko‘chalar... Yetmishinchi yillar nasrining hidi keladi. Taraqqiyot san‘atda ham aks ettishi kerak. Aks etishi tabiiy. Bir asr ilgari allaqaysi shoir poyezdning taraqa-turuq ohangiga solib doston yozgan ekan.

Kulgili-yu, biroq fan-texnika rivojlanishining san'at turlariga ta'sirini inkor etib bo'lmaydi. Adabiyot badiiy solnoma yaratadi. Bu borada xalq dostonlarimizdan o'rgansa arziydi: miltiq va kamon yonma-yon ishlatilaveradi, bir-biriga xalaqit bermaydi. Xalq boshidan o'tgan yaxshi-yomon kunlar eposda, albatta, izini qoldiradi. Masalan, men mashinani, telefonni adabiyotga muqim kirgiza oldikmi-yo'qmi, deb o'ylanaman. Olaylik, ot badiiy mamlakatimizga doimiy "propiska qilingan", bunga shubha yo'q. Lekin biz havo telefon, internetga qachon yetib kelamiz?! Zukko odamlar tushunib turibdi, men hikoyada yo'l-yo'lakay tilga olib o'tishni nazarda tutmayapman. Xorijda SMS romanlar yozilgani allaqachon edi. Bizning qahramonlarimiz esa hamon xatjild ko'tarib yuradi. Egzotika qilib tasvirlaymiz. Jahon ilm-fanida genetika olamshumul yutuqlarga erishdi, katta shov-shuvlarga sabab bo'ldi, tarix, millat haqidagi turg'un tasavvurlarni o'zgartirib yubordi. Nasrimizda ushbu jarayon qaysidir darajada aks etganini ta'kidlashni istardim.

Bolaligimiz 90-yillarga to'g'ri kelgan. Yozuvchi ijodda bolalik taassurotlariga tayanishi bor gap. U davrga internet-u SMSni tiqishtirib bo'lmaydi, albatta. Biroq tendensioz kamchiligimiz shundaki, hikoyalarmizni qishloq sog'inchi, nostalgiyaga aylantirib yuboramiz. Mustaqillikning dastlabki yillaridagi el yelkasidagi og'irliklarni va yuragidagi og'riqlarni badiyatga muhrlash bugun o'ttizning ustidagi nosirlarimiz chekiga tushadi. Afsuski, jurnalistikadan yuqtirgan ichki senzoramiz, hadiklarimiz xalal beryapti. Ehtimol, bu iste'dodsizlikni yashirish uchun o'ylab topilgan taskindir. O'zbek xalqi shunchalik pragmatikki, yozuvchi farzandlari g'aladonga tashlab qo'yadigan asarlar yozib, umrini havoga sovirib o'tirmaydi.

Ha, aytganча, jahonda sevib o'qilayotgan asarlarga ko'z yugurtirib anglaganim, bugun shahar prozasining xaridori ko'p ekan. Har holda, menga shunday tuyildi. Sayyoramizda shaharlarda yashayotgan aholi nisbati qishloqlarda kun kechirayotgan odamlardan oshib bormoqda. Bir paytlar qo'y boqsayam kitob o'qiydigan qishloqliklarning fe'l-xo'yi o'zgargan. Havo telefoni bilan umrini, pulini, ongini havoga uchirayapti, bug'latib yuboryapti. Shahar aholisi orasida sifatli kitobxonlar ko'pchilikni talab qilishini statistika tasdiqlaydi. Ular esa o'zlariga yaqin syujet va mavzularga oshufta bo'ladi. Bolaligi qishloqda o'tgan, borliqni tog'larda anglagan men kabi ijodkor uchun shahar prozasini yaratish oson va silliq ko'chmasligi tayin. Hech qursa, qishloqda o'tgan bolaligimiz, bugun otonani ziyorat qilgani oyda-yilda bir borganda his etgan iztiroblarimizga ham tik qaray olsak, bas. Qolaversa, abituriyentlik paytida shahri azimda olamni qayta

kashf etib yiqqan materiallarimiz – ko'ngil bisotimiz ham chakana boyluk emas.

3. Zamonamiz qahramoni. Shu ibora qayerdan kelgan ekan-a?! Kim o'ylab topdiykin? Lermontovning qissasi bor. Lekin bosh qahramoni ja ijobiy emas. Bizda mana shu "qahramon" degan so'z chalg'itadi. Ijobiy bo'yoqdor. Salbiy qahramon deyshning o'zi g'alati. Salbiy bo'lsa, qanday qahramon bo'ladi, deb tushanamiz. Adabiyotshunoslikda istiloh shu ko'yi qabul qilingan. Zamonamiz qahramonini qaynatilgan choyshabdek toza odam bo'ladi, deb tushunishadi va yozuvchilarga ham shunday tushuntirmoqqa tirishadilar. Menga qolsa, bugungi zamonamiz qahramoni – moshennik ("firibgar" degan o'zbekcha muqobili bor nafratingni ifodalamaydigandek). Bugungi o'zbek jamiyati uchun adabiy zamon qahramoni – moshennik odam, uning taqdiri misolida moddiy-ma'naviy hayotimizga zarrabin tutish mumkin. Ayni mavzuda kattaroq bir nima chamalab yuribman. Qalb kosamga tomchima-tomchi yig'ilyapti. Bir nafasda sipqormoq pallasi kelsaydi. Yo nasib.

Kuchli odam mazza qilib davri davronini suradi. Kuchsiz odam hayot mashaqqatlari haqida yozib, yozuvchi bo'ladi. Shunchun adabiyotda ojiz qahramonlar ko'p uchraydi. Hamma o'ziga o'xshatib yozadi-da. Kitoblar o'smirni xayolparast qilib qo'yib, hayotdan chalg'itadi, degan iddaolarga qo'shilgan joylarim ham bor. Kitobiy odam, deb istehzo qilamiz-ku. Gapning indallosi, adabiyotimizga kuchli shaxslar gavdalantirilgan obrazlar kerak. Buning uchun kuchli shaxsiyatlar, shunaqa yozuvchilar kerak. Qayerdan topamiz, hayronman. Tovar bo'lsa ekan, import qilsak (to'g'ri, tarjima asarlar bilan ehtiyojni ma'lum ma'noda qondirish mumkin). O'zbek jamiyati shaxslarga qarshi kurashishni bas qilishi shart. O'rtamiyonalikni planka qilib qo'yish qachongacha davom etadi. Soyasidan qo'rqadigan, kunni kunga amal-taqal ulab yashaydigan nosirlardan dangal asarlar kutib bo'lurmi. Hayotning qaqshatqich manzaralari oldida yo shoshib, yo anqayib qolamiz. Kitobiyimiz, haddin kitobiyimiz. Shunchun ham yozganlarimizni xalq o'qimaydi, erish tuyiladi. Adabiyot o'zini ham, o'zgalarni aldashdan charchadi. Yovqir bolalarni kutmoqda. Biz ham kutyapmiz. Qorasi ko'rinib qolar...

**Bayram
AYTMUROD**

1. Bir jihatni aytib o'tish kerak: dunyo xalqlarining madaniyati, san'ati va falsafasi globallashuv degan kuchli to'fon bostirib kelmay turib ham bir-biriga muayyan darajada ta'sir o'tkazgan. Xususan, XIV–XVI asrlarda Sharq va G'arbning, bu ikki qutb xalqlarining asl milliy madaniyatiga putur yetkazmagan holda o'zaro ta'sirlanishi natijasida Uyg'onish davrining olamshumul kashfiyotlari (adabiyotda ham, san'atda ham) yuzaga keldi. Ammo siz nazarda tutayotgan globallashuv niqobini taqib olgan "ommaviy madaniyat", "olomon madaniyati" singari tushunchalar, g'oyalar ostida dunyo xalqlarining "birlashuv"i, tobora yaxlit qiyofa kasb etib borayotgani, "faqat bitta qoida bor – u ham bo'lsa hech qanday qoidaga bo'ysunmaslik" tamoyili asosida turli millatlarning, xalqlarning ildiziga bolta urayotgani, dunyo sahnasida asl adabiyot, asl san'at o'z o'rnini turli shoular-u shovshuvlarga bo'shatib berayotgani har qanday ijodkorni tashvishlantirishi turgan gap. Millatning, xalqning MENini uyg'otuvchi asarlarni yaratish uchun nima qilmoq kerak? Na-faqat alohida bir millat, balki butun insoniyatning asrlar osha suyanib kelayotgan qadriyatlarini, tutumlari yo'q bo'lib ketmasligi uchun nima qilish kerak? Ijodkorni, ayniqsa, yozuvchini shu savollar qiynasa, yozuvchi o'z millati, o'z xalqining orzulari, o'y-xayollari, turmush tarzi-yu fazilatlarini ko'rsatish orqali bashariyatning oldiga ko'zgu qo'ysa, uni o'ylantirayotgan muammolarni ko'tarib chiqsa qanday soz bo'lardi-ya!

Ulug' adib G'afur G'ulomning "Mening o'g'rigina bolam" hikoyasini ko'p o'qiganmiz. Tong yorishib kelayotgan mahaldagi momo bilan o'g'ringing suhbatini bir eslang. Momo o'g'ridan o'tin yorib berishini so'rab, "choy ichamiz" deydi.

"Yo'g'-e, buvi, – dedi o'g'ri, – to'nka yorib-ku berarman, ammo choy icholmayman, chunki kun yorishib qolsa, meni tanib qolasiz. Juda ham yuzimni sidirib tashlaganim yo'q, andisham bor, uyalaman".

Bu voqea to'qimami yo bo'lganmi – bizga qorong'i. Lekin o'sha og'ir, urushning sovuq sharpasi kezib yurgan, qahatchilik, ocharchilik zamonlarda ham shunday odamlar bo'lgan. Bunday misollarni ko'p keltirish mumkin. Shiroq afsonasini oling yoki "Alpomish"ni, Shukur Xolmirzayev, To'lepbergen Qayipbergenov, O'rozboy Abdurahmonov, Tog'ay Murod, Erkin A'zam asarlarini oling...

Xo'sh, bugun-chi? Milliy ruhni qay darajada aks ettira olayapmiz? O'zi millat sifatidagi qiyofamiz o'sha siz aytgan globallashuv tig'i ostida sidirilib bormayaptimikin? Nega milliylik desa faqat qishloq joylarni, qishloq odamlarini tasvirlashni tushunamiz? Nega biz milliy ruhni tasvirlashda qoliplardan foydalanamiz? Erinchoqmizmi? Behafsalamizmi? Beparvomizmi?

Zamona zayli yozuvchi qavmini ham biroz maqsadidan chalg'itib qo'ydi, chamamda. Axborot olish tarsaki yeyishdan-da tez bo'lib qolgan shu kunlarda tengqur ijodkorlar, hatto ayrim bizdan katta avlod vakillari ham hali siyohi qurib ulgurmagani asarini ijtimoiy tarmoq degan beminnat

"tahririyat" sahifalariga joylashga shoshyapti.

Milliy ruhni ifoda etish – bu millatini, xalqini tasvirlash degani emas, balki ana shu millatiga, xalqiga kerak bo'lsa yo'l ko'rsatish, ularga da'vat qila bilish, bir o'zanda suzib borayotgan o'y-fikrlarini butunlay boshqa o'zanga burib yubora olish degani. Buning uchun shijoat kerak, jur'at kerak. Boshini yelkasining orasida qisib yuradiganlarning da'vatiga hech kim quloq solmaydi.

2. Adabiyot – ijtimoiy hodisa bo'lsa bor-dir, lekin u ko'ngil ishi, ruhiyat ishi. Ming chiranmang, ijtimoiylikning ma'lum bir hodisalari aynan ruhiyatingizda ulkan burilish yasamasa yozgan asaringizning bir tiyinlik qiymati bo'lmaydi. Ustozlar ta'biri bilan aytganda, yurakdan chiqqan so'z yurakka yetib boradi.

Siz misol keltirilayotgan asarlar qatorida o'sha zamon ruhini aks ettirgan asarlar kam bo'lgan deysizmi? Eh-he... Faqat vaqt sinovidan o'ta olmagan. Qog'oz-u mehnat uvul, o'qiganing ko'z nuri-yu ketkazgan fursati uvul...

Bugun ham nasrda zamon ruhini, bugungi odamlarning hayotini, tobora o'zgarib borayotgan davrda INSONning o'y-u kechinmalarini aks ettirayotgan

asarlari bor. Ammo chinakam badiiy asar barmoq bilan sanarli. Ovullarimizda to'y yo ma'raka bo'lsa, to'rt-besh odam o'choq boshiga yig'ilib oladi-da, qaynab turgan qozondan ozroq go'sht, sho'rva suzib olib, ichiga non to'g'rab, eldan burun qorin to'qlab oladi. Bugun nasrda ko'pchiligimiz ana shu o'choq boshidagi odamlarga o'xshaymiz. Yozayotganimizda qozondagi bor masalliqni ko'rsatishga yo kuchimiz yetmaydi, yo qo'rqamiz, yo andisha qilamiz, yo "menga nima?" qabilida ish tutamiz. Shundan keyin yozganimizning bahosi ham o'ziga yarasha bo'ladi.

Bugunning odamlari hech narsadan hayratlanmay qo'ydi, deymiz. Bu bor gap. Nafaqat hayratlanmay qo'ydi, balki tobora o'zining qobig'iga o'ralib borayotganday. Uni qurshab turgan globallashuv atmosferasi, turli zamonaviy texnologiyalar-u o'yin-kulgi, vaqtixushlikni targ'ib qiluvchi axborotlar bilan o'ralgan tevarak-atrofi uni tobora SHAXS sifatidagi qiyofasini tortib olib, evaziga zombilikni singdirayotganday. Bu katta fojia, bilsangiz. Bu agar mohiyatiga kirib borilsa, urushdan-da dahshatli manzara kasb etadi.

3. Qahramon yaratish, qahramon qidirish har qaysi davrda ham katta ehtiyoj, zarurat bo'lib kelgan. Bu, ayniqsa, ijodkorlarning zimmasiga katta mas'uliyat yuklagani sir emas. Yunonlarning barcha afsonaviy qahramonlari, inglizlarning Robin Gudi-yu Sherlok Xolmsi, shotlandlarning Uilyam Uollsi, o'zimizning

Xo'ja Nasriddin-u Umrbek laqqilar ana shunday ehtiyoj tufayli "dunyoga kelgan" bo'lsa ne ajab. Ota-bobolarimiz Alpomishni, Hazrat Navoiy Farhodni yaratdi. Odamlar shu qahramonlar orqali o'zlarida ishonch, umid hissini tuydi. Fazilatlarini o'zida ko'rgisi keldi, ulardan o'rnak oldi, ularga ergashdi.

Bugun dunyo zamonaviy adabiyotida, san'atida ham qahramon topishga bo'lgan ehtiyoj kuchaysa kuchaydiki, aslo susaymadi. Yo'qsa, Garri Potter haqidagi kitoblar, "Marvel" degan katta kompaniyaning milliard-milliard mablag' sarflab, turli o'rgimchak odam-u supermenlar, temir odam-u chumoli odam kabi yasalgan "qahramon"lari trendda bo'lmas, ular ishtirokidagi kinofilmlar-u multfilmlar dunyo kinoteatrlarida yana milliard-milliard mablag' to'plamas edi. Uning badiiy, ma'naviy, estetik jihatlari esa boshqa masala...

Hozir adabiyotimizda zamon qahramonini yaratish, kechirasiz-u, xuddi fermerning hosil rejasini bajarishiday tuyuladi menga. Bu ijodkorlarimizning katta xatosi. Fermer "planni bajarsa", iqtisodiyotimizga foyda keltirishi turgan gap, lekin adib "plan bajarsa" bu adabiyotimizga ziyon. Yaqinda bir ustoz adibimizning qissasini o'qib, shunday xulosaga kelgandirman. Axir, adabiyotga miqti-miqti asarlari bilan kirib kelgan akademizdan unday narsani kutmaysiz-da.

Zamon qahramonlari haqidagi ba'zi asarlarimizda (nasriy, dramatik, kino) qahramonlar xuddi nog'oraga o'xshaydi. Pafos bilan, balandparvoz gapiradi-yu, lekin ichi po'k. Hammasi xato-yu kamchiliklardan xoli, ular uchrayotgan konflikt holatlar ham, ziddiyatga keladigan boshqa obrazlar ham shishirilgan pufakday. Bunday "qahramonlar"ga hech kim ishonmaydi, hech kim ergashmaydi.

Balkim yoshlik tajribasi zamonaviy qahramonni qanday tasavvur qilishga, ularni yaratishda nimalarga e'tibor berish kerakligini bilishga kamlik qilar. Chunki qahramon yaratishning matematika yo fizikada misol yechishday aniq bir formulasi yo'q. Ammo bu borada ayrim fikrlarim bor. Masalan, u qaysi sohaning odami bo'lmasin (*buning juda katta bir ahamiyati ham yo'q menimcha*), avvalo, uning INSON ekanini unutmasligimiz kerak. INSONki, fazilati-yu kamchiligi bilan bo'y ko'rsatishi, oldidan chiqqan har qanday kurash-u qiyinchiliklarda toblanib, suv kelsa simirib, tosh kelsa kemirib, o'zini, o'zligini yo'qotmagan, ildizidan uzilmagan bo'lishi kerak. Qolganini yozish, syujetni boyitish, unga badiiy jilo berish ijodkorning mahoratiga bog'liq. Bizning adabiyotimiz oldidagi, xalqimiz oldidagi vazifamiz ham asli shu.

Muhammad SIDDIQ

2000-yili tugʻilgan.
Toshloq agrosanoat
kasb-hunar kolleji oʻquvchisi

Senga qanday yetay, ayt...

* * *

Ozor berdim nozik koʻnglingga,
Bilib-bilmay qoʻydim ranjitib.
Bu ogʻriqqa bormikin malham,
Davosini bilarmi "Fit-tib"?
Barham topmas bu arazlashuv,
Bekor bari yozgan xat-nomam.
Bu tun ushbu sevgi qissadan
Bitmoq mumkin "Muhabbatnoma".
Boshdan oʻtdi ne-ne sarguzasht...
Hamon borsan oʻtli gʻamzada.
Shu firoqni yengib oʻtsak bas,
Joy berilar bizga "Xamsa"dan

* * *

Yillar – eshilgan ilon,
Fasllar tizim-tizim.
Toʻrt tomoning beyaproq,
Umringga bermas toʻzim.
O, bahor – nozli suluv,
Yoʻqlab kelmas bogʻingga.
Kimlar tosh otar, gulim,
Koʻnglingga, yaprogʻingga?
Bu hazonligʻda yolgʻiz
Kuzak biz bilan birga.
Kel, birga yigʻlashamiz,
Yuvib ketsin yomgʻirlar...
Borgim kelar shamolday,
Hijron oʻtar jon-jondan,
Senga qanday yetay, ayt,
Tinmay boʻgʻsa ilonlar?!

* * *

Yulduzlarin choʻgʻlatib osmon
Doiradek chertadi oyni.
Sariq surat bagʻrida shodmon
Shoʻx yaproqlar yuzarib oʻynar
Va silkinar rangin gʻoʻralar,
Hamroh boʻlib gullar raqsiga.
Bogʻ tonggacha kuyga oʻranib
Oʻynar tunning nogʻorasiga...

Raxshona AHMEDOVA

1987-yili tugʻilgan.
Oʻzbekiston davlat jahon tillari
universiteti xalqaro jurnalistika fakultetini
tamomlagan.
“Bahorim, kelaqol”, “Bahor qaldirgʻochi”
nomli sheʼriy toʻplamlari nashr qilingan.

Men, bobom va boʻri

Hikoya

Bu voqeaga ancha boʻlgan. U paytlar bir ovuldan ikkinchisigacha uzoq yoʻl bosishga toʻgʻri kelardi. Oʻshanda qish edi, tizza boʻyi qor kechib borardim. “Gʻarch-gʻurch” etgan tovushlar oʻzga cha huzur bagʻishlar, baʼzan ortimga oʻgirilib, qor ustida qolayotgan palapartish izlarimga qarab-qarab qoʻyardim. Yetti yashar, gʻoʻr bola emasmanmi, qalbimda zarra qoʻrquv yoʻq, hech narsani oʻylamasdim. Boshimda quloqlarimgacha berkitib turadigan bogʻichli qalpoq, egnimda qalin poʻstin, ichi jun shim... Oyogʻimdagi etikning qoʻnjidan kirib, yopishib qolayotgan qorga-da parvo qilmay borardim.

Oldimda past-baland tepaliklar uzoqdan koʻrinib turardi. “Shu qirdan oʻtib olsam boʻldi, u yogʻi ovul boshlanadi”, derdim oʻzimga dalda berib.

Oʻshanda bobom bilan buvim meni olib qolib onamni qoʻshni ovullik bir kishiga turmushga berganiga endigina uch hafta boʻlgandi. U uyni bilmasdim, biroq ovulga yetib borgach, soʻrab-soʻrab onamni topib olishimga ishonardim. Uning qoshlari ingichka, koʻzlari qisq, mayda oʻrilgan sochlari belini oʻpard, onam menga kulib qaraganida yuzidagi kulgichlari koʻrinib, yana ham chiroyli boʻlib ketardi. Onam dunyodagi eng goʻzal ayol deya necha bor oʻylaganim rost.

Onam ketadigan kun men bir chekkada “toʻptosh” oʻynab oʻtirardim. U meni oldiga chaqirib tizzasiga oʻtirgʻizgan, soʻng quchogʻiga olib yuz-koʻzimga uzoq termulib qolgandi. Men esa onamning boshidagi popukli telpagiga hayron boqib, chetlari jiyakli choponi ustidan bezak berib turgan rang-barang toshlarni tortib oʻynamoqchi boʻlganimda, buvim “tegma, uzib qoʻyasan, xunuk boʻlib qoladi”, deb urishgandi.

Onam boʻlsa menga kulib, nimanidir aytmoqchi boʻlgan, gapirolmay yutinib-yutinib qoʻygandi. Nihoyat buvim “kuyov kutib qoladi, boʻlaqol endi” deganida, bir buvimga bir menga qarab olgan onam lablarini tishlagan, soʻng yuzlarimdan oʻpib uzoq bagʻriga bosib turgandi. Onamning quchogʻidan chiqqim kelib, tipirchilaganimda u yanada qattiqroq quchib olgan, biroq hech narsa demagan, oʻtovdan chiqib ketayotganida koʻzlaridagi yosh donalari yerga dumalab-dumalab tushgani yodimda. Nega oʻshanda onamni quchoqlab olmaganman, nega “ketmang” deb yalinib-yolvormaganman, balki ikki-uch kun oʻtib, onam meni sogʻingach, qaytib keladi, deb oʻylagan boʻlsam kerak-da.

Keyin onamni boshqa koʻrmadim. U qaytib kelmadi. Sogʻingan paytlarim buvimga yalinar, “onamga olib boring”, deb xarxasha qilardim, buvim esa “onang juda uzoqda, sen endi katta yigit boʻlib qolding, endi koʻnikishing kerak”, derdi urishib. Bobom esa boshqacha edi, meni sira xafa qilmasdi. Onam haqida soʻraganimda, “huv anavi qir ortida, ovul bor, onang oʻsha yerda! Juda uzoq emas, yaxshi bola boʻlsang, bir kuni olib boraman”, degandi. Biroq bobom vaʼdasini tezda unutdi.

– Bobo-bobo, onamga qachon olib borasiz? Men yaxshi bola boʻldim-ku! – dedim bir kuni toqatim tugab.

Bir chekkada poʻstinimga yamoq solib oʻtirgan buvim gaplarimni eshitib, bobomga oʻqrayib qaradi, soʻng:

– Uyat boʻladi-ya, hali bir oy ham boʻlmadi, – dedi.

Bobom indamadi. Men bobomning yuziga uzoq termulib javob kutdim. Bobom bir so'z dermikin, dedim, u mum tishlab olgandi. Alamim keldi. O'sha damda, agar imkon tug'il-sa, onam ketgan ovulga o'zim borishga qaror qildim. "Axir, men endi buvim aytganidek, katta yigit bo'lib qoldim-ku", deya o'yladim.

Bobom doimgidek ovga ketgan kun, suruvni ko'zdan kechirish bahonasida tashqariladim-u qir bo'ylab yugurib ketdim. "Bobom ovdan hali beri qaytmasligi aniq, buvim esa ortimdan kelolmaydi, oyog'i og'riydi, uzoq yo'lga chidamaydi", o'zimcha pishiq reja tuzgandim. "Onam meni ko'rib xursand bo'ladi", deb xayol qilardim.

"– Meni topib keldingmi, katta yigit bo'lib qolibsanku", – deydi so'ng peshonamdan o'pib qo'yadi.

Qancha yurdim bilmayman, yo'l sira ado bo'lmas, ovul ko'rinmasdi. Yastanib yotgan qir oppoq qorga belanib yotardi, tepalik esa hech yaqin kelmas, men u tomon yurganim sari ortga chekinar, xuddi mendan qochayotgandek tuyulardi. Oqlikdan ko'zlarim toliqib ketdi. Oyoqlarim chalisha boshladi. O'tirgim kelar, "ozgina qoldi, yana ozgina yuray, keyin dam olaman", derdim hansirab.

Qancha yurdim bilmayman, biroq yo'lim sira ozaymadi. Oppoq qordan ko'rpa yopingan qir osha yolg'iz ketib borarkanman, bir payt ko'zim tinib yuztuban yiqildim. Qor ustiga yumshoq tushdim-u, biroq yuzim sovuqdan bo'zarib ketdi. Burnimni yengim aralash har qancha artmay oqaverar, tinmay hansirardim. Turmadim, rosti, turolmadim. So'ng osmonga qarab oldim. Oppoq

bulutlar butun osmonni egallab olgan, quyosh mo'ralaydigan bir tuynuk ko'rinmasdi. Odatda bunaqa bulutlar qor olib keladi, biroq negadir qor yog'mayotgandi. Osmon bugun-erta tug'ishi aniq, homilador ayol kabi zo'rg'a ilinib turardi, go'yo. Qancha yotdim bilmayman, sovuqqotdim, oyoqlarim uvishib qoldi. Qo'llarimga tayanib asta qo'zg'aldim. Ust-boshimni qordan tozalagan bo'ldim.

Bobom "Sovuq kunda muzlab qolmaslik uchun ham tinmay yurish kerak", derdi. Ortimdagi izlarimga bir qarab oldim-u, so'ng old tomonga o'girilib ikki qadam bosganimni bilaman, qarshimda turgan oq-qora tuk aralash, kulrangtus bo'riga ko'zim tushdi. U qarab turardi, quloqlari ding, tumshug'iga qop-qora tugma qadab qo'yilgandek, peshonasiga qor uvoqlari yopishib qolgan, sarg'ish ko'zlari menga sinovchan boqardi. U kuch-quvvatga to'la edi, baquv-

vat ko'rinardi. Uning qor kabi mo'ynasi havasimni keltirar, mayin tuklarini barmoqlarim orasiga olib silagim, qornida yotib erkalangim, quchoqlab olgim kelardi. Shu tobda hayvondan bo'lsa-da, bir mehr istardim.

Bobomdan eshitganim bor:

– Bo'rilar yirtqich bo'ladi, rahm-shafqat nima – bilmaydi, Mamarayimning o'ttizta qo'yini bo'g'izlab ketibdi-ya", – degandi bir kecha. O'shanda bo'g'izlash nimaligini tushunmaganman-u, o'ldirish bo'lsa kerak, deb o'ylaganim rost.

Yuragimga qo'rquv oraladi, uning ko'zlariga termuldim, bu o'tkir nigoh ortida raqibini mavh etish va qorin to'yg'azishdan bo'lak ma'no ko'rmasdim. "Birdan tashlanib qolsa-ya nima qilaman", degan o'y meni sarosimaga soldi, "po'stinimga o'ralib olsam balki tishi o'tmas" shu ilinj qalbiga umid bag'ishlardi. Tanam sovuqdanmi yoki qo'rquvdanmi, bilmayman, titray boshladi.

Shu on bo'ri negadir hech bir harakat qilmasdi, boshidan tortib oyog'igacha po'stin kiyib olgan men bir kichkina bolachaga tajovuzkorona nigoh tashlab turardi, xolos. "Balkim tayyorgarlik ko'rayotgandir", deya o'yladim. Nahotki, onamning oldiga endi borolmayman, nahot bobomni, buvimni qaytib ko'rolmayman...

Bu uchrashuv bir necha soniya davom etdi.

– Qadamboy! Qadamboy! Hey, o'sha buvingni... – bu tovush meni qo'rqinchli tushdan uyg'otib yuborgandek bo'ldi. Bu ovozdan muzlab borayotgan tanamga qon yugurdi go'yo. Ortimga o'girildim.

– Bobo! – dedim yig'lamoqdan beri bo'lib, – Bobo! – dedim takror va takror.

Bobom meni epchil harakat bilan oti ustiga mindirib oldi, nimadir esimga tushib ilkis qaradim. Bir necha qadam narida turgan sariq ko'z bo'ri g'oyib bo'lgandi.

– Nega bunday qilding? Nega ketib qilding? Bugun-erta o'zim olib bormoqchi edim, sabr qilishing kerak edi, – bobom yo'l-yo'lakay tinmay tanbeh berib ketarkan, qulog'imga bu gaplar kirib-kirmay borardim. – Agar yana qor yog'ib, izing bosilib qolganida nima bo'lardi, bilasanmi, seni ikki dunyo topolmasdim.

– Bobo, men bo'ri ko'rdim, – dedim sekingina.

– Xayriyat, baxtingga qor yog'madi, – dedi bobom gapimga parvo ham qilmay, so'ng: – Nima? – dedi otning jilovini tortib, – qayerda?

Men bobomni mahkam quchoqlaganicha, qimir etmasdim, xayolimda hamon o'sha bo'ri jonlanar, uning sovuq nigohlari ko'z o'ngimda qotib qolgandek edi.

– O'sha, siz meni topgan yerda.

– Men hech narsani ko'rmadim-ku, – dedi bobom hayron bo'lib. So'ng otning biqiniga etigi bilan niqtab qo'yarkan, ot yo'rg'alashda davom etdi. – Xudo mehribon – seni qaytib beribdi. Ko'rdingmi, uydan beso'roq chiqib ketish nima oqibatlarga olib kelishini? – bobom kuyinib gapirardi.

– Bobo, u ona bo'ri edimi yoki ota bo'ri?

– Bilmayman, ona bo'ri bo'lsa kerak, senga rahm qilibdi.

– Ona bo'ri ham ov qiladimi?

– Ha, bolalari go'shtga kirgunicha ota bo'ri ham, ona bo'ri ham ovga chiqadi.

– Ona bo'ri ham bolalarini yolg'iz tashlab ketadimi?

– Ha, boshqa nima qiladi? Yemish topib kelishi kerak-ku!

– Agar qaytmasa-chi? Unda nima bo'ladi?

Bo'richalarni bobosi bilan buvisi asrab oladimi?

– Bo'rilarining bobosi, buvisi bo'lmaydi.

Suhbatimiz bo'ri mavzusida to manzilga yetkunimizcha davom etdi. Onam ketgan ovulga shom qorong'usida kirib bordik. Onam ovozimni eshitiboq, o'tov ichidan yugurgilab chiqdi. Otning ustidan ikki qo'llab ko'tarib olarkan, bag'riga bosdi, yuz-ko'zlarimdan o'pdi.

– Qadamboy, Qadamboyim meni, – dedi erkaklab.

– Ona, men bo'rini ko'rdim, – dedim o'tov ichiga kirganimizdan so'ng. Onamning ko'zlari katta-katta bo'lib ketdi.

– Qo'rqmadingmi, – dedi onam bilan birga yashayotgan amaki suhbatimizga aralashib.

– Yo'q, – dedim men boshimni sarak-sarak qilib. Aldayotgan bo'lsam-da, meni qo'rroq deb o'ylashlarini istamasdim.

– Voy tovba, o'zimni botir bolam, – dedi onam meni qattiqroq bag'riga bosarkan.

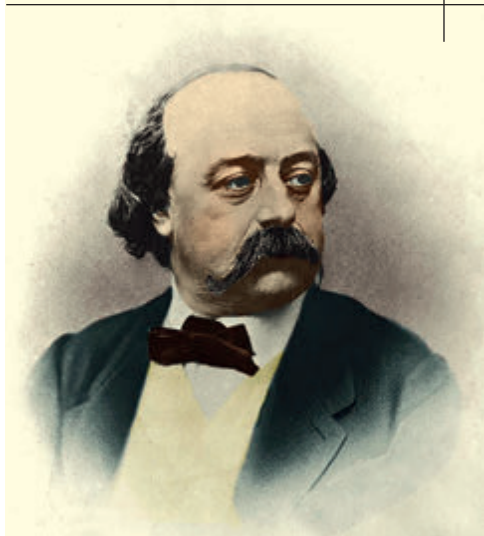
– Qoyil, zo'r yigit bo'psan, – dedi amaki ham.

Bobom nega ko'rmadi ekan? Balki bobomning xira ko'zlari oppoq qor orasida och kulrang bo'rini ilg'amagandir deya, o'zimcha taxmin qilardim. Yoki mening ko'zimga ko'ringanmikin? Yo'g'-ey?!

Amakining aytishicha, shu yaqin orada bir kulrang bo'ri izg'ib yurganini u ham ko'rgan.

– Biroq juda epchil ekan, ikki safar ham otishga ulgurmadim, – dedi amaki qo'llarini bir-biriga urib, hafsalasi pir bo'lgandek.

Men bo'ri bolalariga achinardim, qachonlardir ovchilar ona bo'rini otib qo'yishsa, bolalari nima qilishadi, bobosi, buvisi bo'lmasa, qayerga borishadi, degan savollar qiynar, ich-ichimdan bo'riga omonlik tilardim.

Agar iste'dodingni qadrlasang, ommani maftun etadigan vositalar ketidan chopmaysan.

Omadsizlikka uchragan yeringda bir ahmoqning muvaffaqiyat qozonayotganini ko'rishdan ko'ra og'irroq kamsitish yo'q.

Mavzu tanlanmaydi. Shoh asarning siri shunda: mavzu – yozuvchining mijozi ifodasidir.

Umidsizlik – kuchsizlik belgisi. Hafsalasizlarga ishonmang – ularning aksariyati zaif bo'ladi.

Bahslashish tushunishdan ko'ra osonroq.

Fikrning aniqligi ifodaning aniqligiga zamin yaratadi.

Muhabbat baxt berishi kerak

Gustav Flaubert hikmatlaridan

Yozuvchining butun iste'dodi oxir-oqibat so'z tanlashi bilan o'lchanadi.

Ayollar erkaklarni buyuk ishlarga ilhomlantiradilar, biroq ularni amalga oshirgani vaqt qoldirmaydilar.

Agar reja juda uzoq vaqt va sinchiklab tuziladigan bo'lsa, u oxir-oqibat yo'q bo'ladi.

Statistika – noaniq fanlarning eng anig'idir.

Vijdonni toza saqlash uchun uni boshqalarning vijdonidan baland tutish kerak.

Afsuslanish yaxshi, lekin yomonlik qilmaslik undan-da yaxshi.

Yolg'izlikni xotiralar bilan to'ldirib bo'lmaydi, ular tanholikni chuqurlashtiradi, xolos.

Yaxshi yozilgan asar hech qachon zeriktirmaydi. Uslub – hayotning o'zi, u fikrlarning yugurik qonidir.

Yomon tushunadigan narsalarini ko'pincha umuman tushunmaydigan so'zlari bilan tushuntirmoqchi bo'ladilar.

Dramatik san'at musiqaga o'tgan geometriyadir.

Kitob – tirik jon. Begona qo'l bilan qilingan har qanday jarrohlik amaliyoti, har qanday o'zgarish uni mayibga aylantiradi. Balki u yaxshilanar, lekin baribir ilgari kitob bo'lmaydi!

Umidsizlanganingda hamisha umid qilishing, umidlanganingda esa shubhalanishing kerak.

Anglash ishtiyoqi – yorug' qalblar uchun buyuk quvonchlar manbaidir.

Xotirjam bo'lish – hazilakam gap emas, bu deyarli baxtli bo'lish demakdir.

Hamma narsa eskiradi, hatto dard ham.

Muhabbat baxt berishi kerak. Baxt yo'qmi, demak, adashibsan.

Yozuvchi salohiyatining bosh belgisi – nimani yozmaslikni bilishidir.

Iste'dodga ega bo'lish uchun unga egaligingga ishonishing kerak

Rus tilidan Orif TOLIB tarjimasi